

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK
PROGRAMI**

**BOŞANMAYA UYUM PROGRAMININ VELAYETİ
ÜSTLENMİŞ ANNE VE ÇOCUKLARININ BOŞANMAYA
UYUM, PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK VE AİLE YAŞAM
DOYUMLARINA ETKİSİ**

DOKTORA TEZİ

DERYA HALİSDEMİR

**ANKARA
TEMMUZ, 2020**

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK
PROGRAMI**

**BOŞANMAYA UYUM PROGRAMININ VELAYETİ
ÜSTLENMİŞ ANNE VE ÇOCUKLARININ BOŞANMAYA
UYUM, PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK VE AİLE YAŞAM
DOYUMLARINA ETKİSİ**

DOKTORA TEZİ

DERYA HALİSDEMİR

DANIŞMAN: PROF. DR. SERAP NAZLI

**ANKARA
TEMMUZ, 2020**

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgileri akademik yazım kurallarına uygun biçimde raporlaştırdığımı ve bunları etik ilkelere (atıfta bulunulan tüm yapıtlara kaynaklarda yer verilmesi, tezde kullanılan bilgi ve belgelere resmi yollarla ulaşılması ve bunların aslı bozulmadan kullanılması vb.) uygun olarak elde ettiğimi ve sunduğumu bildiririm.

Derya HALİSDEMİR

ÖZET

BOŞANMAYA UYUM PROGRAMININ VELAYETİ ÜSTLENMİŞ ANNE VE ÇOCUKLARININ BOŞANMAYA UYUM, PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK VE AİLE YAŞAM DOYUMLARINA ETKİSİ

HALİSDEMİR, Derya

Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Serap NAZLI

Temmuz, 2020, xv + 233 Sayfa

Bu araştırmada, anne babası boşanmış 12-14 yaş aralığında ortaokul öğrencileri ve velayeti üstlenmiş anneleri için geliştirilen boşanmaya uyum programlarının, çocukların ve annelerinin boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumları üzerinde etkililiği incelenmiştir. Programlar, tek ebeveynli aile ortamında yaşayan çocuklara ve annelerine eş zamanlı olarak uygulanmıştır. Araştırmada ön-test, son-test, izleme kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır.

Araştırma grubunu, 12–14 yaş aralığında boşanmış aileden gelen öğrenciler ve bu öğrencilerin anneleri oluşturmaktadır. 16 anne deney ve kontrol gruplarına yansız olarak atanmış olup; çocuk deney ve kontrol grubu araştırmaya katılan annelerin çocukları ile oluşturulmuştur. Deney gruplarına 10 haftalık boşanmaya uyum programları araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Araştırmada, Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu, Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ), Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12), Aile Yaşam Doyumu Ölçeği (AYDÖ) kullanılmıştır. Çocuk Programı Değerlendirme Formu ve Yetişkin Programı Değerlendirme Formu ile programa ilişkin görüşler toplanmıştır.

Deney gruplarına uygulanan boşanmaya uyum programlarının etkisini belirlemek amacıyla Mann Whitney U Testi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır. Program değerlendirme formlarından elde edilen verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasında betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Çocuk ve

Yetişkin Boşanma Uyum Programı'nın çocukların ve annelerinin boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumlarının artırılmasında etkili olduğu belirlenmiştir. Program değerlendirme formlarından elde edilen veriler deney gruplarına uygulanan boşanma uyum programının katılımcıların boşanmaya yönelik duygu, düşünce ve davranışları üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermiştir. Bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık, aile yaşam doyumunu, önleyici rehberlik.

ABSTRACT

THE EFFECT OF DIVORCE ADAPTATION PROGRAM ON THE CHILDREN'S AND THEIR CUSTODIAN MOTHERS' DIVORCE ADAPTATION, PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND FAMILY LIFE SATISFACTION

HALISDEMİR, Derya

Doctor of Philosophy, Guidance and Psychological Program

Dissertation Supervisor: Prof. Dr. Serap NAZLI

Temmuz, 2020, xv + 233 pages

In this study, the effectiveness of divorce adaptation programs, developed for 12-14 years old middle school students, whose parents are divorced, and their mothers who have custody were examined on the adjustment, psychological resilience and family life satisfaction. The programs were applied simultaneously to children and their mothers living in a single-parent family environment. In the research, semi-experimental design with pretest, posttest, and control group was used.

The research group consists of 12-14 years old students from divorced families and their mothers. 16 mothers were assigned to the experimental and control groups impartially. The child experimental and control groups consists of the children of the mothers participated in the research. The divorce adaptation programs were applied by the researcher for ten weeks to experimental groups.

In the study, Child Divorce Adaptation Scale-School Form, Adult Divorce Adaptation Scale, Child Divorce Adaptation Scale, Adult Psychological Resilience Scale, Child and Young Psychological Resilience Scale, Family Life Satisfaction Scale were used. Opinions about the program were collected through the Child Program Evaluation Form and the Adult Program Evaluation Form.

To define the impact of the divorce adaptation programs applied to the experimental groups, Mann Whitney U test and Wilcoxon Signed Rank Test were used. The data gathered from the Programme evaluation forms was analysed through

descriptive analysis. The findings depicts that Child and Adult Divorce Adaptation Programs are efficient for increasing the adaptation of divorce, psychological resiliency and family life satisfaction of the children and their mothers. The data obtained from the program evaluation forms showed that the divorce adjustment program given to the experimental groups had a positive effect on the feelings, thoughts and behaviors of the participants. The findings were discussed within the framework of the relevant literature and suggestions were presented.

Key Words: Divorce adaptation, psychological resiliency, family life satisfaction, preventive counseling.

ÖNSÖZ

Bireysel ve toplumsal yararlarına ilişkin ön kabullere rağmen evlilik, bazı durumlarda bireylerin ruhsal refahı ve sağlıklı gelişiminin önünde bir engeldir ve boşanma kaçınılmazdır. Böyle durumlarda dahi evlilik birliğinin sona ermesi tüm aile üyeleri için duygusal, sosyal, ekonomik birçok zorluğa neden olmaktadır. Aile üyelerinin zorluklarla başa çıkmasını ve yeni koşullara uyum sağlamasını kolaylaştıracak müdahalelerin gerekliliği araştırmanın çıkış noktası olmuştur.

Bu çalışmada eşinden ayrılmış, çocuğunun velayetini üstlenmiş bekar kadınlar ve onların çocukları ile çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar boşanmaya uyum programının hem çocuklar hem de annelerinin boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumlarını yükselttiği yönündedir. Çalışmaya katılan kadınların çocukları ile birlikte yeni bir hikaye yazacaklarını umuyorum.

Yüzyıllardır yaşamları, bedenleri, ruhları parçalanan kadınlar, birgün dünyanın tüm yüklemelerinden kurtularak, sadece insan olarak yaşamının bir yolunu bulacaklardır diye düşünüyorum. Bu çalışmanın bir grup kadın ve çocuğun yaşamına katkı sağlamış olması, bundan sonraki çalışmalarda da katkı sağlayacak olma ihtimali, bu uzun ve yorucu çalışmanın en değerli karşılığıdır.

Doktora tez çalışmamda akademik danışmanlığımı yapan Prof. Dr. Serap Nazlı'ya çalışmamı derinleştiren bilgisi, motivasyonumun azalmasına imkan vermeyen ilgisi için içtenlikle teşekkür ediyorum, sevgilerimi sunuyorum. Tez izleme komitemde ve jürimde yer alan Dr. Leyla Ercan ve Doç. Dr. Gökhan Atik'e tezime yön veren değerli katkıları için teşekkür ederim. Ayrıca jürimde yer alarak tezime önemli katkılar sunan Prof. Dr. Metin Pişkin ve Dr. Zeynep Kızıl Aslan'a teşekkür ediyorum.

Hayatım boyunca bana kendim olma fırsatı vererek, içimdeki öğrenme tutkusu ve başarıya gayretini görmemi sağlayan, kendi yolunu bulmamı kolaylaştıran ebeveynlikleri için annem Leman Gürcan'a, babam İbrahim Gürcan'a; uzakta ama en yakın, her koşulda en yakınım olan kız kardeşim Deniz Gürcan'a, uzun yılların yol arkadaşı sevgili eşim Emre Halisdemir'e, bu süreçte benim için veri toplayan, veri giren, sızlanmalarımı dinlemiş, endişelerimi paylaşmış, heyecanıma ortak olmuş tüm dostlarıma, beni olduğumdan daha mutlu, neşeli, çalışkan ve daha iyi bir insan yapan çocuklarım Mete ve Defne Halisdemir'e teşekkür ederim.

“VahŖi benliğine” kapı aralamıŖ tım kadınlara,

“Kurtlarla KoŖanlar”a

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR	xv
BÖLÜM 1.....	1
GİRİŞ.....	1
Problem.....	1
Amaç.....	9
Önem.....	11
Sayıtlar.....	16
Sınırlılıklar.....	16
Tanımlar.....	16
BÖLÜM 2.....	19
KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	19
Boşanma ve Boşanmaya Uyum	19
Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Olası Etkileri.....	24
Çocukların Boşanmaya Uyumunu Etkileyen Etmenler	26
Boşanmanın Eşler Üzerindeki Olası Etkileri	33
İlgili Araştırmalar	38
BÖLÜM 3.....	49
YÖNTEM.....	49
Araştırmanın Deseni	49
Araştırma Grubu	53
Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı	55
Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı.....	62
Deneysel İşlemler ve Veri Toplama Süreci	67
Veri Toplama Araçları	86
Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu.....	86
Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ).....	87
Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12).....	88
Aile Yaşam Doyumu Ölçeği (AYDÖ)	89
Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği (YBUÖ).....	90
Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği (YPSÖ).....	91
Çocuk Kişisel Bilgi Formu	92
Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu.....	92
Çocuk Program Değerlendirme Formu.....	92
Yetişkin Program Değerlendirme Formu	92

Verilerin Analizi	93
BÖLÜM 4.....	95
BULGULAR	95
Çocukların Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlamlık ve Aile Yaşam Doyumlarına İlişkin Bulgular	95
Annelerin Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlamlık ve Aile Yaşam Doyumlarına İlişkin Bulgular	116
Katılımcıların Programa İlişkin Değerlendirmeleri.....	137
BÖLÜM 5.....	147
YORUMLAR SONUÇLAR ÖNERİLER.....	147
Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Çocukların Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlamlık, Aile Yaşam Doyumlarına Etkisinin Yorumlanması.....	147
Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Annelerin Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlamlık, Aile Yaşam Doyumlarına Etkisinin Yorumlanması.....	163
Sonuçlar	173
Öneriler	174
KAYNAKLAR.....	179
EKLER	201
EK 1. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı Planı	203
EK 2. Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı Planı	206
EK 3. Bilgilendirilmiş Onam Formu	209
EK 4. Öğrenci Kişisel Bilgi Formu	211
EK 5. Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu	212
EK 6. Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu Örnek Maddeler.....	213
EK 7. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ) Örnek Maddeler.....	214
EK 8. Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği (YBUÖ) Örnek Maddeler.....	215
EK 9. Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12) Örnek Maddeler.....	216
EK 10. Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (YPSÖ-21) Örnek Maddeler.....	217
EK 11. Pilot Program Değerlendirme Formu	218
EK 12. Çocuk Boşanmaya Uyum Programı Değerlendirme Formu	219
EK 13. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı Frekans Dağılımları.....	221
EK 14. Çocuk Boşanmaya Uyum Programı Değerlendirme Formu Temalar ve Frekans Dağılımları	222
EK 15. Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı Değerlendirme Formu	223
EK 16. Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı Değerlendirme Formu Frekans Dağılımları	225
EK 17. Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı Programı Değerlendirme Formu Temalar ve Frekans Dağılımları	226
EK 18. Etik Kurul Onayı	227
EK 19. MEB Araştırma Uygulama İzni.....	228
EK- 20 Rehberlik Hizmetleri Yürütme Kurulu Kararı	229
BENZERLİK BİLDİRİMİ	231
ÖZGEÇMİŞ.....	233

TABLolar DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Araştırmanın Deneysel Deseni-1	50
Araştırmanın Deneysel Deseni-2.....	51
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	96
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	97
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	98
Kontrol Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	99
Deney Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	100
Deney Grubundaki Çocukların Son Test ve İzleme Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	101
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler.....	102
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	102
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	103
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	103
Kontrol Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	104
Deney Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	105
Deney Grubundaki Çocukların Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	106
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Psikolojik Sağlımlıkları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	107
Deney ve Kontrol Grubundaki Psikolojik Sağlımlıkları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları	107
Deney ve Kontrol Grubundaki Psikolojik Sağlımlıkları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	108
Deney ve Kontrol Grubundaki Psikolojik Sağlımlıkları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları	108
Kontrol Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	109

Deney Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	110
Deney Grubundaki Çocukların Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	111
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Aile-Yaşam Doyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	112
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Aile Yaşam Doyumlarının Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	112
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Aile-Yaşam Doyumlarına Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	113
Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Aile Yaşam Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	113
Kontrol Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	114
Deney Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	115
Deney Grubundaki Çocukların Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	116
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Boşanmaya Uyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	117
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Boşanmaya Uyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	118
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	118
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	119
Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	120
Deney Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	121
Deney Grubundaki Annelerin Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	123
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Psikolojik Sağlamlık Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	124
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Psikolojik Sağlamlık Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	125
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Psikolojik Sağlamlıkları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	126
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Psikolojik Sağlamlık Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	127
Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	128
Deney Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	129

Deney Grubundaki Annelerin Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	131
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Aile-Yaşam Doyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	132
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Aile-Yaşam Doyumlarının Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	133
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Aile Yaşam Doyumlarına son test puanlarına ilişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler	133
Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Aile Yaşam Doyumu Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	134
Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	135
Deney Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	135
Deney Grubundaki Annelerin Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi	136

KISALTMALAR

ÇBUÖ	Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği
YDÖ	Yaşam Doyumu Ölçeği
PSÖ	Psikolojik Sağlık Ölçeği
ÇGPSÖ	Çocuk Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği
AFA	Açımlayıcı Faktör Analizi
DFA	Doğrulayıcı Faktör Analizi.
AYDÖ	Aile Yaşam Doyumu Ölçeği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın problemine, amaç, önem, sayılıtlara, sınırlılıklar ve tanımlara ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Problem

Aile toplumun temeli olarak kabul edilen sosyal bir yapıdır. Ailenin neslin devamını ve toplumsal düzeni sağlamak ve bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçları karşılamak gibi işlevleri vardır (Fiyakalı, 2008). Toplumlar kültürel yapıları doğrultusunda aile kavramına farklı anlamlar yükleseler de, aile kişisel ve toplumsal işlevleri nedeniyle önemini her zaman koruyan bir kurum olmuştur. Modernleşme, kentleşme, sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin yanı sıra evlilik, aile, ebeveynlik ve cinselliğe ilişkin bakış açısının değişmesi, geleneksel kadın ve erkek rollerinin farklılaşması, evlilikten beklentilerin değişmesi aile kurumunun devamlılığını etkilemiştir (Ekici, 2014). Evliliğin sona ermesi olarak tanımlanan boşanma; psikolojik, ekonomik, sosyal ve hukuki boyutları ile çok boyutlu bir değişimdir. Ailedeki tüm bireyler için kriz niteliğinde bir yaşantı olarak ele alınan boşanma tüm aile üyelerinde rol değişimine neden olarak psikolojik dengeyi bozabilmektedir (Yörükoğlu, 2000).

Boşanma çoğu kez yoğun aile içi çatışmalarla başlayan, boşanma süreci ve boşanma ile son bulan özellikle çocuklarda karmaşık duygulara yol açan bir durumdur. Kişisel bir deneyim olan boşanmanın etkisi her çocuk için farklı olmakla birlikte genel olarak çocukların boşanmadan olumsuz etkilendikleri belirlenmiştir (Aral ve Sağlam, 2012; Büyüksahin, 2009; Kelly, 2000; Nock, 2000; Öngider, 2013; Server, 2008; Türkarlan, 2007; Walczak ve Burns, 2004).

Tüm çocukların boşanmadan aynı düzeyde etkilendiğini söylemek zordur. Tarhan'a (2012) göre boşanmanın çocukları ne kadar etkileyeceği boşanmanın nasıl gerçekleştiğine bağlıdır. Öz'e (2005) göre boşanmış aile çocuklarının davranış problemleri yaşaması bir kural niteliğinde değildir. Önemli olan boşanma sürecinin

nasıl yönetildiğidir. Çocuğun boşanmadan etkilenme düzeyi, anne baba arasında boşanmadan önce ve sonra kurulan ilişkinin niteliğine, çocuğun ayrılık öncesi psikolojik uyumuna, evlilik süresince ve boşanma sonrası dönemde anne-baba arasındaki geçimsizliğe bağlı olarak değişmektedir (Amato ve Booth, 2001; Amato ve Cheadle, 2005).

Çocuğun boşanmaya uyumunu etkileyen önemli faktörlerden biri de çocuğun özellikleridir. Öz saygısı yüksek olan çocuklar, boşanma sonrası yaşantılarda sorunların çözümüne aktif olarak katılmaktadırlar. Sosyal beceri düzeyi düşük çocuklar ise sosyal destek sistemlerinden yeterince yararlanamamakta boşanmaya uyum sağlamakta zorlanmaktadırlar (Hetherington ve Hagan, 1999). Çocuğun problemlerle başa çıkma becerisi boşanmaya uyumunda rol oynayan diğer bir etkidir. Bu noktada çocuğun boşanmaya ilişkin duygu ve düşünceleri boşanmaya uyumunu belirlemektedir. Boşanmayı tıpkı evlenmek gibi doğal bir süreç olarak görmek uyumu kolaylaştırırken, utanç ve suçluluk duyguları boşanmaya uyumu zorlaştırmaktadır (Stewart, Vandell, McCartney ve Booth, 2000).

Çocuğun boşanmaya uyumu açısından bakıldığında çocuğun ebeveynleri ile kurduğu ilişkinin niteliği boşanmaya uyumu etkileyen en önemli faktör olarak değerlendirilmektedir (Amato, 2000; Fladmo ve Hertlein, 2017; Hetherington ve Hagan, 1999; Kurdek 1991; Stewart ve diğerleri, 2000). Walzcak ve Burns'e (2004) göre boşanmış aile çocuklarının uyumunu etkileyen en önemli etmen boşanma öncesinde yaşananlardan çok çocuğun her iki ebeveyni ile kurduğu ilişkinin niteliği, boşanma sonrasında yaşananlar ve ebeveynlerin çocuk ile ilgili konulardaki uyumudur. Buradan hareketle çocuğun bu süreci sağlıklı atlattırmasının büyük ölçüde anne babanın hem çocukla hem kendi aralarında sağlıklı bir ilişki geliştirmesine bağlı olduğu söylenebilir. Boşanma sürecinde arkadaş, akraba gibi sosyal destek kaynakları önemli olsa da çocukların en büyük desteği anne babalarından görmek istedikleri belirtilmiştir (Wallerstein ve Levis, 2004). Özellikle boşanma sonrası çocuklarının yaşamlarına anneleri ile devam etmesi boşanma sonrası süreçte anne çocuk ilişkisinin önemini artırmaktadır. Annenin bu süreçte sıcak, kabul edici ve ilgili olmasının koruyucu bir etmen olduğu bilinmektedir (Öngider, 2011; Wolfinger, 2003). Literatür yetişkinin boşanmaya uyumu ile çocuğun boşanmaya uyumunun ilişki halinde olduğunu göstermektedir. Çocuğun yanında kaldığı yetişkinin boşanmaya uyum göstermesi çocuğun boşanmayı kabul ederek yeni bir düzen kurmasını ve buna uyum sağlamasını kolaylaştıracaktır (Hetherington ve Hagan, 1999).

Kadınların boşanmaya uyumu çocuğun sağlıklı gelişiminin yanı sıra kendi kişisel refahı ve ruh sağlığı için önemli görülmektedir. Boşanma sonrası uyuma kadınlar açısından bakıldığında boşanmanın tarafların her ikisinin de etkilendiği bir süreç olduğu ancak kadınların depresif belirti göstermeye daha yatkın oldukları görülmektedir (Kalmijn ve Monden, 2006; Soylu, 2018). Yapılan araştırmalar (Akgül Sarpkaya, 2013; Couto, Koller ve Novo, 2011; Demircioğlu, 2000; Özar ve Yakut Çakar, 2012; Sancaklı, 2014) kadınların duygusal, sosyal ve ekonomik olarak bu süreçten daha çok etkilendiğini göstermektedir. Özellikle boşanma sonrası ilk iki yılda kadınların yoğun olarak öfke ve kaygı yaşadıkları, çaresizlik ve değersizlik duygularından yakındıkları sosyal ve cinsel olarak geriledikleri belirlenmiştir (Arıkan, 1992). Boşanma deneyimi kadın için değersizlik, yalnızlık, umutsuzluk, çaresizlik gibi pek çok olumsuz duygunun kaynağı olabilmektedir (Oğurtan, 2011). Bu nedenle boşanma sonrası kadınların sürece uyum sağlamasına yönelik müdahaleler öncelikle boşanmanın getirdiği olumsuz duygu ve durumlarla başa çıkmaya yönelik olmalıdır. Diğer yandan boşanma kadının ebeveynlik rollerinde de köklü bir değişim yaratmaktadır. Tek ebeveyn olarak yetersiz olduğunu düşünen kadınların çocuğu ile ilişkisinde işlevsel olmayan kalıplar kullanabildikleri görülmüştür. Öztürk (2008) ailenin dağılmasından sonra yaşanan duygusal boşluğu çocuk ile gidermeye çalışan yetişkinin çocukla bağımlı bir ilişki kurma riski ile karşı karşıya kalacağını belirtmektedir. Boşanma sonrası görülen bir diğer anne tutumu daha az ilgi gösterme, daha fazla cezalandırma şeklindedir. Boşanma sonrası genel olarak çocuğun velayetini annelerin aldığı görülmektedir. Tek ebeveynli aile olma durumu kadını duygusal olarak etkilerken ekonomik olarak da süreçten en çok kadınlar etkilenmektedir (Smyth ve Weston, 2000; Greenstein ve Davis, 2006). Velayeti alan ebeveynin üzerindeki sorumluluk ve bunlarla baş etmede yaşanan güçlükler çocuk ile ebeveyn arasındaki ilişkinin niteliğinde kayıplara yol açabilir (Walzcak ve Burns, 2004). Özellikle velayeti alan annelerin psikolojik, maddi ve sosyal zorlukları nedeniyle çocuklarına yeterli zamanı ayıramadıkları belirtilmiştir (Laver ve Laver, 1991). Diğer taraftan boşanmaya uyum sağlayamayan çocuklar yanında kaldığı ebeveynine karşı tepkili davranabilmektedirler. Çocuğun ayrı kaldığı ebeveynini özlemesi ya da ayrılığın suçunu yanında kaldığı ebeveyne yüklemesi gibi durumlar velayeti alan ebeveyni olumsuz etkilemektedir (Dolto, 1998).

Çatışmalı devam eden evliliklerin de çocuğun ve evlilik ilişkisi içinde olan bireylerin gelişimini olumsuz etkilediği düşünülürse boşanmak göz ardı edilemeyecek bir seçenektir. Boşanma, duygusal ve psikolojik etkileri nedeniyle olumsuz bir yaşantı

olarak değerlendirilmektedir. Ancak boşanma aile üyeleri için olumlu gelişmeleri de beraberinde getirebilir. Boşanmayla birlikte özellikle ilk yıllarda üst düzeyde yaşanan sorunlar yeterli sosyal destek olduğunda zaman içinde azalmaktadır. Bu durumda özellikle boşanmayı isteyen ve mutsuz bir evliliği devam ettirmek istemeyen taraf duygusal yönden rahatlamaktadır (Kalmijn ve Monden, 2006). Bu noktada önemli olan bireylere duygusal ve sosyal destek sağlayacak mekanizmaları işler hale getirmektir. Steinberg (2007) sevgi ve güvene dayalı ilişkilerin hakim olduğu tek ebeveynli bir aile ortamının, çatışmalı devam eden bir evliliğin hüküm sürdüğü aile ortamından daha sağlıklı ve işlevsel olduğunu bildirmiştir.

Tek ebeveynli aile formunda yaşayan tüm bireylerin problem çözme ve başa çıkma becerileri geliştirmeleri, aileleri ve diğer kişilerle olumlu ilişkiler kurabilmeleri, geleceğe olumlu bakabilmeleri, kariyer hedeflerine ulaşabilmeleri, olumlu benlik algısına sahip olmaları ve yaşam becerileri konusunda yeterliliğe sahip olmaları için çeşitli destek kaynaklarına sahip olmaları gerekir. Boşanmış ailelerden gelip daha fazla psikososyal destek alan ergenlerin ise destek almayanlara oranla daha iyi durumda olduğu bildirilmektedir (Cowen, Pedro-Carroll ve Gillis-Alpert, 1990, Crosbie-Burnett, Newcomer, 1989; Dursun, 2015; Donahey, 2018; Meriç, 2007; Nkyı, 2015; Omizo, 1987; Riggio, 2004; Stathakos ve Roehrl, 2003; Steven, 2009). Bu çalışma ile boşanmış aile çocuklarına ve annelerine olumsuz duygu ve durumlarla başa çıkmalarına yardımcı olacak beceri ve yeterlilikler kazandırılarak psikososyal destek sağlamak amaçlanmıştır.

Psikolojik sağlık literatüründe boşanma, boşanan çiftler ve çocukları açısından risk faktörü olarak kabul edilmektedir (Greeff ve Merwe, 2004; O'Connor, 2003). Risk faktörleri kişinin yaşamında karşılaştığı stres yaratan durumları ifade eder. Yaşayanlar (2018) evli bireylerin psikolojik sağlık düzeylerinin boşanmış bireylerden yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Benzer sonuç boşanmış aile çocukları için de geçerlidir. Özcan (2005) ailesi boşanmış ve boşanmamış ergenlerin sağlık düzeylerini incelediği araştırmasında tam aileden gelen ergenlerin sağlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Sipahioglu (2008) farklı risk grubundan ergenler üzerinde yaptığı çalışmada psikolojik sağlık açısından yoksulluk içinde olmanın ve tek ebeveynle yaşıyor olmanın ayırt edici bir risk faktörü olduğunu belirtmiştir. Psikolojik sağlık, yaşamda karşılaşılan güçlüklerle ve yaşamın getirdiği streslere uyum sağlayabilme yeteneği olarak tarif edilir (Newman 2005). Risk faktörlerinin etkisini azaltarak bireyin uyumunu kolaylaştıran durumlar ise koruyucu

faktörler olarak ele alınmaktadır. Çocuğun anne babası ve diğer yetişkinlerle iyi ilişkiler geliştirmiş olması, ebeveynlerine güvenmesi, olumlu aile atmosferi, çocuğun belli bir düzene sahip olması koruyucu faktörler arasında gösterilebilir. Bireyin sahip olduğu koruyucu faktörlerin etkisiyle, risk faktörlerinin üstesinden gelmesi sonucunda kazandığı yeterlilikler olumlu sonuçlar olarak ifade edilmektedir. Gelişim görevlerini yerine getirmek, akademik başarı, okula devam, kurallara uyma, iyilik hali, yaşam doyumunu gibi sonuçlar kişinin risk faktörlerinin üstesinden geldiğinin göstergeleridir. Koruyucu faktörler çocuk için olduğu kadar yetişkinler için de önemlidir. Soylu (2018) tarafından boşanmış kadınlarda sosyal destek görmenin ve olumlu benlik algısının psikolojik sağlamlık için önemli bir koruyucu faktör olduğu belirtilmektedir.

Boşanma tüm aile üyeleri için kısa süreli etkilerinin yanı sıra uzun dönemli etkiler yaratan bir kriz durumudur. Bu durum boşanmış aile çocuklarının ve ayrılan çiftlerin gelecekte karşılaşılabilecekleri olumsuzlukların yaygınlığını ve sıklığını azaltmaya dönük, psikolojik sağlamlığı artıracak önleyici programlar geliştirmek gerekliliğini doğurmuştur. Psikolojik sağlamlık yüksek risk altında bulunmasına rağmen zorlukları aşarak beklenenden daha iyi uyum gösteren bireylerde var olduğu kabul edilen bir özelliktir. Boşanmanın çocuklarda psikolojik problem görülme riskini artırdığı görüşüne ek olarak ebeveynleri boşanan pek çok çocuğun tam aileden gelen akranları ile aynı işlevsellik düzeyinde olabildiği görülmüştür ancak psikolojik sağlamlık “kurşun geçirmezlik” anlamına gelmez (Emery, 2013). Ebeveynleri boşanan aile çocukları yeterli işlevselliğe rağmen çok sayıda acı verici duygu, mutsuz anı ve devam eden stres bildirmişlerdir (Emery ve Coiro, 1997). Boşanmış kadınlar açısından bakıldığında Thomas ve Ryan’a (2008) göre boşanma kadın için mutsuzluk, endişe gibi olumsuz duygulara neden olmasına rağmen, mücadele gerektirse de yeni bir başlangıcın, geleceğe dair yeni beklentilerin heyecanının yaşandığı bir süreç olabilir. Bir risk faktörü olarak olan boşanma sonrasında koruyucu faktörlerin devreye girmesi, boşanmanın olumsuz etkilerini kontrol altına alarak boşanmaya uyumu kolaylaştırmakla birlikte, bireylerin ruh sağlığının korunmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışmada psikolojik sağlamlık, boşanma gibi kriz içiren riskli yaşam şartlarına rağmen; gelişim görevlerini yerine getirme, akademik başarı, kurallara uyma, iyilik hali, yaşam doyumunu gibi olumlu sonuçlar yaratabilme potansiyeline sahip olduğu için tek ebeveynli aile üyelerinde geliştirilmesi gereken önemli bir özellik olarak ele alınmıştır.

Tek ebeveynli aileler için risk oluşturabilecek değişkenlerden biri de aile yaşam doyumudur. Aile yaşam doyumunu aile üyelerinin birlikte olduklarında yaşadıkları

doyumunu ifade eder. Aile üyelerin birlikteliklerinden duydukları memnuniyet var olan ilişkilerin niteliği ve kurulan duygusal bağ ile yakından ilgilidir. Aile yapısındaki değişimler çocuğun aileyi algılayış biçimini, ailenin çocuğa sağladığı doyumunu etkilemektedir. Çocuğun içinde bulunduğu aileden elde ettiği doyum olumsuz davranışların gelişmesi ve sürdürülmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Literatürde aile yaşam doyumuna ilişkin spesifik çalışmalar olmamakla birlikte aile doyumunu, genel yaşam doyumunu çok boyutlu olarak ele alan çalışmaların konusu olmuştur ve tam ailelerle yapılmıştır. Aileden algılanan düşük yaşam doyumunun olumsuz davranışlarla ilişkili olduğu çeşitli çalışmalarda gösterilmiştir (Bulut, 2010; Cenkseven-Önder ve Yılmaz, 2012; Hiloğlu ve Cenkseven-Önder, 2010). Türkiye’de boşanmış ailelerde aile yaşam doyumunun inceleyen bir araştırma ise yapılmamıştır ve aile ile yapılan araştırmalarda daha çok ailenin işlevselliğine odaklanılmıştır. Hatun (2012) yaptığı araştırmasında boşanmış aileden gelen ergenlerin aile işlevlerinin daha sağlıklı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde annenin stresli yaşam olayları yaşaması ile ailenin işlevselliği arasında ilişki bulunmuştur (Meyers, Varkey ve Aguirre, 2002). Çocukların ve annelerin yaşamlarındaki bu geçişi sağlıklı atlattıklarına yardımcı olmak açısından boşanma sürecinde aile yaşam doyumunu düzeyini yükseltmeye yönelik çalışmalar yapmanın önemli olduğu görülmektedir.

Boşanma ile birlikte aile yapısal bir değişiklik geçirmektedir ve değişen aile yapısı içerisinde yeni rollerin, ilişkilerin ve sınırların yeniden tanımlanması gerekecektir. Boşanma aile içindeki ilişkilerin niteliğini, sıklığını ve aile içi etkileşimi doğrudan etkileyeceğinden ailenin çocuk için gerekli ihtiyaçları karşılama süreci kesintiye uğrayabilir. Anne babası boşanmış çocuklar tam aileden gelen çocuklarla kıyaslandığında daha az baba desteği ve daha az aile bütünlüğü algıladıklarını belirtmişlerdir (Guttman ve Rosenberg, 2003). Boşanmanın çocukla kurulan duygusal bağda kayıplara neden olduğu görülmektedir. Benzer şekilde ebeveyni boşanmış ergenlerin yalnızlık düzeylerinin tam aileden gelen akranlarına göre yüksek bulunması (Çivitci ve Fiyakalı, 2009; Otrar ve Bayraktar, 2016) boşanmanın aileden gelen doyuma zarar verdiğinin göstergesidir. Ebeveynler çocukları ile etkili ve pozitif bir ilişki kurmayı isterler ancak boşanma sürecindeki pek çok etmen çoğu zaman buna engel teşkil eder. Boşanma deneyimi çocuğun aileden doyum almasını engelleyecek çok sayıda stresli yaşantı içerir. Bunlardan en belirgin olanı anne ya da babanın evden ayrılmasıdır. Bununla birlikte boşanma sonrası anne babanın yaşadığı çatışmanın artması, yeni bir eve ya da şehre taşınma, okul değişiklikleri bunlardan bazılarıdır

(Amato, 2000). Tüm bu değişimler aile yaşam doyumunu olumsuz etkilemektedir. Çocukların kişilik gelişimleri ile aile hayatı arasındaki ilişki ve toplumun aile içinde yetişen bireylerden oluştuğu düşünülürse boşanmış ailelerde de aile yaşam doyumunu yükselterek ailenin çocuk için olumlu etkisini devam ettirmek gereklidir.

Boşanma sonrası tek ebeveynli aile olarak yaşamlarını sürdüren aile üyelerinin, mevcut aile ortamından ve aile içi ilişkilerden beklenen doyumunu alması, ailenin işlevini devam ettirebilmesi çocuğun sağlıklı psikososyal gelişimi ve annenin ruh sağlığı için önemlidir. Araştırmada annelere verilen eğitim ile annenin birey olarak sağlıklı gelişiminin önünde engel olabilecek faktörler üzerinde durulurken, çocuğun içinde yaşadığı aile ve çevrenin onun gelişimine katkı sağlayacak şekilde düzenlenmesine de odaklanılmaktadır. Tek ebeveynli aile yapısını güçlendirerek sağlıklı aile ortamında yaşayan sağlıklı bireyler hedeflenmektedir. Bu çalışmada aile yaşam doyumunu; aile içi iletişim becerilerinin artmasını, ailenin önemli bir sosyal destek kaynağı olarak işlevini devam ettirmesini, boşanmanın neden olabileceği olumsuzluklarla baş etmeyi ve uyumu kolaylaştıracığı için tek ebeveynli ailelerde geliştirilmesi gereken önemli bir değişken olarak görülmüştür.

Yurtdışında artan boşanma oranları çok sayıdaki araştırmacıyı çocuklar ve ebeveynler için boşanma sonrası önleyici ve uyum sağlayıcı programlar geliştirmeye itmiştir (Alpert-Gillis ve Pedro-Carroll, 1989; Blaisüre ve Geasler, 1996; Braver, Salem, Pearson ve DeLuse, 1996; Buchler ve Trotter, 1990; Geasler ve Blaisüre, 1999; Geelhoed, Blaisüre ve Geasler, 2001; Omizo ve Omizo 1987; Pedro Carrol ve Cowen, 1985; Stolberg ve Garrison, 1985; Tedder, Scherman ve Wantz, 1987; Velderman, Pannebakker, Vliet ve Reijneveld, 2016). Var olan programların içeriği hedef kitlenin yaşına ve gelişim dönemi özelliklerine göre değişmekle birlikte temel olarak kişiler arası ilişkilerde anlaşmazlık çözümü, öfke kontrolü, problem çözüme becerileri gibi beceri öğretimine dayalıdır. Bunların yanı sıra destek gruplarında boşanma deneyiminin paylaşılması ve duyguların ifadesi programların ortak içeriğidir. Bu çalışmada çocuklar için hazırlanan programın içeriği, çocukların boşanmaya ilişkin duygularının farkına varması ve boşanmaya ilişkin yanlış anlaşılımları engelleyecek şekilde boşanmayı anlaması ve kabul etmesine yöneliktir. Program boşanmanın baş edilmesi zor bir süreç olduğundan yola çıkarak hem beceri kazandırmaya dönük eğitimsel hem de olumsuz duyguları azaltmaya yönelik iyileştirici aktivitelerden oluşmaktadır. Bu çalışmada boşanmış aileden gelen çocuklarla eş zamanlı olarak çocukların annelerine de uyum programı uygulanmıştır. Literatürde ailelere yönelik

uygulamalara rastlanmaktadır (Blomm, Hodges ve Caldwell, 1982; Forgatch ve DeGarmo, 1998). Özellikle yurt dışında boşanma sonrası mahkeme temelli ebeveyn eğitim programları yaygın olarak uygulanmaktadır ancak bu programların etkililiğine ilişkin değerlendirmelerin şaşırtıcı derecede az olduğu belirtilmektedir (Emery, 2013). Ailelere yönelik programların temel konuları yasal ve ekonomik meseleler, evle ilgili düzenlemeler, etkili ebeveynlik ve sosyal ve duygusal refahıdır (Blaisüre ve Geasler, 1996; Blomm, Hodges ve Caldwell, 1982). Bu çalışmada velayeti üstlenmiş anneler için hazırlanan programın temeli annenin sağlıklı sosyal yaşam kurabilmesini, yeni yaşam düzenine uyum gösterebilmesini, etkili ebeveynlik rolleri sergileyebilmesini, başa çıkma becerilerini kullanabilmesini sağlayacak içerikte bilgi ve beceri öğretimine dayalıdır.

Sonuç olarak, mevcut veriler boşanmış ailelerden gelen çocukların ve boşanmış kadınların tam aileye sahip olan ve boşanmamışlara göre göre duygusal, sosyal, psikolojik sorunlar ve uyum problemleri açısından risk altında olduğunu göstermektedir. Boşanmanın olası etkilerinin erken ve etkili bir biçimde önlenmesi için müdahale programlarına ihtiyaç vardır. Türkiye’de artan boşanma oranları ve boşanmış ailelerde yaşayan çocukların sayısının artması okul psikolojik danışma ve rehberlik (PDR) hizmetlerinde bu yönde çalışmalara ihtiyacı artırmıştır. Okullar PDR servisleri aracılığı ile boşanmış aile çocuklarına ulaşma ve gereken desteği sağlama konusunda en uygun kurumlar olmasına karşın risk altında olduğu belirlenen boşanmış aile çocuklarına ilişkin uygulanan sistemli programlar ya da müdahaleler bulunmamaktadır. Araştırma bulguları anne babası ayrılmış çocukların boşanma sonrası uyum programlarından yarar sağladığı yönündedir. Yurt dışında boşanma sonrası çocuklara ve yetişkinlere uygulanmak üzere çok sayıda program (Alpert-Gillis ve Pedro-Carroll, 1989; Blaisüre ve Geasler, 1996; Braver, Salem, Pearson ve DeLuse, 1996; Buchler ve Trotter, 1990; Geasler ve Blaisüre, 1999; Geelhoed, Blaisüre ve Geasler, 2001; Omizo ve Omizo 1987; Pedro Carrol ve Cowen, 1985; Stolberg ve Garrison, 1985; Tedder, Scherman ve Wantz, 1987; Velderman ve diğerleri, 2016; Wolchik ve diğerleri, 2002) geliştirilmişken, Türkiye’de konu ile ilgili uygulamalar sınırlı olmakla birlikte (Arifoğlu Çamkuşu, 2006; Dursun, 2015; Erol, 2005; Meriç, 2007; Şimşek, 2006) anne ve çocuğun bir arada ele alındığı herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Boşanmış aileden gelen çocukların ve annelerinin boşanmanın neden olabileceği olumsuzluklarla başa çıkmaları ve boşanmanın getirdiği pek çok strese rağmen yeterli işlevselliği gösterebilmesi, aynı zamanda tek ebeveynli devam edecek

olan ailede gerekli düzenlemeleri yaparak aile olma durumu ve duygusunun devam edebilmesi için destekleyici ve önleyici bir eğitimden geçmeleri önemlidir. Gerekli destekten yoksun kaldıklarında boşanmış aile üyelerinin süreçten olumsuz etkilendikleri, öfke, karşıt gelme gibi tepkiler geliştirdikleri; depresyon, kaygı, umutsuzluk, madde kullanımı, okul terki, davranım bozukluğu, güvensizlik gibi sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Uygulanacak program boşanma ile ilişkilendirilen bu göstergeleri önleme ve/veya azaltma işlevi görebilir. Bu bağlamda bu araştırma ile boşanma sonrası velayeti üstlenmiş anneler ve çocukları için hazırlanan boşanmaya uyum programlarının etkililiğın sınanması araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu araştırmanın aynı zamanda önleyici rehberlik hizmetlerine katkı sağlayacağı, okul tabanlı müdahale programlarına etkili bir kaynak olacağı ve boşanma literatürüne önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın genel amacı, velayeti üstlenmiş anne ve çocukları için hazırlanan boşanmaya uyum programlarının, çocukların ve annelerinin boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumu üzerinde etkililiğini sınamaktır. Bu ana amaç kapsamında aşağıda belirtilen amaçlar incelenmiştir.

1. Boşanmış aile çocukları için geliştirilmiş boşanmaya uyum programının çocukların boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumu düzeylerini etkileyip etkilemediğini belirlemek.
2. Boşanmış yetişkinler için geliştirilmiş boşanmaya uyum programının annelerin boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumu düzeylerini etkileyip etkilemediğini belirlemek.
3. Çocukların boşanmaya uyum programına ilişkin görüşlerini belirlemek.
4. Annelerin boşanmaya uyum programına ilişkin görüşlerini belirlemek.

Araştırmanın amaçları kapsamında test edilen denence ve alt denenceler şunlardır:

1. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'na katılan deney grubu katılımcılarının;
 - a. Kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.

- b. Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği- Okul Formu son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.
- c. Kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.
- d. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.
- e. Kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Çocuk Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.
- f. Çocuk Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.
- g. Kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.
- h. Aile Yaşam Doyumu Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.

2. Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'na katılan anne deney grubu katılımcılarının;

- a. Kontrol grubu ile kıyaslandığında Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.
- b. Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.
- c. Kontrol grubu ile kıyaslandığında Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.
- d. Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.
- e. Kontrol grubu ile kıyaslandığında Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.

- f. Aile Yaşam Doyumu Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.

Programa katılan çocuk ve annelere program sonunda uygulanan program değerlendirme formları aracılığı ile aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Program sonunda boşanmış aile çocuklarının, kendilerinin ve annelerinin elde ettikleri kazanımlara ilişkin kişisel değerlendirmeleri nelerdir?
2. Program sonunda boşanmış annelerin, kendilerinin ve çocuklarının elde ettikleri kazanımlara ilişkin kişisel değerlendirmeleri nelerdir?

Önem

Bu araştırma, Türkiye’de giderek artan ve sonuçları açısından hem eşleri hem çocukları etkileyen boşanmanın olası olumsuz etkilerini hem anne hem çocuk açısından azaltmayı hedefleyen, önleyici ve gelişimsel bir programı sınaması açısından önemlidir. Boşanma ile birlikte geleneksel aile yapısından tek ebeveynli aile yapısına geçiş yapan ve çok boyutlu bir değişim yaşayan çocuk ve annelerin sürece uyum sağlamalarına yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Boşanmış aile çocuklarının akademik başarı, sosyal beceriler, psikolojik uyum, benlik saygısı düzeylerinin düşük olduğu ve davranım bozukluğu gösterme sıklığının yüksek olduğu belirlenmiştir (Gindes, 1998; Stacey ve McCabe, 2001). Bununla birlikte boşanmanın bireyin yetişkin yaşamına, evliliğine ve çocuğu ile ilişkisine uzanan uzun süreli olumsuz etkileri olabilmektedir (Chase, Andrew ve Kathleen, 1995; Huurre, Junkkari ve Aro, 2006; Wolf, 2004). Boşanmanın olumsuz etkileri, çocukları bu etkilerden korumaya yönelik uyumu kolaylaştırıcı programların hazırlanıp uygulanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Boşanma süreci ve sonrasında yaşanan değişimlerin çocuklar için baş etmesi güç yaşantılar olduğu düşüncesinden yola çıkarak bu aşamada yardım hizmeti ve destekleyici programların varlığı olası psikolojik, duygusal, sosyal sorunları önlemek açısından önemlidir (Arifoğlu Çamkuşu, 2006). Türkiye’de rehberlik hizmetlerinin daha çok okullarda geliştiği düşünülürse okul rehberlik ve psikolojik danışma servisleri önleyici rehberlik anlayışı doğrultusunda boşanma sonrası olası olumsuz etkileri önleme ve yoğunluğunu azaltma konusunda etkin rol oynayabilirler. Bu rolün gelişiminde yapılandırılmış ve etkililiği kanıtlanmış müdahale programlarının önemli olduğu düşünülmektedir.

Boşanma sonrası çocukta problem yaratan durumun boşanma olgusundan daha çok ebeveynlerin boşanma sürecindeki sağlıklı tutum ve davranışları olduğu görülmektedir. Boşanmış ebeveynlerin davranışlarının ve ilişkilerinin çocuklarını nasıl etkilediğine dair farkındalığı arttıkça, daha fazla iş birliği ve daha az çatışmaya yönelik tedbirler alabilirler. Diğer yandan anne ve babanın çocuğa sevgiyle yaklaşması, ayrıldıktan sonra da anne baba olmanın tüm sorumluluklarını yerine getirmesi, yeterli ilgi ve sevginin gösterilmesi sorunları en aza indirecektir. Ancak genelde ailelerin bu konuda yardıma ve desteğe ihtiyacı vardır ki bu araştırmada annelere boşanma sürecinde destek olmak amaçlanmaktadır. Anne babası boşanmış bir çocuk kendini güvende hissetmek için sevildiğine dair daha güçlü kanıtlar toplama eğiliminde olacaktır (Ortner, 2008). Bu durum boşanma sonrasında anne babanın ilişkisinin çocuk için önemini ve ailelerin bu konuda bilgilendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Çocuğun davranışlarında her iki ebeveyninin etkisi de büyüktür, ancak velayeti alan ebeveyne odaklanan görüş, çocuğun yanında kaldığı ebeveyni ile ilişkisinin kalitesine büyük önem verir. TÜİK verileri 2019 yılında gerçekleşen 155 bin 47 boşanma sonucunda 139 bin 660 çocuğun velayetinin verildiğini göstermektedir. 2019 yılında çocukların %76'sinin velayeti anneye verilirken, çocukların %24'ünün velayeti babaya verilmiştir. Sayısal veriler tek ebeveyn olmanın sorumluluğunu üstlenen kadınlara yönelik uyumu kolaylaştırıcı bir yardım sunmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Annenin psikolojik uyumunun çocuğun psikolojik uyumu üzerinde büyük ölçüde etkisi olduğu düşünülürse, annelere yönelik boşanmaya uyum programlarının, annenin boşanmaya uyumunu artırmanın yanı sıra çocukla ilişkisini, ebeveyn rollerini, çocuğun boşanmaya uyumunu olumlu etkileyeceği açıktır. Bu nedenle okul PDR hizmetlerinin boşanmış annelere destek ve yardım sunacak programlar sunması oldukça önemlidir.

Suçta sürüklenen çocuklarla yapılan bir araştırma göstermiştir ki, bu çocukların %47.6'sı çeşitli nedenlerle ebeveynlerinin birinden ayrıdır (Yavuzer, 1992). Benzer şekilde okulda disiplin cezası alan çocuklarla yapılan bir çalışmada deneklerin % 10'u tam aileye sahipken, % 24'ü boşanmış aileden gelen ve annesi ile yaşayan çocuklardır (Şentürk, 2012). Çocuk ve gençlerin suça sürüklenmesinde aile yapısının belirleyici bir etken olduğu görülmektedir. Buradaki temel problemin boşanma olgusundan daha çok boşanmaya uyumun sağlanamaması ve boşanmaya bağlı olarak aile işlevlerindeki kayıp olduğu düşünülürse, bu süreçle başa çıkmayı kolaylaştıracak bilgi ve beceriler

kazandırmaya yönelik önleyici rehberlik çalışmaları boşanma sürecinin çocuk ve ergenler açısından bir sorun alanı olmaktan çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

Boşanmış aileden gelen çocuklar zaman içinde bu duruma uyum sağlasalar bile ebeveynlerinin olası evlilikleri, okul çevre değişiklikleri, ekonomik güçlüklerin artması gibi çeşitli stres kaynakları ile karşı karşıya kalma olasılıkları yüksektir. Tüm bunlar boşanmış aile çocuklarına zorlukların üstesinden gelme becerileri kazandırmayı amaçlayan, psikolojik sağlık düzeylerini artırmaya dönük önleyici çalışmalar yapma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bir risk faktörü olan boşanmanın ardından boşanmaya uyum programının anne ve çocuklara gerekli tutum ve beceriler kazandırarak koruyucu bir faktör olarak işlev göreceği düşünülmektedir. Yaşam zorlukları ile etkin baş edebilme ve uyum sağlama yeteneği olarak tanımlanan psikolojik sağlık geliştirilebilen önemli bir koruyucu özellik olarak kabul edilmektedir (Cicchetti, 2010). Psikolojik sağlamlığın çeşitli grupla danışma müdahaleleri ile arttığı ve geliştiği yönünde araştırma bulguları mevcuttur (Gürkan, 2006; Ünüvar, 2012). Gelişimsel ve önleyici rehberlik anlayışında, risk altındaki çocukların psikolojik sağlamlığını geliştirecek ya da artıracak bilgi ve becerileri kazanması, yaşamın zorluklarına başarılı bir şekilde uyum sağlayabilmesi ve boşanma dahil diğer yaşam güçlükleri ile etkin başa çıkması açısından önemlidir.

Aile değişime açık bir sistem olarak yapısal değişikliklere uğrasa da aile üyelerinin sağlıklı gelişimi için ailenin işlevini yerine getirmeye devam etmesi gerekmektedir. Tek ebeveynli ailelerde olmayan ebeveynin eksikliği aile işlevlerinde de kayıplara neden olmaktadır (Demir ve Çelebi, 2017). Anne babası boşanmış çocukların daha yüksek düzeyde ebeveyn reddi algılamaları boşanmış aile çocukları için aile işlevlerinin kesintiye uğradığının göstergesidir (Candan, 2006). Aile yaşam doyumu kişilerin ailenin genel atmosferinden elde ettikleri doyumu ifade eder ve yaşam doyumu yüksek ailelerin fonksiyonlarını devam ettirdiği kabul edilir. Literatürde tek ebeveynli ailelerin aile yaşam doyumu ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırma sonuçlarının literatürde varolan bir boşluğu doldurmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Çocuk ve ergenler için ailenin gelişim dönemindeki önemi ve çocuğun kişilik gelişimine katkısı düşünülürse, özellikle boşanmış aile çocuklarının aile yaşam doyumunu artırmaya yönelik çalışmalar yapmak önemli görülmektedir. Tek ebeveynli aile üyelerinin birbirleri ile tatmin edici ilişkiler geliştirmesi ve tek ebeveynli formda devam eden aileden doyum sağlamaları psikososyal gelişimleri ve boşanmanın olası etkilerini en aza indirmesi açısından önemli görülmektedir.

Türkiye’de boşanmaya ilişkin yapılan çalışmalar yoğun olarak boşanmanın nedenlerini tespit etmeye ve boşanmanın çocuk ve ergenler üzerinde etkilerini incelemeye yöneliktir. Ebeveyn boşanmasının çocuğun psikososyal yaşamına olumsuz etkilerine dair tutarlı kanıtlar olmasına rağmen, çocukların boşanmanın olumsuz sonuçlarından nasıl korunacağını açıklayan mekanizmalar ve koruyucu faktörler açıkça belirlenmemiştir. Benzer şekilde boşanmış kadınların sorunlarını tespit etmeye yönelik araştırmalar olmasına rağmen bu sorunların çözümüne katkı sağlamaya yönelik tek ebeveynli aile yapısını güçlendirebilecek müdahaleler ortaya konmamıştır. Bu araştırma sonuçları, boşanma sürecinde olan çocuk ve kadınlara yardımcı olacak etkili politikalar ve sistemli programlar oluşturmak için önemli görülmektedir. Türkiye’de tek ebeveynli aileye geçiş yapan bireylerin uyumunu kolaylaştırmayı, baş etme becerilerini artırmayı, iyi oluşlarını yükseltmeyi amaçlayan psikoeğitim programları sayıca azdır. Bu konudaki çalışmalar, Arifoğlu Çamkuşu (2006), Erol (2005), Meriç (2007), Şentürk (2013), Şimşek Yüksel (2006) tarafından boşanmış aile çocukları için hazırlanan programlar ile gelişmeye başlamıştır. Ancak hem boşanmış ailelerin çocuklarına hem de annelerine eş zamanlı uygulanmak üzere geliştirilmiş programların etkililiğini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada boşanmaya uyum sürecine çocuğun yanında kaldığı ebeveyni olan anne de katılmış olup annenin hem duygusal açıdan hem de ebeveyn olarak güçlenmesi hedeflenmiştir. Araştırmada uyum programlarının anne ve çocuklara eş zamanlı olarak uygulamasının önemli olduğu düşünülmektedir. Yeni yaşama uyum sağlayan annenin yaşamında daha etkin bir birey olmanın yanı sıra daha etkili bir ebeveynlik sergileyeceği düşünülmektedir. Bu noktada çocuğun boşanmaya uyumu hem kendisine uygulanan uyum programı ile hem de dolaylı olarak annenin boşanmaya uyum sağlaması ile gerçekleştirilmiştir. Eğer anne boşanma gibi güçlü bir değişimle başa çıkabilirse bu sürece tanık olan çocuk hem annesini gözlemleyerek hem de annenin uyum sağlamış olmasının olumlu etkilerini yaşamında hissederek güçlenecektir. Bu araştırmanın Türkiye’de henüz gelişmekte olan boşanma süreci ve sonrasındaki uygulamalı çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Programlar aile mahkemeleri aracılığı ile aile mahkemelerinde çalışan psikolojik danışmanlar tarafından ya da okul temelli programlar şeklinde sistematik olarak okullarda uygulanabilir. Aynı zamanda araştırma sonuçları boşanmış anneler ve çocukları ile çalışan araştırmacılar için kaynak olacaktır.

Tek ebeveynli aileleri ve boşanmayı inceleyen araştırmalar (Aydiner ve Öztop, 2013; Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu, 2011; Tatlıoğlu ve Demirel, 2016) boşanma sonrası

ailedeki tüm bireylerin ücretsiz danışmanlık hizmetinden yararlanmalarının gerekliliği bildirmişlerdir. Boşanma sayısındaki artışa paralel olarak okullarda boşanmış aile çocuklarının sayısında da artış olmuştur. Bu artış okul psikolojik danışmanlarının boşanma sonrası yaşanan sorunlara yönelik çalışmasını gerekli kılmaktadır. Atli'nın (2014) grup çalışmalarına ihtiyacı olan öğrencilerin saptanması amacıyla yaptığı araştırmasında öğretmenler okul rehberlik servislerinin boşanmış aileden gelen öğrenciler için grup çalışmaları yürütülmesinin gerekliliğini belirtmişlerdir. Tek ebeveynli aileler için hazırlanmış psikolojik destek programlarının büyük ölçüde ailelerle çalışan okul rehber öğretmenleri tarafından, boşanmanın tüm aşamalarını kapsayacak şekilde, tüm aile bireylerine yönelik düzenlenmesi ve daha yaygın ve etkili uygulanması çocuk ve ailenin yaşayabileceği olası olumsuzlukların önlenmesi yönünde bir adım olacaktır.

Araştırma kapsamında boşanmış aileden gelen çocuklar ve yetişkinler için tasarlanan programlar boşanmanın neden olabileceği tüm potansiyel sorunlara ilişkin bilgi ve beceri kazandırmaya yöneliktir. Programlar olası duygusal problemlerin yanı sıra olası sosyal problemleri de göz önünde bulundurmakta aynı zamanda bireylerde var olan işlevsel ve olumlu özelliklerin geliştirilmesini hedeflemektedir. Çocuklarda akademik başarı, yetişkin bireylerde iş arama ve bulma becerileri gibi alanlar dikkate alınmıştır. Boşanma deneyimi tüm süreçleri ile ele alınırken geleceğe yönelik olumlu bakış açısı ve beklenti yaratmaya dönük olarak tasarlanmıştır. Tek ebeveynli aile bireylerinin ruh sağlığını desteklemek ve korumak adına gelişimsel rehberlik anlayışı doğrultusunda hazırlanan boşanmaya uyum programlarının uyumu kolaylaştırmanın yanı sıra önleyici ve geliştirici bir işlev de göreceği düşünülmektedir.

Okul rehberlik servisleri çocuklar ve ebeveynleri için erişimi kolay, etkili ve ücretsiz yardım alabilecekleri bir birimdir. Yapılan bir araştırmaya göre (Kaya Bölükbaşı ve Siyez, 2012) ebeveyn çatışması ve boşanma okul rehberlik servislerine başvuru nedenleri arasında gösterilmektedir. Okul rehberlik servisleri boşanma ve tek ebeveynli aile olma sebebiyle risk altında bulunan öğrencilere doğrudan ulaşma ve gerekli yardımı sunma konusunda önemli bir konumdadır. Okul psikolojik danışmanları çocuk ve aile ile yakın ilişki içinde olması nedeniyle, özellikle boşanma gibi kriz durumlarında etkili yardımı sunma açısından kilit noktada yer almaktadır. Özellikle gelir seviyesi düşük, psikolojik hizmetlerden yararlanma imkanı sınırlı olan ailelere ulaşma konusunda okul rehberlik servisleri etkin role sahiptir. Boşanmış ailedeki çocuk ve velayetini alan ebeveyni için düzenlenmiş programlar çocuk için olduğu kadar

toplumun ve gelecek kuşakların sağlığı açısından da önemlidir. Boşanma sonrası uyum programı ile birlikte sağlıklı, üretken, sorunlarla etkin baş edebilen bireyler yetişmesine katkı sağlanacaktır.

Sayıtlar

1. Deneklerin lekleri gerçek görüş ve düşünceleri doğrultusunda cevaplandırđıkları varsayılmıştır.
2. Araştırmada yer alan tüm deneklerin deney süresince aynı faktörlerin etkisinde olacakları varsayılmıştır.
3. Araştırma kapsamında öğrencilerin ve annelerinin uygulamaya gönüllü katıldıkları, kullanılan ölçek ve formları içtenlikle ve doğru cevaplandırđıkları varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

1. Araştırma bulguları, deney ve kontrol gruplarından elde edilen verilerle sınırlıdır.
2. Araştırma, 7. sınıfta öğrenim gören boşanmış aile çocukları ve anneleri ile sınırlıdır.
3. Araştırma kapsamında uygulanan boşanmaya uyum programlarının içeriği, düşük sosyoekonomik düzey ve düşük eğitim seviyesine sahip boşanmış ailelerden gelen çocuklar ve onların annelerinin beklenti ve ihtiyaçları ile sınırlıdır.
4. Araştırma kapsamındaki deney ve kontrol gruplarını oluşturan katılımcıların aynı okul ortamından seilmelerinden kaynaklı kontrol ve deney grubunun etkileşimlerinin olasılığı bir sınırlılık olarak kabul edilmiştir.

Tanımlar

Boşanma: TDK'ye göre “boşanma, eşlerden birinin boşanma ilamı almasıyla evlilik birliğinin son bulmasıdır”. TÜİK'e (2010) göre ise “boşanma, evlenmenin yasal olarak sona erdirilmesi” olarak tanımlanmıştır.

Boşanmaya Uyum: “Evli olma durumu ve eski eşe bağlı olmaksızın kendisi için kimlik geliştirebilme becerisi ve ev, iş, boş zaman ve günlük yaşam rol ve sorumluluklarına uygun işlev gösterebilme becerisidir” (Kitson ve Morgan, 1990). Bu

araştırmada, Çocuk Boşanma Ölçeği-Okul Formu'ndan, Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği'nden ve Yetişkinler için Boşanmaya Uyum Ölçeği'nden alınan puanlar olarak ele alınmıştır.

Psikolojik Sağıamlık: “Travmatik bir olay sonrası, bir tehditle karşı karşıya kalındığında, ailesel ve ilişkisel sıkıntılar gibi önemli stres kaynakları karşısında kişinin uyum sağlama süreci, kendisini toplama gücü veya değişimin başarılı biçimde üstesinden gelme yeteneğidir” (Tusaie ve Dyer, 2004). Bu araştırmada Çocuk Genç Psikolojik Sağıamlık Ölçeği'nden ve Yetişkin Psikolojik Sağıamlık Ölçeği'nden elde edilen puanlar olarak ele alınmıştır.

Aile Yaşam Doymu: Bireylerin aile içerisinde hakim olan duygusal atmosferden algıladıkları yaşam doymudur (alışkan, Toker ve Özbay, 2017). Bu araştırmada Aile yaşam Doymu Ölçeği'nden alınan puanlar aile yaşam doymunu temsil etmektedir.

BÖLÜM 2

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde kuramsal çerçeve başlığı altında boşanma kavramı, boşanmaya uyum, boşanmanın çocuk ve kadınlar üzerindeki etkileri ve boşanmaya uyumu etkileyen etmenler ile ilgili kuramsal bilgi verilmiş olup, ilgili araştırmalar kapsamında boşanmış aile çocukları ve annelerinin boşanmaya uyumlarını kolaylaştırmayı amaçlayan deneysel çalışmalara yer verilmiştir.

Boşanma ve Boşanmaya Uyum

Boşanma evlilik birliğinin tarafların yeni bir evlilik yapabilecekleri şekilde hukuki olarak sonlandırılmasıdır. Psikolojik olarak değerlendirildiğinde ise ailenin dağılmasına neden olarak aile bireylerini hatta yakın çevrelerini etkileyen sarsıcı nitelikte bir yaşıttır. Tarihsel olarak bakıldığında boşanma her zaman istenmeyen bir durum olarak kısıtlanmış ancak evliliğin olduğu tüm toplumlarda varlığını sürdürmüştür (Sucu, 2007).

Uyum; kişinin değişen fiziksel ve toplumsal durumlara içinde bulunduğu durumlara uygun olarak değişebilme becerisi göstermesi, sağlıklı kişiler arası ilişkilere kurabilmesi ve sürdürebilmesi, stresle başa çıkarak sorumluluklarını yerine getirmesi olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2017). Boşanmaya uyum ise “evli olma durumuna ve eski eşe bağlı olmaksızın kendisi için kimlik geliştirebilme becerisi ve ev, iş, boş zaman ve günlük yaşam rol sorumluluklarında uygun işlev gösterebilme becerisi” olarak tanımlanmaktadır (Kitson ve Morgan, 1990). Boşanma sonrası uyum doğası gereği çok boyutludur. Boşanma ile birlikte aşk, statü ve eşle kurulmuş bir yaşam biçimi kaybedilirken yeni bir yaşam biçiminin gerektirdiklerine de uygun davranabilme yetisinin geliştirilmesi gerekmektedir (Diedrick, 1991). Dolayısıyla boşanmaya uyum, boşanmanın getirdiği kayıp ve değişimlerle başa çıkabilme ve yeni rolleri edinebilme becerisidir. Diğer bir ifade ile kişinin ailesel rollerden, boşanmayla birlikte değişime

uğrayan ailesel rollere geçişte başarılı olabilmesi, yeni rollere uygun davranışlar geliştirebilmesidir.

Literatürde boşanmaya ve uyumu açıklamaya çalışan birkaç yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlar boşanmanın belirli boyutlarına değinmekte ve boşanmayı bir bütün olarak ele almamaktadır (Yılmaz, 2002). Tarihsel olarak bakıldığında boşanma ilk zamanlarda ahlaki ve sosyal bir patoloji olarak görülmüştür. Sonraki süreçte psikolojik bir problem olarak ele alınmıştır. Patoloji yaklaşımında boşanmaya neden olan durum eşlerden birinin ya da ikisinin psikolojik problemleridir ve bu durumda boşanma sonrası uyum da oldukça zor olmaktadır (Kitson ve Holmes, 1992). Sosyal ayıklama yaklaşımına göre; kronik psikolojik rahatsızlığı olanlar boşanmaya daha yatkındır ve sonrasında uyum gücünü yaşama ihtimalleri daha yüksektir. Bu yaklaşımlar boşanan kişilerin psikolojik sorunların varlığı nedeniyle uygun eş seçme, ilişki kurma ve sürdürme de sorun yaşadıkları varsayımına dayanmaktadır (Kitson ve Morgan, 1990).

1980'lerden sonra boşanma doğum, ölüm, terfi alma, iş değiştirme, evlilik gibi olağan ancak stresli bir yaşam olayı olarak ele alınmıştır (Yılmaz, 2002). Değişen anlayış çerçevesinde birçok değişikliği gerektiren bir kriz durumu olan boşanma kişinin işlevselliğinde kesintiye yol açabilmektedir (Kitson ve Holmes, 1992). Boşanmayı boşanma deneyimi boyunca ilerleyen aşamalı bir süreç olarak ele alan modeller güncelliğini koruyan modellerdir.

Bohannan'ın (1970) Altı Aşamalı Modeli boşanma ile ilgili en temel modellerden biridir ve boşanmayı altı paralel süreç olarak ele almıştır. Süreç duygusal boşanma ile başlamakta, hukuki ve ekonomik boşanmanın ardından, ebeveynsel boşanma olarak tanımlanan aşama gelmektedir. Toplumsal ve ruhsal boşanma ise çok boyutlu sürecin devamıdır ve bu sürecin seyri her birey için farklılaşabilmektedir. Duygusal boşanma hayalkırıklığı, öfke ve üzüntünün görüldüğü evlilik ilişkisinin mutluluk kaynağı olmaktan çıkıp bir stres unsuru olarak algılanmaya başlandığı evredir. Evlilik ilişkisinin resmi olarak sona ermesi hukuki boşanma olarak adlandırılmaktadır. Boşanma ile birlikte yeni bir ekonomik düzene geçme çabaları ekonomik boşanmadır. Dördüncü aşama olan ebeveyn boşanması ise velayet ile ilgili durumların netleşmesi, çocukla görüşme sıklığı ve süresi gibi konuların netlik kazanmasıdır. Sosyal boşanma ise bireylerin boşanma sonrası yaşadığı sosyal değişiklikleri ifade etmektedir. Değişen arkadaşlıklar ve sosyal çevreye uyum sağlama, yalnızlığı tolere etme bu dönemin konularıdır. Ruhsal boşanma son aşamada gerçekleşmektedir ve bireylerin ruhsal olarak

eski eşinden kendini ayırması, kabullenme ve yeni duruma uyum sağlamanın görüldüğü aşamadır.

Waller ve Hill (1951) geliştirdiği gelişimsel modelde boşanma sonrası uyum için farklı davranışsal değişimleri içeren model önermiştir. Buna göre boşanmaya uyum eski alışkanlıklardan kurtulmak, yaşamı yeniden yapılandırmak, yeni sevgi objeleri aramak ve yeniden uyumun tamamlanması şeklinde dört aşamadan oluşmaktadır.

Kessler (1975) boşanmayı psikolojik bir süreç olarak değerlendirerek yedi duygusal aşamaya ayırmıştır. Hayalkırıklığı, tatsız olan gerçeği fark etmek ilk aşama olarak tanımlanmıştır. Hayalkırıklığı ile birlikte evliliğe ilişkin algının olumsuzla doğru değişmesi çeşitli iletişim problemlerini beraberinde getirmektedir. Tahammülsüzlük aşaması; çatışma ve eşten uzaklaşma bu aşamada görülmektedir. Erozyon aşamasında ise evlilikten duyulan memnuniyetsizlik açıkça ifade edilirken, cinsel problemlerin bu aşamada başlayabileceği belirtilmektedir. Fiziksel ayrılık aşaması eşlerin mekânsal olarak birbirlerinden ayrı yaşamaya başlamasını ifade etmektedir. Fiziksel ayrılık bir rahatlama sağlayabileceği gibi travmatik yaşantılara da neden olabilmektedir. Fiziksel ayrılığın ardından gelen yas aşamasına ise kayıp duygusu hâkimdir. Çiftin aynı evi paylaşmaktan vazgeçmesi ilişki açısından önemli bir dönüm noktası kabul edilmektedir. Bu nedenle burada yaşanan duygu aynı evde çatışmaktan daha farklı bir kayıp duygusuna neden olmaktadır. Bu aşamadan sonra bireylerin yeni özgürlük alanlarını kullanması, yeni arkadaşlıklar, ilişkiler, hobiler geliştirmeye çalışması ikinci ergenlik olarak tanımlanmıştır. Sıkı çalışma aşamasında ise kişi benliğini, kişiliğini ve geleceğini yeniden inşa ederek yeni koşullara uyum sağlamaktadır. Modelde dönemlerin süreleri ve geçişleri arasında belirlenmiş bir zaman dilimi yoktur. Evrelerin ne kadar süreceği kişisel bir yaşantı olarak değerlendirilmektedir.

Wiseman (1975) ise boşanmayı bir yas süreci olarak ele almaktadır. Buna göre boşanmanın aşamaları kayıp ve depresyonu içinde barındıran inkar ile başlamaktadır. Ardından öfke ve duygusal karmaşa yaşanmakta ve yeni yaşam tarzına ve kimliğe uyum sağlama ile birlikte kişi kabul etme ve yeniden işlev görme aşamasına gelmektedir. İnkâr aşaması sorunların varlığının görmezden gelindiği, konuşulmadığı aşamadır. İnkâr evliliği devam ettirmeye dönük bir çaba olarak değerlendirilmektedir ancak sorunlarla yüzleşmemenin zamanla bireyleri depresyon aşamasına sürüklediği düşünülmektedir. Depresyon aşamasının ardından öfke ve duygusal karmaşa aşaması gelmektedir ki bu aşamada taraflar arasında mal paylaşımı, velayet gibi konuların gündeme geldiği görülmektedir. Bireyler karmaşanın ardından yeni yaşama ve kimliğe uyum sağlama

aşamasına geçmektedirler. Bu aşamada kişisel, sosyal, cinsel yaşam yeniden inşa edilmektedir. Kişi bu yeniden yapılandırma sürecinin ardından kendini mutlu ve başarmış hissederse kabul aşamasına geçmekte kendisiyle, eski eşiyle ve yaşananlarla barışmaktadır.

Ahrons'a (1980) göre boşanma bireysel biliş aşaması ile başlamaktadır. Bu dönem yaşanan sorunların fark edildiği aşamadır. Henüz sorun yaygınlaşmamıştır ve çift sorunun çözümü için çeşitli stratejiler geliştirebilmektedir. Ailesel biliş aşamasında ise evlilik ilişkisindeki sorunlar tüm aile tarafından hissedilir bir hal almıştır. Aile içinde denge bozulduğu aşamadır. Sistemik ayrılma aşamasında fiziksel ayrılık gerçekleşmektedir. İlk aşamalar uygun yaşanmadığında fiziksel ayrılığın bireylerde daha sarsıcı olduğu düşünülmektedir. Bir sonraki aşama hukuki ve ekonomik olarak ayrılığın yaşanmasıdır. Sistemik olarak yeniden organize etme aşamasında, eski eşle ilişkiler ve ebeveyn rollerini yeniden belirlemeye dönük uğraşlar görülmektedir. Aileyi yeniden tanımlama aşaması ise ailenin yeni halinin içsel ve toplumsal olarak kabul edildiği aşama olarak tarif edilmiştir.

Hackney ve Bernard (1990) boşanmış bireylerin yaşadıkları süreci ise dört ana aşamada tarif etmişlerdir. Bu dört aşama; bireye karşı çift, dağılan ilişkiyle başa çıkma, değişime uyum ve yeniden bütünleşmedir. İlk aşama, her bir bireyin ihtiyaç ve istekleri ile çiftin ihtiyaç ve istekleri arasındaki gerilimi vurgulamaktadır. Temel olarak sorunların fark edildiği aşamadır. Birey ihtiyaç ve isteklerinin evlilik içinde karşılanamayacağını belirlediğinde ikinci aşamaya geçmektedir. Bu ikinci durumda birey durumun gerçekliğinin yüzeye çıkmasına izin vermekte, çeşitli duygular yaşamakta ve evliliği sonlandırma kararını kabullenmeye başlamaktadır. İkinci aşama sorunlara tepki gösterilen aşamadır. Üçüncü aşamada birey kaybıyla yüzleşmekte veya değişime işlevsel uyum sağlamak için yeni enerji bulmaktadır. Son olarak birey, iyileşmenin meydana geldiği ve yeni yönlerin netleştiği dördüncü aşamaya girmektedir (Hackney ve Bernard, 1990).

Boşanma-Stres Uyum Kuramı, Amato (1994) tarafından geliştirilmiş boşanma olgusunu stres çerçevesinde açıklayan bir kuramdır. Boşanmayı bir arada yaşamayı zorlaştıran sıkıntılar sonucunda evliliğin çözülmesi olarak tanımlanmaktadır. Çözülme süreci kişiler arası stresli istenmeyen yaşantılara neden olmaktadır. Bu stres yaratan durum sadece eşlerde değil çocuklarda da duygusal, davranışsal ve sağlık sorunlarına neden olarak onları etkileyebilmektedir. Stres düzeyinde belirleyici olan bireyin sahip olduğu risk ve koruyucu faktörlerdir. Koruyucu faktörlere bağlı olarak yaşanan stres

durumu farklı düzeylerde uyum getirmektedir. Evlilikte yaşanan sıkıntıların neden olduğu stres durumu boşanma ile birlikte sona ermez, hukuki boşanma yasal olarak evliliğin bittiğini ifade ederken çoğu zaman sıkıntıların son bulunduğu uyumun gerçekleştiği evre değildir. Boşanma sonrası yaşantılar çocukların boşanma sonrası uyum düzeyleri üzerinde belirleyici bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Boşanma – Stres – Uyum Kuramı’nda ilk faktör olan stresörler boşanma ile birlikte kişinin yaşamında meydana gelen sıkıntı veren değişimleri tanımlamaktadır. Stresörler; çocukların bakımı için tek başına sorumluluk üstlenme, çocuklarla bağlantıyı kaybetme, eski eşle çatışmanın sürmesi, akrabalar arkadaşlar komşularla bağlantının azalmasına bağlı olarak duygusal destek kaybı, taşınma gibi diğer engelleyici yaşam olaylarını içermektedir (Amato, 2000). İkinci faktörse kaynaklardır. Kaynaklar kişinin problemlerle başa çıkmasını kolaylaştırabilecek sahip olduğu olumlu durumlar olarak değerlendirilmektedir. Eğitim, çalışma ve gelir, bireylerin boşanmayla ilişkili stresle başa çıkmalarına yardım edebilecek kişisel kaynaklardandır. Koruyucu faktörler ise olumsuzlukların şiddetini azaltma potansiyeline sahiptir. Bireyin boşanmaya karşı tutumu süreç sonrası uyumunu etkileyen önemli bir faktördür. Boşanmaya karşı olumsuz tutuma sahip olanlar boşanmayı daha çok başarısızlık olarak görme eğilimindedirler. Stres faktörleri boşanma sonrası olası zorlukların derecesini belirlerken bireysel ve sosyal kaynakların varlığı ve doğru kullanımı boşanmaya uyum düzeyini olumlu etkilemektedir.

Boşanma Stres Uyum Kuramı iki alt model belirlemiştir. Bunlardan biri Kriz Modelidir. Kriz Modeli’ne göre bireyler boşanmayı doğru anlamlandırarak ve sahip oldukları kaynakları etkin kullanarak boşanma sonrası çeşitli problemler yaşasalar da uyum sağlayabilirler. Boşanma bir kriz durumu olmakla birlikte zaman krizin uygun şekilde aşılmasına yardımcı olur ve kişiler boşanma öncesi durumlarına dönebilirler. İkincisi model olan Kronik Gerginlik Modeli’ne göre ise; boşanma sonrası yalnızlık, ekonomik sorunlar ve ebeveynlikle ilgili problemlerin sürekli hale gelmesi zaman içinde çözülememesi kalıcı bir gerginliğe neden olabilmektedir (Amato, 1993; Amato, 2000; Amato, 2001).

Risk ve Toparlanma Kuramı’na göre boşanma özellikle ilk iki yılda önemli değişiklikler içeren bir kriz yaşantısıdır. Kriz durumunun sürekli olmadığı ve normal gelişim süreçlerinin devam edeceği vurgulanmıştır. Wallerstein ve Levis’e (2004) göre çocuğun toparlanabilmesi için ebeveynlerinin çatışmalarına son vererek kendi yaşantılarını kurlmaları önemlidir. Diğer bir ifadeyle ebeveynlerin boşanmaya

uyumlarının doğrudan çocuğun uyumunun etkilediği belirtilmiştir. Çocuğun her iki ebeveyni ile görüşebilmesi ve ciddi ekonomik zorlukların olmaması toparlanma sürecinde önemli değişkenler olarak ele alınmıştır.

Boşanma ailedeki tüm bireyler için önemli değişiklikleri ortaya çıkaran, potansiyel olarak risk taşıyan bir durum olsa da boşanmanın eskisinden daha iyi ve anlamlı ilişkiler yaratma olasılığı da vardır. Boşanma kaygı yaratabileceği gibi başka kaygı yaratan durumlardan kaçış olarak da algılanabilir. Dolayısıyla boşanmadan etkilenme düzeyi bu algılayış biçimine ve çocuğun sahip olduğu risk ve koruyucu faktörlere göre farklılaşacaktır. Risk ve toparlanma kuramı, çocuğun sahip olduğu risk faktörlerine göre boşanmanın kriz yaratan bir durum olabileceğini ve yeni risk faktörlerine açık bir durum olduğunu ancak uygun koşullar sağlanırsa boşanmış çocukların normal gelişiminin devam edeceğini belirtmektedir (Amato, 2001; Emery, 2013; Kelly ve Emery, 2003).

Sonuç olarak çocuğun boşanmadan etkilenme düzeyi boşanma sonrası ekonomik duruma, ebeveynleri ile ilişkilerinin niteliğine ve anne babanın boşanmaya uyum sağlamış olup olmamalarına bağlıdır. Boşanma sonrası sahip olunan risk faktörleri ve koruyucu faktörler uyumu etkileyen başlıca unsurlardır.

Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Olası Etkileri

Çok boyutlu karmaşık bir süreç olan boşanmanın giderek artan oranlarda yaşanan ve aile üyelerini derinden etkileyen bir yaşantı olması araştırmacıları boşanmanın etkilerini belirlemeye ve olası etkileri önlemeye yönelik çalışmalara itmiştir. Yapılan çalışmalar (Akyol, 2013; Amato, 2000; Amato ve Keith, 1991; Candan, 2006; Çivitci ve Fiyakalı, 2009; Dingiltepe, 2009; Emery, 2013; Karakuş, 2003; Richardson ve McCabe, 2001; Tanrıverdi ve Özgünç, 2019) boşanmış aile çocuklarının duygusal, davranışsal ve akademik olarak daha fazla risk altında olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan meta analiz çalışmaları (Amato, 2001; Amato ve Keith, 1991) ise evli aile çocukları ile boşanmış aile çocuklarını karşılaştırılan araştırmalarda ailesi boşanmış çocukların psikolojik uyum, akademik başarı ve davranışsal sorunlarda daha dezavantajlı olduğunu göstermiştir.

Amato (2000) çocuklarda için boşanma süreci ve sonrasında stres yaratan durumları; çocuğun ebeveynlerinden birinin desteğinden ve kontrolünden yoksun kalması, çocuğun yanında kalmadığı ebeveyni ile geliştirdiği ilişkide meydana

gelebilecek kayıplar, anne baba arasındaki çatışmanın artarak devam etmesi, gelirin azalması ile birlikte ekonomik kayıplar, evden taşınma, okul ve arkadaş çevresinin değişmesi olarak tarif etmiştir.

Çocuklarda boşanma sonrası görülen problemler Kelly ve Emery (2003) tarafından altı kategoride belirlenmiştir. Bunlardan ilki çocuklarda söz dinlememe, karşı çıkma, saldırganlık, suç işleme gibi dışsallaştırma sorunlarıdır. Davranış problemleri şeklinde ifadesini bulan dışsallaştırma sorunlarının ebeveyn boşanması ile birlikte iki katı oranında artış gösterdiği belirlenmiştir (Hetherington ve Kelly, 2002). Literatürde ifade edilen en yaygın dışsallaştırma problemleri antisosyal davranışlar ve otorite ile yaşanan çatışmalardır (Kelly ve Emery, 2003). Boşanmış aile çocuklarında sık görüldüğü düşünülen diğer dışsallaştırma problemleri ise öfke, saldırganlık, sınıf kurallarına uymama, karşı gelme, öz düzenleme becerilerinde yetersizliktir (Emery, 1999; Hetherington ve Elmore, 2003). Tanrıverdi ve Özgüç (2019) boşanmış aileden gelen çocukların saldırgan davranış gösterme ve şiddet eğiliminin tam aileden gelen çocuklara göre yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Ailenin parçalanması saldırgan davranışların görülme sıklığını artıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Araştırmada boşanmış aileden gelen ergenlerin şiddete daha fazla şahit oldukları belirlenmiştir. Ailenin yapısının değişmesinin yanı sıra saldırganlığın boşanma sürecinde daha fazla şiddete tanık olmaktan kaynaklanabileceği belirtilmiştir.

Boşanma sonrası çocuklarda görülen sorunlardan ikincisi depresyon, kaygı, düşük özsaygı şeklinde kendini gösteren içselleştirme sorunlarıdır. Çocuklar boşanma sonrasında yaşadıkları duyguları üzüntü, korku, endişe olarak ifade etmişler boşanmanın ardından yalnızlık hissettiklerini, şaşkınlığın yanı sıra boşluk hissi ve eksiklik duygusu yaşadıklarını belirtmiş, kendilerini kırgın ve hırçın olarak tanımlamışlardır. Anneler ise çocuklarında sinirlilik, üzüntü, yalan söyleme, okul başarısızlığı, babasına karşı öfke ve içe kapanma gözlemlediklerini belirtmişlerdir (Çamkuşu-Arifoğlu, 2006). Hoyt, Cowen, Pedro-Carroll ve Alpert-Gillis (1990) boşanmış aileden gelen çocukların depresyon ve anksiyeteye daha yatkın olduklarını ifade etmişlerdir. Öfkenin boşanma sonrası yaşanan yaygın bir duygu olduğu görülmektedir. Anne babası boşanan çocukların daha yoğun öfke yaşadıkları bilinmekle birlikte öfke bazen davranışsal olarak ifade edilirken bazı durumlarda içe de yönelebilmektedir. Yoğun, öfke ve kaygı gibi duygular çocuklarda depresif duygu durumlarına yol açabilmektedir (Fiyakalı, 2008). Boşanmanın kabul edilmediği, sağlıklı başa çıkmanın gerçekleşmediği durumlarda öfke; bağırma, vurma, kavgaya karışma, saldırgan davranışlar şeklinde ifade bulabilmektedir (Öztürk, 2008).

Boşanmış aile çocuklarında görülen bir diğer problem alanı akademik yeterliliklerdir. Yapılan araştırmalar (Arkes, 2014; Aydoğan ve Altınbulak, 2015; Sağlam, 2011) boşanmış aile çocuklarında akademik başarının düşük olduğunu göstermektedir. Boşanmış aile çocuklarının akademik sorunları ilk aşamada kendini göstermese de anne babası boşanmış ergenlerin eğitim hayatlarının kesintiye uğradığı, akranlarına oranla daha düşük eğitim aldıkları ve daha fazla işsizlik sorunu yaşadıkları belirtilmektedir (Hurre ve diğerleri, 2006).

Yetişkinlik boyunca psikolojik işlevsellik boşanmış aile çocuklarında görülen bir diğer problem alanıdır. Wallerstein ve Lewis (2004) ebeveynleri 1970'li yıllarda boşandığında yaşları 3 ile 18 arasında değişen 131 deneğin takibinden oluşan 25 yıllık boylamsal bir araştırma yapmışlardır. Araştırmanın karşılaştırma grubu benzer özelliklere sahip tam aileden gelen ergenlerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan deneklerin düşünce ve davranışları çocukluk, ergenlik ve genç yetişkinlik çağları boyunca incelenmiştir. Elde edilen veriler boşanmış aileden gelen kişilerin tam aileden gelenlere göre duygusal ve davranışsal sorunlar yaşadığını, aşk, cinsellik ve evliliğe bağlılıkta zorluklar yaşadığını göstermiştir.

Sonuç olarak anne baba ayrılığının her çocuk için mutlak problem kaynağı olacağı söylenemez. Boşanmanın çocuğu hangi alanda ne düzeyde etkileyeceği her çocuk için farklılık göstermektedir. Ancak boşanmanın çocuklar için kişisel, sosyal, akademik, ekonomik pek çok soruna yol açma potansiyeli olan bir yaşantı olduğu görülmektedir. Doğası gereği çok boyutlu ve köklü değişimlere neden olan boşanma yaşantısının olumsuz etkileri yetişkin yaşamına kadar uzanabilmektedir. Bu sonuçlar boşanma sonrası risk faktörlerinin değerlendirilerek olumsuz etkileri azaltmaya yönelik girişimlerin çocuk, aile ve toplum yararına olacağını göstermektedir.

Çocukların Boşanmaya Uyumunu Etkileyen Etmenler

Literatürde boşanmış ailelerden gelen çocukların pek çok alanda sorun yaşadıkları ve sorunlu davranışlar sergilemeye açık oldukları yönünde ortak olan kanının aksine, boşanmış ailelerden gelen çocukların çoğunun yeterli işlevsellikte olduğunu gösteren birçok araştırma vardır (Amato, 2000; Amato, 2001; Emery, 2013; Hetherington ve Stanley-Hagan, 1999). Bu durum çocuğun uyumunun çeşitli değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterdiği ile açıklanmaktadır. Aşağıda çocuğun boşanmaya uyumunda belirleyici olduğu düşünülen değişkenler açıklanmaktadır.

Çocukların boşanmaya uyumunu değerlendirirken önemli noktalardan biri çocukların boşanma öncesindeki uyumudur. Boşanmayı araştırmak için boylamsal normal çocuk gelişimi çalışmalarını kullanan pek çok araştırmacı (Baydar, 1988; Doherty ve Needle, 1991; Furstenberg ve Teitler, 1994) boşanmadan sonra var olan psikolojik problemlerin çoğunun boşanma öncesinde de var olduğunu belirtmişlerdir. Ayrılık öncesinde yaşanan sorunlar, çatışmalı bir şekilde devam ettirilmeye çalışılan evliliğin sonuçları, çocukların boşanmadan çok daha önce uyum sorunları göstermelerine neden olmaktadır. Çatışmalı devam eden evlilikler boşanma sonrasında olduğu gibi yetersiz ebeveynliğe neden olarak çocuğu olumsuz etkilemektedir. Bu gibi durumlarda boşanma çocuk için rahatlatıcı bir işlev görse de boşanmanın ebeveyn çatışmasında artışa neden olduğu durumlarda uyum sorunları artmaktadır. Tüm bu verilere rağmen her boşanma kendi içinde farklı değişkenlere bağlı olarak çiftleri ve çocukları etkilemektedir ve tüm farklılıklara rağmen boşanmanın çocukları psikolojik ve duygusal sorunlara daha yatkın hale getirdiği bilinmektedir (Emery, 2013; Kelly, 2007).

Çocuğun ebeveynleri ile olan ilişkisinin niteliği çocuğun boşanmaya uyumunda en belirleyici faktörlerden biridir (Amato, 1994; Kahraman, 2016). Ebeveyn ilişkisini çocuğun yanında kaldığı, velayeti alan ebeveyn ve birlikte yaşamadığı ebeveyn açısından değerlendirmek gerekmektedir. Boşanma sonrası çocukların velayetini yüksek oranda kadınların aldığı bilinmektedir (Benedek ve Brown, 2012; Öngider, 2006). Boşanma sonrası hayatını sosyal, duygusal ve ekonomik yönden yeniden inşa etmeye çalışan bir kadının çocuğunun ihtiyaç ve beklentilerine göre kendini ayarlamasının güç olduğu belirtilmektedir. Bu durumun ebeveynlik kalitesinde ve çocuk anne ilişkisinde kayıplara neden olduğu ve azalan ebeveynlik yeterliliğinin çocuğun uyumunu olumsuz yönde etkilediği ifade edilmektedir (Wallerstein, 2005). Benzer şekilde Lengua, Wolchik, Sandler ve West (2000) yaptıkları araştırmada boşanmış ailelerde ebeveynin kabul edici tutumunun uyum sorunlarını azaltmada etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Boşanma sonrası ebeveynlerle kurulan ilişkiler kişinin yetişkin yaşamında ebeveynleri ile kuracağı ilişki üzerinde belirleyici olmaktadır. Boşanmış aile çocukların genel olarak yetişkin yaşamlarında da tek ebeveyne yakın olma eğilimi gösterirken, tam ailede yetişen çocukların yetişkinliklerinde iki ebeveyne yakın olma eğiliminde oldukları belirtilmektedir (Amato ve Booth, 1994). Benzer şekilde boşanmış aile çocuklarının yetişkin yaşamında ebeveynleri ile kurdukları ilişki, evli ailelerin

çocuklarından daha az olumlu bulunmuştur. Ebeveynliğin yakın bir ilişki ve disiplin ile tarif edilen yapısının boşanma sonrasında değişime uğrayacağı ve yeniden yapılandırılmasının gerektiği düşünülmektedir. Değişen sistem belli başlı disiplin sorunlarının ortaya çıkmasına, çocuğun daha fazla sorumluluk alarak daha erken bağımsızlaşmasına neden olarak var olan yapıyı değiştirebilmektedir. Eşinden ayrılmış anneler evli annelere göre çocukları ile daha fazla çatışma yaşamakta, daha az ilgi ve dikkat göstermekte, daha fazla tutarsız davranışlar göstererek, çocuklarını kontrol etmekte daha fazla zorlanmaktadırlar (Hetherington, 1991). Boşanma sonrası çocuğun yanında kaldığı yetişkinin etkili ebeveynlik sergilemesinin çocuğun boşanmaya uyumunda önemli olduğu, aynı zamanda ebeveynin ebeveynlikle ilgili yeterliliklerinin koruyucu bir faktör olarak işlev gördüğü belirtilmektedir (Amato, 2000; Aydın, 2009; Benedek ve Brown, 2012; Kelly ve Emery, 2003; Simons ve Associates, 1996). Ebeveyn çocuk ilişkisinin olumlu olduğunu söylemek için belirlenebilecek kriterler; çocuğun kendini ebeveyne yakın hissetmesi, ebeveyninden tatmin edici sevgi ve şevkati görmesi, ebeveyn gibi biri olmak istemesi, çocuk ve ebeveynin birlikte hoşça giden bir şeyler yapabilmesi gibi duygu ve durumlardır (Morrison ve Coiro, 1999; Pelton ve Forehand, 2001). Velayeti alan ebeveynin çocuk ile bu nitelikte bir ilişki geliştirmesi, çocuğu boşanmanın olası olumsuz etkilerinden koruyarak uyumu kolaylaştıracaktır. Yavuzer (2012), boşanma sonrası uyum sorunlarını en aza indirmek için anne babaların boşandıktan sonra medeni bir şekilde ilişkilerini sürdürmesi gerektiğine, çocuğun sürekli ve tutarlı şekilde iki ebeveynini de görebilmesinin önemine değinmiştir.

Emery (1982) boşanma sonrası ebeveynlerinden biriyle dahi olsa iyi bir ilişkinin geliştirilmiş olmasının koruyucu bir faktör olduğuna değinmektedir. Bu durum yanında ikamet edilmeyen ebeveynin de çocuk için önemli olduğunun göstergesidir. Anne babanın ayrılmış olması çocuğun her iki ebeveynine de ihtiyacı olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu nedenle boşanmaya uyum konusunda diğer ebeveynin tutum ve davranışları, çocukla kurduğu ilişkinin niteliği önemli görülmektedir. Yapılan çalışmalar (Amato, 1994; Amato ve Gilbreth, 1999; Both ve Amato, 1991; Emery, 2013; Sancaklı, 2012) annenin velayetinde olan çocukların babaları ile görüşme sıklığının çok az olduğunu göstermektedir. Görüşmenin sıklığı çeşitli değişkenlere göre değişse de görüşmelerin niteliği de önemli başka bir konu olarak ele alınmaktadır. Yanında kalınmayan ebeveyn -genellikle babalar- ise boşanmanın ardından kendilerini dışlanmış, çocukları tarafından kabul görmeyen ve sadece nafaka vermekle yükümlü kişi olarak algılamaktadırlar. Boşanmanın ardından babanın çocuğun yaşamındaki

etkisinin giderek zayıfladığı bildirilmiştir (Amato ve Gilbreth, 1999; Aydın, 2013; Yavuzer, 2012). Babanın evden fiziksel olarak ayrılmış olsa da çocuğun hayatında varlığını ve konumunu devam ettirmesi boşanmaya uyum açısından önemlidir. Karakuş (2003) yanında kalmayan ebeveynini yılda sadece birkaç kez gören çocukların depresyon düzeylerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Çocuğun değersizlik, özsaygı düşüklüğü, reddedilme hissi gibi boşanmanın neden olabileceği duygusal sorunlar yaşamaması için evden ayrılan ebeveyn ile sık sık görüşmesi gerektiği belirtilmektedir (Sancaklı, 2014). Sonuç olarak çocuğun yeterli işlevselliği gösterebilmesi için baba ile etkili ve olumlu bir ilişki geliştirmesi, ilgi ve şevkat görmesi, babanın çocuğun yaşamında önemli bir figür olarak kalmasını sağlayacak nitelikte bir ilişki kurması ve devam ettirmesi önemlidir.

Ayrılan ebeveynlerin arasındaki ilişki ve çatışmanın var olup olması da boşanmayı uyumu etkileyen faktörlerdendir (Aydın, 2009; Barnes, 1999; Şirvanlı Özen, 1998). Çocuklar için en uygun olanın her iki ebeveynin de kendini mutlu hissettiği bir aile ortamı olduğu belirtilmekle birlikte çatışmalı devam eden evliliklerin psikolojik etkilerinin boşanmanın yaratacağı zararlardan daha büyük olduğu düşünülmektedir. Boşanma her zaman çatışmanın çözülmesini sağlamaz hatta bazı durumlarda çatışmanın artarak devam etmesine neden olur ve bu durumda boşanma çocukların uyumunu güçleştiren önemli bir sorun haline gelebilmektedir (Emery, 2013). Ebeveynler arasında devam eden çatışma öncelikle çocuk için negatif duygulanıma neden olan bir durumdur ve çocukları ebeveynlerden birinin fiziksel olarak ayrılmış olmasından daha fazla etkiler. Boşanma sonrasında çift olarak ayrılan bireylerin anne baba olarak iyi ilişkiler geliştirebilmesi, çocukların anne baba ile iyi ilişkiler geliştirebilmesi ile yakından ilişkili bulunmuştur (Arditti ve Kelly, 1994; Cohen, 2002; Cooney, Hutchinson ve Leather, 1995). Ebeveynler arasındaki çatışmanın risk ve toparlanma açısından güçlü bir yordayıcı olduğu aynı zamanda boşanmanın uzun süreli olumsuz etkileri konusunda belirleyici olduğu düşünülmektedir (Emery, 2013). Babanın eski eşiyle kurduğu ilişki biçiminin çocuğu ile ilgilenme düzeyi ve sorumluluk alma kapasitesini etkilediği belirtilmektedir (Arditti ve Kelly, 1994). Eski eşten intikam alma düşüncesiyle çocuğu ebeveyninden mahrum bırakılmasının uyum sorunlarını artıracığı ifade edilmektedir (Yavuzer, 2012). Amato (1995) boşanma öncesi yüksek düzeyde çatışmalı devam eden evliliklerden sonra çocukların boşanma ile birlikte daha iyiye seyretiltiklerini kanıtlayan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Evlilik çatışmasının düşük olduğu ailelerde ise boşanma sonrası çocukların var olan sorunlarının daha kötüye gittiği belirtilmektedir. Bu

durumda boşanma öncesi şiddetli ebeveyn çatışması, boşanmanın sorunların çözümü olarak algılanarak olumlu görülmesini sağlamaktadır ancak boşanmadan sonra çatışmanın devam etmesi uyum sağlamayı güçleştiren bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle boşanma sonrası tarafların öfke ve intikam duygularının üstesinden gelerek çocuk için yapıcı bir ilişki geliştirebilmeleri çocuğun boşanmaya uyumu ve ebeveynleri ile iyi ilişkiler geliştirebilmesi açısından önemlidir.

Boşanmaya uyumu etkileyen önemli faktörlerden biri ekonomik güçlüklerdir. Boşanma sonrası eve gelen gelir miktarındaki azalış boşanmayla birlikte özellikle kadının ekonomik sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Boşanmanın ekonomik boyutunun uyuma etkisini inceleyen çalışmalar kısıtlı olmakla birlikte genel görüş ebeveynlerin ekonomik meselelerle meşgul olmasının ebeveyn yeterliliğini azaltacağı yönündedir. Aynı zamanda var olan standardın boşanma ile birlikte düşmesi aile üyelerinde stres yaratan bir neden olarak değerlendirilmektedir. Boşanmış aile çocuklarında gelir seviyesinin düşmesi ve ekonomik zorluklar özellikle akademik başarının düşmesi ile ilişkili bulunmuştur (McLanahan ve Sandefur, 1994). Emery (2013) boşanma sonrası ekonomik güçlüklerin çocukların refahını ebeveynler arasındaki çatışma kadar hatta bazen daha fazla etkileyebildiğini belirtmiştir. Boşanma sonrası ekonomik zorluklar özellikle ergenler için utanç kaynağı olabilmektedir. (Walczac ve Burns, 2004).

Çocuğun özellikleri boşanma sonrası uyumu etkileyen bir diğer faktördür. Çocuğun boşanma sonrası hangi gelişim evresinde olduğunun boşanmadan etkilenme düzeyinde belirleyici olduğu düşünülmektedir. Çocukların boşanmaya uyum mekanizmalarını inceleyen araştırmalar (Emery, 2013; Öngider, 2013; Wallerstein ve Kelly, 1980) çocukların tepkilerinin boşanma gerçekleştiği zamanki yaşlarına ve gelişim aşamalarına bağlı olduğunu göstermiştir. Bu özelliklerden çocuğun boşanma sırasındaki yaşı önemli bir değişken olarak ele alınmaktadır. Psikodinamik kuramcılar 5-6 yaş daha kritik bir dönem olarak değerlendirirken, bağlanma kuramcıları daha küçük çocuklar için etkisinin daha büyük olacağına değinmişlerdir. Bazı araştırmacılar (Wallerstein, Lewis ve Blakeslee, 2000) ilk çocukluk çağını boşanma için kritik bir dönem olarak ele almaktadırlar. Bununla birlikte bu konuda bir görüş birliği olmadığı görülmektedir.

İlk çocukluk dönemindeki çocukların daha çok ayrılık ve terk edilme korkusu yaşadıkları, “bana ne olacak?” sorusunun hakim olduğu bir tedirginlikle mücadele etmek zorunda kaldıkları belirtilmektedir. Küçük çocuklar ebeveynlerinden birinin

evden ayrılması ile birlikte diğerini de kaybedeceği endişesi yaşarlar ve bu endişeleri ebeveyne aşırı bağlanma, yatağını ayırmama, kreşe gitmek istememe gibi davranışlarla yansıtabilmektedirler (Pedro-Caroll, 2013). Ebeveynlerinin boşandığı sırada 5-8 yaş arasında olan çocuklar büyük üzüntüyle tepki gösterme eğilimindedir. Bazıları korkmuş, güvensiz, çaresiz ve terk edilmiş hissedebilir. Küçük çocuklar boşanmanın anlamını tam kavrayamadıkları için durumun kendilerinden kaynaklandığını düşünüp suçluluk hissedebilirler. Bu evrede çocuk boşanmayı tam olarak kavrayamaz ve saldırgan davranışlar gösterebileceği gibi aşırı uyum sağlamaya dönük bir çaba içine de girebilir (Öngider, 2013; Türkarlan, 2007).

Okul çağındaki çocuklar sahip oldukları bilişsel yeterlilikleri ile daha küçük çocuklara göre boşanma sonrası yaşanabilecek olumsuzluklarla baş etme noktasında daha işlevsel davranabilmektedir. Diğer yandan 9-12 yaş arasındaki ilkökul çağı çocuklarında da yalnızlık, kayıp, şok, korku ve öfke sıklıkla yaşanan duygulardandır. Bu yaş grubunda bir ebeveynin reddi görülen baskın tepkilerdendir. İlkokul çağındaki çocuklar okulda öfke ve davranış bozuklukları gibi davranışsal problemler, depresyon, keder, üzüntü gibi duygusal problemler gösterirken daha çok kendini suçlama eğilimindedirler. Odaklanma sorunları ve buna bağlı olarak akademik problemler de yaşanan başlıca sorunlar arasında gösterilmektedir (Amato ve Cheadle, 2008). 9-12 yaş grubundaki çocuklar boşanmayı kavrayabilmekte ancak onaylamamakta, ebeveynlerine karşı bilinçli bir öfke duyarken genellikle sosyal ortamlarında ebeveynlerinin ayrılığından dolayı utanmaktadırlar (Wallerstein ve Kelly; 1980). Yapılan bazı araştırmalar (Benedeck, 1998) bu yaş grubunda yer alan çocukların duygusal ve davranışsal problemlere ek olarak mide ve baş ağrıları başta olmak üzere bazı sağlık problemleri yaşadıklarını belirtmişlerdir.

13-18 yaş arasında ergenler ise bilişsel gelişimlerinin sonucu olarak boşanmayı tüm boyutları ile kavrayabilir ve olaya her iki ebeveyni açısından bakabilir. Boşanma sonrası kayıp, üzüntü, öfke ve acı gibi duygusal tepkiler bu yaş grubunda da görülebilirken, bağımsızlaşmaya başlayan ve bir kimlik krizinin içinde kendini bulan ergen için davranışsal boyutta daha karmaşık durumlar yaşanmaktadır. Erken yaşta cinsel ilişki, sigara ve alkol kullanımı ergenlerde görülebilecek istenmeyen davranışlardandır (Amato ve Keith, 1999; Emery, 2013; Yörükoğlu, 2012). Sonuç olarak yaş belirleyici bir değişken olamamakla birlikte çocuğun bilişsel kapasitesi, boşanmayı anlamlandırmasını etkileyeceği için önemli bir değişken olarak değerlendirilmektedir.

Boşanmadan etkilenme ve uyum süreci çocuğun cinsiyetine göre de farklılık göstermektedir. Ancak bu konuda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan bir araştırmada (Dohert ve Needle, 1991) kız çocuklarının boşanmadan önce daha sorunlu davranışlar sergilerken erkek çocuklarının boşanma sonrasında daha çok olumsuz davranış sergilediği bulgulanmıştır. Aral ve Gürsoy (2000) boşanmadan erkek çocukların daha fazla etkilendiğini, depresyon düzeylerinin kız çocuklara göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Amato (2000) erkek çocuklarının boşanma sonrası daha fazla uyum problemi sergilediğini belirtmiştir. Kız çocukları daha duygusal ve ilişkisel sorunlar yaşarken erkek çocukların sorunlarının davranışsal boyutta yoğunlaştığı uyumsuz davranışlar sergilediği belirtilmektedir. Özellikle erkek ergenler babaların velayetinde daha iyi uyum sergilemektedirler.

Boşanmanın üzerinden geçen zaman uyumu etkileyen bir diğer önemli faktördür. Bu konuda görüş birliği daha yüksek düzeydedir. Bu konuda genel kanı ilk iki yılın önemli olduğu, yaşanan sorunların iki yıl sonra iyiye gittiği yönündedir. Boşanmanın üzerinden geçen zamanla ilgili önemli bir nokta boşanmanın uzun süreli etkileri ile ilgilidir. Boşanma sadece boşanmanın hemen sonrasında değil yetişkin yaşamında da çeşitli duygusal ve ilişkisel problemlere neden olabilmektedir. Wallerstein ve Levis'e (1998) göre boşanma sonrası uyum sorunu göstermeyen bireyler yetişkinlikte ebeveyn boşanması ile ilişkili olduğu düşünülen, birden ortaya çıkan sorunlarla uğraşmak zorunda kalabilmektedirler. Benzer şekilde Huurre ve diğerleri (2006) yetişkin kadınlar üzerinde yaptıkları çalışmada, çocukken ebeveynleri boşanmış olan kadınların yetişkin yaşamında daha fazla psikolojik problem yaşadıklarını belirlemişlerdir. Ebeveynleri çocukken boşanmış yetişkin erkekler üzerinde yapılan bir araştırmada (Maier ve Lachman, 2000) yetişkin erkeklerin kendini kabul düzeylerinin düşük ve depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Çocuğun boşanmaya uyumuna etki eden bir diğer faktör çocuğun kişilik özellikleridir. Aynı zamanda koruyucu bir faktör olarak işlev gören olumlu kişilik özelliklerinin ve aktif başa çıkma becerisinin uyumu kolaylaştırmanın yanı sıra çocukların olumsuz psikolojik veya davranışsal problemlerini azalttığı belirtilmiştir (Hetherington ve Elmore, 2003). Dış kontrol odağı olan, düşük öz yeterliliğe sahip çocukların daha çok kendini suçlama eğilimi gösterdikleri ve boşanma sonrası daha fazla risk altında oldukları bilinmektedir (Mazur, Wolchik ve Sandler, 1992).

Boşanmanın Eşler Üzerindeki Olası Etkileri

Boşanma isteyerek gerçekleşmiş olduğu durumlarda bile her iki taraf için de zor bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Benedek ve Brown, 2012). Boşanma eşleri duygusal olarak etkilerken ekonomik kayıplar ve toplumsal statünün sarsılması gibi durumlara neden olur. Bu nedenle boşanmanın tüm sorunların çözüldüğü evlilik öncesi döneme dönüş gibi algılanmaması gerektiği belirtilmiştir (Yörükoğlu, 2012) Evliliğin sona ermesi aynı zamanda başka bir dönemin başlangıcıdır. Boşanmadan sonra yaşanan duygusal tepkiler boşanmanın gerçekleşmesinden daha önce başlar ve boşanma ile birlikte yoğunlaşır. Yavuzer'e (2012) göre boşanma sürecinde kişi kendini kişisel, sosyal, mesleki ve cinsel olarak yeniden tanımlamakta ve yeni kimliğiyle bütünleşmeye çalışmaktadır. Bu bütünlük ne oranda sağlanırsa boşanmanın bir kriz olması önlenecektir.

Benedek ve Brown'a (2012) göre boşanma ebeveynlerin hayatında bir takım zorluklar yaratır. Bunlardan biri yetişkinin gerilemesidir. Tıpkı çocuk ve gençlerde görülebildiği gibi yetişkinlerde de önceki gelişim evrelerine gerileme görülebilmektedir. Kişi yaşından ve kişiliğinden beklenmeyen davranışlar gösterebilir, bakıma muhtaç bir hale düşebilirler. Bu davranışların geçici olduğu, üzerinden geçen zamana bağlı olarak uyum sağlandıkça azalacağı düşünülmektedir. Ancak bu gerilemenin devam etmesi ebeveynlerin çocuklaşması sonucu, çocukların ebeveynleşmesine neden olabilmektedir. Rollerin karıştığı bu durumda çocuk ebeveyninin ilgi ve bakım ihtiyacını karşılayan bir pozisyonun sahibi haline gelebilmektedir. Boşanma sonrası ebeveynlerde görülebilecek davranış biçimlerinden biri çocuklara fazla sorumluluk yüklemektir. Çocuğun kaldırabileceğinden fazla sorumluluk alması onun yaşamında önemli bir stres kaynağı haline gelebilmektedir. Bazı durumlarda da ebeveynler suçluluk duygularının etkisi ile çocuğa hiçbir sorumluluk vermeyerek aşırı ilgilenme ve şımartma eğiliminde olmaktadır. Öztürk'e (2008) göre boşanmış yetişkinler ayrılık sonrası içine düştükleri boşluğu çocuğu ile giderme gayreti içinde olabilirler. Her iki durumda da çocuğun gelişimi olağan dışı bir etkiye maruz kalmaktadır.

Boşanma sonrası yetişkinler bazen kendini dış dünyadan soyutlayarak iç dünyasına çekilmektedir, bazı yetişkinlerde ise hiperaktivite ve fazla sosyal bir yaşam sürdürme eğilimi gözlemlenmektedir. Boşanma sonrası ebeveynlerin bazı duygusal sorunlar yaşamaları geçici ve normal kabul edilmektedir. Yeni duruma uyum sağlama bazı güçlüklerle mücadele etme çabasını ortaya koymayı gerektirmektedir. Diğer

tarafından olumsuz duyguları kabul etmeyerek sürekli inkar etme ve savunma mekanizmaları geliştirme depresyonun ertelenmesi olarak değerlendirilmektedir. Önemli olanın olumsuz duygu ve durumları gerçekçi bir şekilde ele alarak uyum sağlamak olduğu düşünülmektedir (Benedek ve Brown, 2012).

Yetişkinlerin boşanmaya uyumunu etkileyen psikolojik ve sosyal çok sayıda değişken vardır. Bunlardan cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, sosyal destek, evlilik süresi, çocuk durumu ve sayısı, boşanma sürecini başlatan taraf olmak ya da olmamak, boşanma sonrası geçen zaman, benlik algısı gibi kişisel faktörlerdendir. Boşanmanın hangi koşullarda gerçekleştiği, eski eşle kurulan ilişkinin niteliği, profesyonel yardım alıp almama ve romantik bir ilişkiye sahip olma süreci etkileyebilecek diğer değişkenlerden bazılarıdır. (Amato, 2000; Kalmijn ve Monden, 2006; Yılmaz, 2002).

Yapılan araştırmalar (Barnet, 1990; Kurdek ve Blisk, 1983) kısa evlilik süresinin boşanmaya uyumu etkilediği yönündedir. Buna göre uzun süreli evli kalanlar kısa süreli evli kalanlara göre daha fazla uyum sorunu yaşamaktadırlar. Evliliğin uzun yıllar sürmesi belli alışkanlıkları daha belirgin hale getirebilmektedir. Bu nedenle eşler bir diğeri olmadan nasıl devam edecekleri noktasında daha fazla endişe yaşayabilmektedirler. Benzer şekilde yaş değişkeni ele alındığında gençlerin boşanmaya daha fazla uyum sağlama eğiliminde olduğu görülmüştür (Thuen, 2000). Kişinin evliliğini iyi veya kötü olarak değerlendirme biçimi de boşanma sonrası uyumu etkilemektedir. Evliliğini mutsuz ve kötü olarak değerlendiren bireyler boşanmanın yaşamına getirdiği değişikliklere daha kolay uyum sağlamaktadırlar (Booth ve Amato, 1991). Evliliğinde yaşanan problemleri görece daha az görenler boşanmadan daha fazla olumsuz etkilenmektedirler (Kalmijn ve Monden, 2006).

Yetişkinlerin boşanmaya uyumunu etkileyen bir diğer değişken çocuk sahibi olup olmama durumudur. Ortak çocukların varlığı boşanma süreci ve sonrasında çeşitli güçlüklerle neden olabilmektedir. Çocuklar boşanma kararını almada en etkili faktörlerden biridir. Çoğu durumda ortak çocuğun varlığı boşanmanın ertelenmesi ve evliliğin devamına etki etmektedir. Boşanma sonrası çocuk sahibi olanların süreçten daha fazla etkilenmesi çocukların ihtiyaçlarını karşılamaya dönük ekonomik zorluklarla açıklanmaktadır (Thuen, 2000). Boşanma kararını veren kişinin istemeden boşanan eşe göre daha iyi uyum gösterdiği bilinmektedir. Boşanmaya karar veren kişinin bilişsel hazırlığının daha eskiye dayanıyor olmasının ve geleceğe yönelik bir tasarıya sahip olmasının uyumu kolaylaştırdığı düşünülmektedir. Özellikle tek taraf tarafından arzu edilerek gerçekleşen boşanma, evliliğinin çok da kötü gitmediğini düşünen ya da

boşanmayı istemeyen taraf için daha sarsıcı olabilmektedir (Thuen, 2000; Wallerstein, 1986).

Yapılan araştırmalar (Barnet, 1990; Williams ve Dunne-Bryant, 2006) yüksek düzeyde sosyal destek, yüksek ekonomik gelir, geniş bir sosyal ağa sahip olmanın boşanmanın olumsuz etkilerini hafifletme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Yeni bir romantik ilişkisi olan bireylerde de uyumun daha çabuk gerçekleştiği gözlemlenmiştir (Thuen, 2000). Eşlerin boşanmaya bakış açısı boşanmaya uyumlarını etkileyen diğer faktördür. Evliliği ömür boyu bağlılık olarak algılayan bireylerde boşanmanın yıkıcı etkileri olabilmektedir (Booth ve Amato, 1991). Buna karşın daha esnek bakış açısına sahip bireyler daha kolay uyum göstermektedirler.

Boşanma her iki cinsiyet için de birlik ve bütünlüğün bozulması anlamına geldiği için oldukça zor bir dönem olarak tanımlanır. Ancak kadınların erkeklerden daha fazla mücadele alanı olduğu ve daha zor şartlar altında kalabildiği belirtilmektedir (Arıkan, 1996; Bayraktar, 2010; Can ve Aksu, 2016; Diedrick, 1991; Kaya, 2009). Oğurtan'a (2011) göre boşanma sonrası kadınlar çok sayıda duygusal sorun yaşamaktadırlar; yalnızlık sevgisizlik, çaresizlik gibi duygular bunlardan bazılarıdır. Kadınlar kendilerini boşlukta ve güvensiz hissettiklerini, ağır sorumlulukların altında ezildiklerini, kendilerini değersiz hissettiklerini belirtmişlerdir. Araştırmanın diğer sonuçları kadınların çocuğuna karşı suçluluk hissederken karşı cinse karşı olumsuz duygular geliştirebildikleridir. Kaynar (2016) boşanma sürecinde kadınların kendilerini daha fazla suçladıklarını ve duygusal olarak erkek bireylere oranla daha fazla olumsuz duygulanım yaşadıklarını ifade etmiştir. Boşanmış kadınlar erkeklerle kıyaslandığında kendilerini daha fazla yalnız hissetmektedirler (Uyar, 1999) ve daha fazla depresif belirti (Uğur, 2014) göstermektedir. Boşanmış kadınların evli kadınlara oranla daha fazla psikolojik sorun yaşadıkları belirlenmiş (Turner, 2006) ve boşanmış kadınların evli kadınlarla kıyaslandığında anksiyete belirtileri gösterme eğilimi daha yüksek bulunmuştur (Öngider, 2011).

Boşanmış kadınları boşanma sonrası uyum sürecinde etkileyen en önemli faktör ekonomik özgürlüktür. Kadınların yoksullaşmasının en önemli nedeni boşanma ve miras yoluyla ayrımcılık olarak görülmektedir. Ekonomik kaynaklara ulaşma ve işgücüne katılmada dezavantajlı konumda olan, eşit eğitim ve eşit ücret haklarından yoksun olan kadınlar boşanma sonrası yoksullaşmaktadır. Bu nedenle boşanmadaki artış, yoksul kadın kitlesini hızla büyütmektedir. Kadının evlilik hayatı boyunca bir işte aktif olarak çalışıp çalışmadığı boşanmaya uyum sağlama sürecinin önemli bir

belirleyicisidir (Cohen ve diğeri, 2016; Krishnan, 1994; Uğur, 2014). Evlilik yaşamında çalışan kadın için uyum süreci; yeni bir iş arama, bulma, yeni mesleki beceriler edinme gibi çaba gerektiren değişiklikleri içermeyecektir. Çalışma deneyimi olan bir kadının daha profesyonel, örgütlü ve daha iyi gelir getiren nitelikli işlerde çalışma ihtimali daha yüksek bulunmaktadır (Demircioğlu, 2000). Yılmaz ve Fidan (2006) eğitim seviyesi yüksek, sosyal destek ağları olan, statü sağlayan bir mesleği olan, çalışan kadınların boşanma sonrası olumlu duygular bildirdiklerini ve yeni yaşama uyum sürecinde belirgin düzeyde az sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Kadınlar boşanma sonrası çoğunlukla çocuklarının bakımını üstlenmeye devam etmektedirler. Bu durum diğeri tüm sorunlara ek olarak tek başına sorumluluğun artması anlamına gelir. Kadınların ekonomik olarak dezavantajlı olmasının temel nedenlerden bir diğeri de evlilik bittiğinde annelerin babalara kıyasla kendilerini çocukların bakımı ile ilgili sorumlu hissetmeye devam etmeleridir (Fine, Ganong ve Demo, 2005; Uğur, 2014). Kadının ekonomik bağımsızlığı boşanma sonrasında kök ailesi ile ilişkilerini etkilemektedir. Kadınların ekonomik olarak kendini yeterli hissettiği durumlarda kök ailesinin yanına dönmeyi tercih ettikleri bilinmektedir (İlgar, 2011; Uğur, 2014). Kendi ailesinden bağımsız bir yaşam biçimi kurmuş birey için tekrar anne babası ile yaşamaya başlaması zorlayıcıdır. Boşanmayla birlikte aileleriyle olan ilişkilerini değişen yeni şartlara göre yeniden yapılandırmak zorundadır. Kadın için yaşanan durumlardan en belirginini kadının baba evine dönmesi durumunda yaşayacağı duygulardır. Ailelerin genel olarak boşanma karşıtı bir tavır aldıkları, evliliğin devam etmesi yönünde ısrarcı oldukları bilinmektedir (Can ve Aksu, 2016; Coates, 2008). Bunda ailenin statü kaybetme endişesi kadar boşanmış kadınların soy ailelerine dönerek ekonomik yük olma olasılıkları, boşanmış kadınlara yönelik olumsuz algılar etkili olmaktadır. Kadın bu durumda kendini fazlalık gibi hissedebilmekte, ailenin ekonomik durumuna katkı sağlamak amacıyla iş aramaktadırlar (Yörükoğlu, 2012). Kadının ekonomik olarak yetersizliği onun baba evinde yer edinmesini güçleştirmektedir. Boşanmanın kadının ailesi tarafından ne düzeyde onaylanacağını belirleyen değişkenler ailenin sınıfsal konumunun yanı sıra kadının eğitim seviyesi, sahip olduğu meslek ve bu mesleğin sağladığı statüdür (Demircioğlu, 2000). İkinci evliliklerin büyük bir kısmı kadının ekonomik olarak başkasına bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır (İlgar, 2011). Boşanmanın kadın için önemli zorluklarından biri toplumun boşanmış kadına ve boşanmaya bakış açısıdır. Bu olumsuz bakış açısı da kadının tekrar evlenmesi ya da

bağımsız bir yaşam kurmak yerine kök ailesinin yaşadığı eve geri dönmesi yönünde baskı oluşturmaktadır (Özar ve Yakut-Çakar, 2012; Sucu, 2007).

Arıkan'a (1992) göre boşanma sonrası en belirgin değişiklik bireylerin sosyal yaşamlarında meydana gelmektedir. İçinde yaşanan çevrenin boşanmaya karşı tutumu boşanmış bireye tepkilerini etkilemektedir. Boşanmanın bireysel bir tercih ve çatışmalı bir evliliğin getireceği zarardan korunmak için atılmış bir adım olarak değerlendirmeyen kültürel oluşumlar bugün halen varlığını devam ettirmektedir. Geleneksel toplumlarda boşanmış kadınların toplumsal olarak olumsuz önyargılara maruz kaldığı, sosyal yaşamda yer edinmekte zorlandıkları bilinmektedir. Kadın için boşanma sonrası sevgi ve cinsellik ihtiyacı ertelenen ya da karşılanmayan bir ihtiyaç olarak yaşamında yer almaktadır. Boşanma kişinin benlik algısında olumsuz doğru bir değişikliğe sebep olabilmektedir. Kişi kendini başarısız ve değersiz algılamakta cinsel yönden gerileme yaşayabilmektedir. Toplumsal kaygılar, ekonomik ihtiyaçların öncelikli oluşu sevgi ve yakınlık ihtiyacının karşılanmasında sorunlar yaratabilmektedir (Oğurtan, 2011).

Walczak ve Burns (2004) psikolojik yardım alma ihtiyacının karşılanmamasını da başka bir sorun alanı olarak belirtmişlerdir. Boşanma sonrası sağlıklı uyumun gerçekleşmesi için çiftlerin boşanma sonrası psikolojik yardım alması önemli görülmektedir. Bireylerin boşanmaya uyumu, onların yardım arama davranışlarına ve bu konuda var olan çevresel imkanlara bağlı görülmektedir. Ayrıca boşanmanın ruhsal problemlere yol açabileceği gibi gelişime dönük bir fırsata da dönüştürülebileceği, bu noktada yardım almanın belirleyici olabileceği belirtilmektedir (Uçan, Yazar ve Sayıl, 2006).

Sonuç olarak boşanma her iki yetişkin için de yaşamına getirdiği değişikliklere uyum sağlama sürecidir ve kadınlar bu süreçte daha fazla zorlukla karşı karşıya kalmaktadırlar. Yetişkinlerin boşanmaya uyumlarını etkileyen pek çok faktör vardır. Yaş, eğitim düzeyi, sosyo ekonomik düzey, mesleğin getirdiği statü, çocuk olup olmama durumu, çocuk sayısı, yaşanan yer, bunlardan bazılarıdır. Kişinin problemler karşısında çözüm üretme potansiyeli ve sosyal destek sistemlerinden yararlanma düzeyi de boşanmanın yetişkinleri nasıl etkileyeceği ile ilgili belirleyici olmaktadır. Uyuma dönük müdahalelerin bu süreci kolaylaştıracağı, çocukları ve yetişkinleri boşanmanın olası etkilerinden koruyacağı söylenebilir.

İlgili Araştırmalar

Bu bölümde Türkiye’de yurt dışında boşanmış aile çocuklarına ve eşlere yönelik yapılan deneysel çalışmaların bulguları özetlenmiştir.

Literatürde boşanmış aile çocukları için uygulanan programların koruyucu önleyici, destek grupları ve okul tabanlı programlar şeklinde olduğu ve en yaygın olanın okul tabanlı programlar olduğu görölmektedir. Çocuk programları daha yaygın olarak uygulanmakla birlikte son yıllarda ebeveynlere yönelik programların da yaygınlaştığı görölmektedir.

Boşanma konusunda değişen bakış açısı boşanmanın ardından yaşanan süreci, ailenin yeni bir aile formuna geçiş süreci olarak değerlendirmekte ve bu süreç de ailenin yeniden yapılandırılması gerektiğine işaret etmektedir. Programların amacı, boşanmanın ardından bireylerin yaşadığı sorunları azaltmak ve yeni yaşama geçişte uyumu kolaylaştırmak olarak tanımlanmıştır. Çocuk programlarının boşanmanın neden olduğu olumsuz duygulara odaklanmakta, boşanmanın doğru anlamlandırılmasını sağlayacak müdahalelere öncelik verdiği görölmektedir. Aynı zamanda programların odak noktasının problem çözme, başa çıkma ve sosyal yeterliliği artıracak beceri kazandırmaya yönelik olduğu görölmektedir.

Teddler, Scherman ve Wantz (1987) çocuklara uygulanan programların duygusal, bilişsel ve davranışsal müdahaleler içermesi gerektiğini önermiştir. Duygusal olarak boşanmanın neden olduğu olumsuz duygularla baş etme becerisi kazanma, bilişsel olarak boşanmanın nedenini ve ne olduğunu kavrama, davranışsal olarak da duruma uygun davranışlar sergileyebilme becerisi önemli alanlar olarak tarif edilmiştir.

Literatürde yer alan programların süresi 8-12 hafta arasında değişiklik göstermekte, programların süresi haftada bir ortalama 60-90 dakika aralığında değişmektedir. Çocuk programlarının etkililiğinin incelendiği meta analiz çalışmalarında en etkili programların boşanma sonrası ilk iki yıl içinde uygulanan programlar olduğu ve 10 oturumun yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etkili olduğu belirlenen programlarda tartışma, kısa film, rol oynama, kukla oyunları, resim çizme, bibliyoterapi, öykü kullanımı gibi tekniklerin sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir. Programa devam etme süresinin programın etkililiği ile ilişkili olduğu belirlenmiştir (Geasler ve Blaisure, 1998).

Türkiye’de boşanma oranların giderek artması araştırmacıların dikkatini boşanmanın çocuklarda neden olabileceği sorunları araştırmaya yöneltmiştir. Ancak

literatürde boşanmış aile çocuklarının uyumunu artırmaya yönelik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bölümde öncelikle Türkiye’de boşanmış aile çocuklarına yönelik yapılan deneysel çalışmalara yer verilmiştir.

Erol (2005) araştırmasında grup rehberliği programının anne babası ayrılmış ortaokul çocuklarının uyum düzeylerine etkisini incelemiştir. Araştırma Ankara ili Kızılcahamam ilçesinde öğrenim görmekte olan 30 boşanmış aile çocuğu ile yürütülmüştür. Araştırmada ön-test son-test kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Deney grubuna her hafta bir kere 90 dakika süren, araştırmacı tarafından geliştirilmiş grup rehberliği programı uygulanmıştır. Araştırmada boşanmış aile çocuklarının uyum düzeyleri Hacettepe Kişilik Envanteri ile ölçülmüştür. Araştırma bulguları uygulanan grup rehberliği programının boşanmış aile çocuklarının uyum düzeylerini artırmada etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Dursun (2015) çalışmasında öznel iyi oluşu artırma programının boşanmış aileden gelen ergenlerin öznel iyi oluşuna etkisini incelemiştir. 14-18 yaş aralığında dokuz lise öğrencisine, haftada bir saat 10 oturum olarak tasarlanan program uygulanmıştır. Araştırmanın deseni ön-test son-test kontrol gruplu deneysel desendir. Araştırmada, Yaşam Doyumu Ölçeği ve Olumlu ve Olumsuz Duygu Ölçekleri kullanılmış olup, elde edilen veriler program uygulanan deneklerin, uygulanmayan deneklere göre, yaşam doyumlarının ve pozitif duyguyu yaşama düzeylerinin daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca deney grubunun negatif duyguları yaşama düzeyi kontrol grubuna göre düşük bulunmuştur. Araştırma bulguları ergenlerin programdan en çok kaygıyla baş etme konusunda yarar sağladığı yönündedir. Programa katılan öğrencilerin programın katkıları hakkındaki görüşlerini; iyimser düşünceyi sağlama, sosyalleşmenin artması, grup sürecinin gerçekleşmesi, farkındalık dayanıklılık artışı, olumlu duygulanımda artış, ilişki düzenleme, affetmenin gerçekleşmesi, sorunlara çözüm bulma ve amaç umut oluşturma olarak belirlemişlerdir.

Bu konuda benzer bir örnekleme yapılan çalışmada, Şentürk Aydın (2013) anne babası ayrılmış çocuklara yaşam becerileri psikoeğitim programını uygulamıştır. Araştırma 4. ve 5. sınıfa devam eden annesi ve babası ayrılmış 10 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı çocukların boşanmaya uyum düzeylerini yükseltmektir. Araştırmada kontrol grubu kullanılmış olup araştırma ön-test, son-test ve izleme testi modeli ile yapılmıştır. Araştırmada araştırmacı tarafından tasarlanan programın etkililiği Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği kullanılarak değerlendirilmiştir. Program dokuz oturumdan oluşan haftada bir kere uygulanacak 90

dakikalık oturumlar halinde tasarlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, uygulanan program anne babası ayrılmış çocukların depresyon düzeylerinin yanı sıra kaygı düzeylerini de anlamlı düzeyde azaltmakta, boşanmaya uyum düzeylerinde anlamlı ve kalıcı bir etki yaratmaktadır.

Bir başka çalışmada Meriç (2007) boşanmış aile çocuklarının uyum düzeylerini yükseltmek amacıyla grup rehberliği çalışmasını uygulamıştır. Çalışmada uyumun yanı sıra çocukların sosyal becerilerini geliştirmek amaçlanmaktadır. Araştırma boşanmış ailelerden gelen 15 yaşında 9. sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu boşanmış ailelerden gelen 51 öğrenciye uygulanan Reynolds Ergenler İçin Uyum Tarama Envanteri (REUTE) puanları sonuçlarına göre belirlenmiştir. Öğrencilerin ölçekten elde ettikleri puanlara göre, şiddetli uyum problemi gösteren üç öğrenci, orta düzeyde uyum problemi gösteren dört öğrenci, hafif düzeyde uyum sorunu gösteren bir öğrenci ve uyum sorunu olmayan bir öğrenci belirlenerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırma tek grup öntest-sontest deneme modeli ile yürütülmüştür. Araştırmacı tarafından geliştirilen 10 oturumluk grup rehberliği programının etkililiğini belirlemek amacıyla yapılan ölçümler sonucunda araştırma bulguları, grup rehberliği programının öfke kontrolünü artırdığı, duygusal sıkıntılarda azalmayı sağladığı ve olumlu benlik algısını yükselttiği yönünde olmuştur. Ayrıca uygulanan grup programı ergenlerin problem çözme becerilerini ve sosyal becerilerini artırmıştır.

Literatürde boşanmış aile çocukları ile yapılan etkililiği kanıtlanmış en önemli programlardan biri Pedro – Carroll ve Cowen tarafından 1985’de geliştirilmiş olan CODIP-Children of Divorce Intervention-dır. Arifoğlu Çamkuşu (2006) araştırmasında bu programı Türkçe’ye çevirerek “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı” (ÇİBUP) adı ile kullanmıştır. ÇİBUP’un boşanmış aileden gelen çocukların kaygı ve depresyon düzeylerine, boşanmaya uyumlarına etkisini incelemiştir. Araştırma Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’inde yapılmış olup, araştırma grubu 9 – 12 yaşları arasında 31 boşanmış aile çocuğundan oluşmaktadır. Araştırmada kontrol grubu kullanılmamış olup program 9 hafta boyunca 31 çocuğa uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre ÇİBUP sonrasında, çocukların boşanmaya uyum düzeyleri yükselmiş olup kaygı düzeylerinde azalma görülmüştür.

Şimşek (2006) boşanmış aileden gelen ergenler üzerinde yaptığı araştırmada grupla psikolojik danışmanın benlik saygısı ve boşanma ile ilgili olumsuzluklarla başa çıkma stratejileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada Coopersmith Benlik Saygısı Envanterini 50 öğrenciye uygulanarak düşük benlik saygısına sahip olan

öğrenciler araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma grubu anne babası boşanmış düşük benlik saygısına sahip 12 -14 yaş aralığında çocuklardan oluşmaktadır. Araştırma çocukların boşanma sonrası başa çıkma stratejilerini ve benlik saygılarını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma deney, kontrol ve plasebo olmak üzere 3 grup, 36 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmada uygulanmak üzere Morganett (1994) tarafından tasarlanan “Ailede Boşanmanın Olumsuz Etkileri İle Başa Çıkma” programı araştırmacı tarafından revize edilmiştir. Program sekiz hafta, haftada bir oturum olacak şekilde planlanmıştır. Araştırmada kullanılan plasebo grubuna “Mesleki ve Eğitsel Rehberlik Programı” uygulanmıştır. Araştırmada “Ailede Boşanma İle Uğraşma Ölçeği” Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri kullanılmıştır. Araştırma sonuçları uygulanan “Ailede Boşanmanın Olumsuz Etkileri İle Baş Edebilme ve Benlik Saygısını Geliştirmeye Yönelik Grup Rehberliği Programı”nın öğrencilerin benlik saygısını yükselttiğini göstermektedir.

Türkiye’de boşanmanın olumsuz sonuçlarını önlemeye yönelik deneysel çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Var olan çalışmalar boşanmış aile çocuklarına uygulanan önleyici ve eğitsel programların çocukların öznel iyi oluşunu, uyumunu, benlik saygısını artırmış, kaygı ve depresyon düzeylerini azaltmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalar arasında boşanmış annelerin ihtiyaçlarını karşılamaya ve olası problemleri önlemeye dönük uygulamalı herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Yurt içinde boşanmış kadınlarla yapılan deneysel tek çalışma Öngider (2013) tarafından yapılmış olup, çalışmada bireysel olarak uygulanan Bilişsel Davranışçı Terapi’nin boşanmış kadınların anksiyete, depresyon ve yalnızlık düzeylerine etkisi incelenmiştir. Araştırma yedi boşanmış kadınla yürütülmüştür. Bilişsel Davranışçı Terapi’nin uygulaması bireysel danışma şeklinde 12 seans yürütülmüştür. Araştırmanın bulguları Bilişsel Davranışçı Terapi’nin boşanmış kadınların boşanma sonrası depresyon, yalnızlık, anksiyete düzeylerini azalttığı yönünde olmuştur. Boşanmış aile çocuklarının ve annelerin boşanmaya uyumlarını sağlamaya yönelik daha fazla çalışma yapmaya ihtiyaç vardır.

Pedro Carrol ve Cowen (1985) tarafından yapılan araştırma boşanmış aile çocukları ile yapılan pek çok çalışmaya referans olmuştur. Boşanmış Aile Çocukları İçin Müdahale Programı (CODIP) adı verilen program okul temelli ve önleyici olmasının yanı sıra çocukların sosyal gelişimine katkı sağlamayı hedefleyen bir müdahale programıdır. Boşanmaya ilişkin duygular ve bu duyguların ifade etme, iletişim, boşanma sonrası uyum, problem çözme becerilerini geliştirecek şekilde tasarlanmıştır. Araştırmada 4-6 sınıflarda öğrenim gören kırsal kesimde yaşayan 36

boşanmış aile çocuğuna 10 haftalık Boşanmış Aile Çocuklarına Yönelik Müdahale Programı uygulanmıştır. Araştırma programının boşanmış aile çocuklarının uyum ve başa çıkma becerileri üzerindeki etkililiğini sınamayı amaçlamaktadır. Araştırma kontrol gruplu deneysel desen olarak tasarlanmıştır ve 72 boşanmış aile çocuğu ile yürütülmüştür. Araştırmaya katılanların 40'i deney 32'si kontrol grubunu oluşturmaktadır. Gruba katılım şartlarının ilki boşanmanın üzerinden 2 yıldan fazla geçmemiş olmasıdır. Daha önce herhangi bir eğitimden geçmiş denekler program dışında tutulmuştur. Deney grubuna uygulama dokuz gruba ayrılarak dokuz grup lideri tarafından uygulanmıştır. İlk üç seans boşanma sonrası duygulara odaklanılmış olup, 4-6 oturumlarda bilişsel becerilere odaklanılmıştır. 7-9 seanslarında ise temel konu öfke, öfkenin ifade ediliş biçimi ve öfke kontrolü olmuştur. Programın etkililiği anne baba ve öğretmenlerden elde edilen veriler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları uygulanan Boşanmış Aile Çocuklarına Yönelik Müdahale Programı'nın çocukların uyum düzeyini ve başa çıkma becerileri üzerinde olumlu etkileri olduğu yönündedir. Programın değerlendirilmesinde öğretmen görüşlerinden de yararlanılmış olup, öğretmen değerlendirmeleri çocukların okulda gösterdikleri problemleri azaldığını sosyal ilişkilerin arttığını göstermektedir. Annelerden elde edilen veriler ise çocukların uyumlarının arttığı yönünde olmuştur.

CODİP çeşitli araştırmalarda revize edilerek kullanılmıştır. Alpert Gillis ve Pedro Carroll (1989) geliştirdikleri CODİP'i boşanmış aile çocuklarının duygusal-davranışsal problemlerini azaltmak ve uyumlarını artırmak amacıyla 2. ve 3. sınıflarda öğrenim gören 52 öğrenciye uygulamışlardır. Geliştirilen program 16 oturumdan oluşmakta olup programın içeriği boşanmayla ilgili duyguların farkına varıp ifade etme, boşanmayla ilgili doğru ve yanlış algılamalarını ortaya çıkarma, problemlerle başa çıkma becerilerini geliştirme, aileleri ve kendileri ile ilgili olumlu algılar geliştirmelerini sağlama amaçlarına uygun olarak tasarlanmıştır. Programın amacı, boşanmanın ardından ortaya çıkabilecek duygusal davranışsal sorunların önlenmeye yöneliktir. 81 öğrencinin kontrol grubunda yer aldığı çalışmada veriler öğrenci, öğretmen ve ebeveynlerden elde edilmiş ve sonuç olarak programın çocukların uyum düzeylerini ve başa çıkma becerilerini artırdığı belirlenmiştir. Araştırma sonuçları deney ve kontrol grubunda yer alan çocukların psikolojik uyumlarının anlamlı farklılık gösterdiğini yönündedir. Bulgular grup rehberliği programının çocukların boşanma ile ilgili yaşadıkları sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olduğunu göstermektedir.

Pedro-Carroll, Gillis-Alpert ve Cowen (1992) da CODİP'i etnik yapı, sosyo ekonomik düzey gibi değişkenlere göre tekrar gözden geçirerek kırsal kesimde yaşayan 4., 5., ve 6. sınıf düzeyindeki öğrencilere uygulamışlardır. Program genel olarak boşanma ile ilgili duygulara, olaylara ve bu olayların yarattığı stresle baş etme becerilerine, uyum sağlamaya ve problem çözmeye dönük yeterlilikleri geliştirmeye odaklanmaktadır. Program aynı zamanda güçlü yanlarını fark ederek kendine ilişkin olumlu algı geliştirmeyi ve yardım kaynaklarını fark etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada çocuk ve anne babaların uyum düzeylerini belirlemeye dönük ölçme araçları kullanılmıştır. Araştırma çocukların boşanmaya ilişkin bilişlerini olumlu yönde değiştirmiştir. Elde edilen veriler programın çocukların endişelerini azalttığını, kendilerine ve ailelerine ilişkin olumlu ve gerçekçi düşüncelere sahip olduklarını göstermiştir. İzleme çalışmasında CODIP'in iki yıllık süreçte de problemleri içe atma ve dışa vurma ile yeterlilik boyutlarında etkilerinin devam ettiği gözlemlenmiştir.

Literatürde boşanmış aile çocuklarına yönelik hazırlanan programların her yaş grubu için uygulanabilir olduğu görülmektedir. Pedro-Carroll, Sutton ve Wyman (1999), boşanmış aileden gelen çocuklara önleyici müdahale amaçlı bir grup rehberliği programını diğer araştırmalardan farklı olarak daha küçük bir yaş grubuna, kreş ve 1. sınıf öğrencilerine uygulamışlardır. Araştırmada Boşanmış Aile Çocukları İçin Müdahale Programı'nın (CODIP) çocukların seviyesine uygun olarak uygulanmış olup programının boşanmaya uyum düzeylerine etkisini belirlemek amacıyla çocuktan, ailesinden, öğretmeninden ve okuldan elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Araştırma grubu 34'ü deney 15'i kontrol olmak üzere 49 öğrenciden oluşmaktadır. Bulgular deney grubundaki çocukların sosyal becerilerinin ve okulla ilgili yeterliliklerinin yüksek olduğunu göstermiştir. Özellikle boşanmaya ilişkin olumsuz duygular, kendini sorumlu hissetme, terk edilmeye ilişkin kaygılarda, utanç ve yalnızlık duygularında azalma gözlemlenmiştir. Bu bulgular izleme çalışmasında elde edilen bulgularla aynı doğrultudadır. Kontrol grubundan elde edilen verilerde ise anksiyete düzeyleri yüksek bulunurken, okula uyum konusunda yaşanan güçlüklerin devam ettiği belirtilmiştir. Çalışmanın bir diğer bulgusu kontrol grubundaki boşanmış aile çocuklarının programa katılan boşanmış aile çocuklarına göre daha fazla somatik belirti gösterdiğidir. CODIP'in okul öncesi dönemde çocukların anksiyete düzeylerini azaltmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda anne babaların değerlendirmelerinden elde edilen verilerde programa katılan çocukların boşanmayı doğru bir şekilde tanımlama, duyguları ifade etme, boşanmayı bir yetişkin problemi

olarak görerek değiştiremeyeceğini kabul etme, problem çözme ve yardım alma becerisi geliştirme konularında ilerleme kaydettiklerini belirtmişlerdir. Araştırma sonuçları uygulanan programın etkisinin iki yıl boyunca devam ettiğini göstermektedir.

Burke ve Streek (1989) yaptıkları araştırmada anne babası boşanmış çocuklara uyguladıkları grupla psikolojik danışmanın çocukların benlik saygısına etkisini incelemiştirler. Araştırmada Hammond (1981) tarafından anne babası boşanmış çocuklar için tasarlanan grupla danışma programı uygulanmıştır. Araştırmaya katılma kriterleri zihinsel bir engel olmaması, gönüllülük, ebeveyn izni ve ebeveynlerin tekrar evlenmiş olmaması şeklinde belirlenmiştir. Araştırmaya 4., 5. ve 6. sınıflarda eğitim gören 39 boşanmış aile çocuğu katılmıştır. Öğrencilerden 20'si deney grubuna, 19'u kontrol grubuna atanmıştır. Deney grubuna sekiz oturumdan oluşan Hammond'ın (1981) "Boşanmış Aile Çocukları İçin Grup Danışmanlığı: İlköğretim Okulları İçin Bir Rehber" çalışmasından alınan program uygulanmıştır. Oturumların içeriği boşanmanın tanımı, duygular, aile ile ilgili konular, problem çözme gibi konulardan oluşan programda resim, öykü, film ve çeşitli formlar sıklıkla kullanılmıştır. Araştırmanın sonucu deney grubundaki öğrencilerin benlik saygılarında kontrol grubundaki öğrencilere göre artış meydana geldiğini göstermiştir.

Bankowski, Beguette ve Boomhower (1984) ilkokul düzeyinde boşanmış aile çocuklarına uygulanacak sekiz haftalık grup programının çocukların uyum düzeyine etkisini incelemiştirler. Programın etkililiği çocuklar, ebeveynleri ve grup liderlerinden elde edilen veriler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Program sonunda aileler çocukların olumsuz davranışlarının azaldığı ve iletişim becerilerinin geliştiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Liderler değerlendirmelerinde çocukların benlik saygısının yükseldiği ve geleceğe yönelik olumlu bakış açısı geliştirdiklerini belirtmişlerdir. Çocuklardan elde edilen veriler ise program sonunda geleceğe olumlu bakış ve benlik saygılarının arttığı yönündedir.

Mazur ve Wolchik (1983) boşanmış aileden gelen 13 yaşında 79 çocuk üzerinde yaptıkları çalışmada bilişsel çarpıtmaları azaltmaya yönelik bir grup müdahale programı uygulamışlardır. Programın içeriği çocukların boşanmaya ilişkin yanlış inançlarını değiştirmeye yönelik müdahalelerden oluşmaktadır. Araştırma bulguları uygulanan programın boşanmış aile çocuklarının bilişsel çarpıtmalarını azaltmada ve olumlu düşünceler geliştirmede etkili olduğunu göstermiştir. Araştırmanın bir diğer bulgusu bilişsel çarpıtmaların boşanmış aile çocuklarının psikolojik uyumunu etkilediğidir.

Kalter, Riemer, Brickman ve Chen (1984) 5. ve 6. sınıflarda öğrenim gören boşanmış aileden gelen 46 öğrenciye üç grup halinde sekiz haftalık bir grup programı uygulamışlardır. Program boşanmaya ilişkin sorunların temel alındığı, boşanmaya ilişkin duygular ve duyguları ifade etmeye yönelik etkinliklerin yer aldığı okul temelli bir programdır. Programa katılan öğrenciler boşanmaya ilişkin duygularının, boşanmaya bakış açılarının olumlu yönde değiştiğini ve ebeveynleri ile iletişimlerinde olumlu değişiklikler meydana geldiğini ifade etmişlerdir.

Omizo ve Omizo (1987) yaptığı araştırmasında boşanmış aile çocukları ile gerçekleştirilen yapılandırılmış grupla danışmanın çocukların benlik saygısı üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma grubu boşanmanın ilk yılı içinde ve anne babası tekrar evlenmemiş çocuklardan oluşmaktadır. 30'u deney 30'u kontrol grubuna atanmış düşük sosyo ekonomik düzeye sahip 9-12 yaş aralığında çocuklardan oluşmaktadır. Grupla danışma haftada bir saat olmak üzere 10 hafta devam etmiştir. Grup sonunda elde edilen veriler grupla danışmanın boşanmış aile çocuklarının benlik kavramlarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Teddler ve diğerleri (1987) boşanmış aile çocuklarına yönelik olarak hazırlanmış haftada 45 dakikalık oturumlar halinde uygulanan 11 hafta süren bir program uygulamışlardır. Araştırmanın örnekleme ailesi 2-24 ay içerisinde boşanmış olan 4-6. sınıflarda okuyan öğrencilerdir. Program boşanmayı anlama ve boşanmaya ilişkin duygular, problem çözme becerileri, karar verme becerileri gibi konuları kapsamaktadır. Programın etkililiği programa katılan çocuğun kendisinden, ebeveyninden ve öğretmeninden elde edilen veriler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Nitel ve nicel veriler kullanılarak elde edilen bulgular, uygulanan programın çocukların olumlu gelişimini desteklediğini göstermiştir. Ebeveyn değerlendirmeleri de nicel verileri destekler niteliktedir.

Garvin, Leber ve Kalter (1991) boşanmış aile çocuklarına uygulanan programın çocukların uyum düzeylerine etkisini incelediği araştırmasında ilkökul 4.ve 5. sınıflarda öğrenim gören 53 öğrenciye sekiz haftalık süreyle programı uygulamışlardır. Uygulama sonunda yapılan ölçümler programın çocukların uyum düzeylerini artırdığını göstermektedir. Yapılan izleme testi kaydedilen ilerlemenin kalıcı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sanders ve Riester (1996), boşanmış aile çocuklarına okul temelli müdahale programını 5. sınıf öğrencilerine uyguladıkları bir çalışma yapmışlardır. Program haftada bir kez 30 dakika 10 oturum şeklinde yapılandırılmıştır. Program boşanmaya

ilişkin olumsuz duygulara ve bunlarla baş etme yollarına odaklanmaktadır. Bunlara ek olarak yeni yaşam tarzına uyuma ilişkin çalışmalar yer almaktadır. Araştırmaya katılan deneklerin sosyal kabul düzeylerinin arttığı, arkadaş ilişkileri başta olmak üzere sosyal ilişkilerinin geliştiği ve boşanmaya ilişkin olumsuz duygu ve düşüncelerde azalma görüldüğü belirtilmiştir.

Hajihassani (2017) yaptığı araştırmasında İran'da boşanmış aile çocuklarına uygulanan çoklu müdahale programının etkililiğini incelemiştir. Araştırmada ön test son test kontrol gruplu desen kullanılmış olup 12-15 yaş aralığında bulunan boşanmış aileden gelen erkek çocukları ile gerçekleştirilmiştir. 16 çocuk deney ve kontrol gruplarına rasgele atanmıştır. Uygulanan dokuz oturumluk grup programının konuları, aile ilişkileri, boşanmaya ilişkin duygu ve düşünceler, başa çıkma, güçlü bir benlik konularını ele almıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda araştırmacı tarafından geliştirilen çok yönlü müdahale programı çocukların psikolojik uyumlarını yükseltmede etkili olmuştur.

Yurt dışında boşanmış aile çocuklarına yönelik yapılan deneysel çalışmalar incelendiğinde boşanmış aile çocuklarına uygulanan programların, çocukların boşanmaya uyumlarını artırmada etkili olduğu görülmektedir. Programlar boşanmaya uyumun yanı sıra çocukların benlik saygısını geliştirmekte, kaygı düzeylerini azaltmakta, başa çıkma ve problem çözme becerileri geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Aile ve öğretmen değerlendirmeleri özellikle okul temelli önleyici programlarının çocukların evde ve okulda davranış problemlerini azaltmada yardımcı olduğunu göstermektedir.

Yabancı literatürde yer alan çalışmalar da daha çok boşanmış aile çocuklarına yönelik olmakla birlikte hem anne hem çocuk programının uygulandığı araştırmalar da mevcuttur. Stolberg ve Garrison (1985) tarafından yapılan çalışmada hem boşanmış annelere hem de annelerin çocuklarına uygulanan programın etkililiği değerlendirilmiştir. Programın çalışma grubu 7-13 yaş arası boşanmış aile çocukları ve annelerinden oluşmaktadır. Çocuklar "Çocuk Destek Grubu"nu oluştururken, anneleri "Tek Ebeveyn Destek Grubu"nu oluşturmuşlardır. Araştırmaya toplam 82 anne ve çocuk katılmıştır. 12 oturumdan oluşan çocuk programı haftada bir saat iki bölüm şeklinde uygulanmıştır. Bir saatin ilk yarısında boşanma ile ilgili teorik bir konu tartışılmakta, ikinci bölümde teorik olarak ele alınan konunun uygulamalı olarak işlenmesi, bilişsel ve davranışsal becerilerin prova edilmesi sağlanmıştır. Ebeveyn Destek Grubunda ise kişisel olarak boşanma ve ebeveynlikle ilgili konular ele

alınmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler programa katılan annelerin uyum düzeylerinin, çocukların benlik saygısı ve sosyal becerilerinin arttığı yönündedir.

Wolchik ve diğerleri (1993) boşanmış annelere uygulanacak programın annelerin kendilerinin ve çocuklarının uyum düzeylerine etkisini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında boşanmış annelere 12 oturumluk bir program uygulamışlardır. Araştırmanın çalışma grubunu iki yıl içerisinde eşinden boşanmış ve çocukları 8-15 yaşları arasında olan 70 anne oluşturmaktadır. Katılımcılara gruplar halinde uygulanan program boşanmaya ilişkin olumsuz olaylar, ayrılan eşle ilişkiler, anne çocuk ilişkileri ve disiplin konularını kapsamaktadır. Yapılan değerlendirme sonuçları programa katılan annelerin kendileri ve çocuklarının iletişim, disiplin, psikolojik sağlık yönünden gelişme kaydettiğini göstermektedir. Annelere uygulanan program annelere olduğu kadar çocukların olumlu gelişimine de katkı sağlamıştır.

Wolchik ve diğerleri (2000) anne çocuk programını bir arada uygulayan araştırmacılarıdır. Boşanmış anneler anne çocuk ilişkisini geliştirmeyi hedefleyen, çocuğun babayla olan ilişkisinin önemine değinen, çatışma çözme ve disiplin konularını ele alan 11 haftalık yapılandırılmış bir program uygulanmıştır. Anne ve çocuk programı 9-12 yaş aralığında çocuğu olan 240 boşanmış aileden rastgele seçilmiştir. Çocuklar için hazırlanan programın ana öğeleri boşanmanın neden olabileceği olumsuz durumlar, boşanmayla aktif başa çıkma ve anne çocuk ilişkisini geliştirmeye yöneliktir. Programda deneklerin aktif katılımına önem verilmiş oyunlardan, görsel materyallerden, rahatlama egzersizlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca programda bibliyoterapiden yararlanılmış, anne ve çocuklara üçer kitap sırasıyla okutulmuştur. Araştırma bulguları göstermektedir ki, anne ve çocuklara uygulanan program anne çocuk arasındaki ilişki kalitesini, disiplini ve uyum düzeyini artırmaktadır. Altı aylık izleme çalışması programın etkilerinin devam ettiğini göstermiştir.

Sandler, Millsap, Plummer ve diğerleri (2002), 15- 19 yaşlarındaki boşanmış ailelerden gelen çocukları anneleri ile birlikte ele alan bir başka çalışmadır. Zihinsel sağlık sorunları, okul terki, ilaç ya da alkol kullanımı yönünden risk altında olan ergenler ve anneleri için bir grup rehberliği programı tasarlamışlardır. Araştırmaya toplam 218 çocuk ve çocukların anneleri katılmıştır. Katılımcılara 11 oturumluk grup ve iki oturumluk bireysel danışma ve çocuk için annenin de katılımının sağlandığı 11 oturumluk program uygulanmıştır. Araştırma sonucunda ebeveyn programına katılan annelerin yüksek düzeyde zihinsel sağlık problemleri olan ergenlerinin, problemleri dışı vurma davranışlarında ve alkol kullanımında azalmalar olduğu belirlenmiştir. Benzer

şekilde anne-çocuk programına katılanların kontrol grubuyla karşılaştırıldığında, problemleri dışa vurma davranışları ve zihinsel sağlık problemleriyle ilgili şikayetlerinde azalmalar meydana geldiği belirtilmiştir.

Buchler ve Trotter (1990) çalışmasında farklı olarak boşanmış eşler arasındaki ilişkiyi geliştirmeyi hedefleyen bir program uygulamışlardır. Boşanmış aile çocuklarının sosyal yeterliliği ile boşanılan eş arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında boşanmış eşlere beş haftalık bir program uygulamışlardır. Programın odağı eski eşle olan ilişkileri çocuğun yararını gözeterek yeniden yapılandırmak ve boşanmış eşler arasındaki ilişkiyi geliştirmektir. Araştırma süresince 113 ebeveyne program uygulanmıştır. Uygulan programın eski eşlere karşı olumsuz duyguları azalttığı ve çatışmayı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Program boşanmaya çocuğun tepkisi, iletişim becerileri konularını içermektedir. Araştırma sonuçları eski eşle görüşmenin ve ilişki kalitesinin çocuğu duygusal ve sosyal açıdan olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.

Pustchian, Kazem ve Rezaee (2018) boşanmış kadınlara uygulanan logo terapinin kadınların yaşam beklentisi ve sağlamlığı üzerindeki etkililiğini inceleyen bir çalışma yapmışlardır. İran'da gerçekleştirilen araştırmanın evrenini İran'ın Kum şehrinde yaşayan boşanmış kadınlar oluşturmaktadır. Örneklem ise deney ve kontrol gruplarına rastgele atanan 30 kadından oluşmaktadır. Araştırmada 15 kişiden oluşan deney grubu üyelerine haftada iki kez 90 dakikada süren toplam sekiz oturum logo terapi uygulanmıştır. Bulgular uygulanan logo terapinin kadınların yaşam beklentisi ve direncini artırmada etkili olduğu yönünde olmuştur.

Boşanmış ebeveynlere yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde boşanmaya uyum programlarının genellikle annelere uygulandığı görülmektedir. Boşanma sonrası ebeveynlere uygulanan programların içeriğine bakıldığında ortak amaçların; boşanma sonrası değişime uyum sağlama, yaşanan kayıp ve yas duygusuyla baş etme, etkili ebeveynliğin öğretimi ve destek kaynaklarını kullanabilme becerisi olduğu belirlenmiştir. Programlarda eski eşle ilişkilere ve ebeveyn çocuk etkileşiminin geliştirilmesine özellikle önem verildiği görülmektedir. Boşanmaya uyuma yönelik yapılan müdahale programlarının annelerin olumlu duygularını artırdığını, anne çocuk ilişkine katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada ise velayeti üstlenmiş anneler ile birlikte çocuklara da boşanmaya uyum programı uygulanmıştır. Boşanmaya uyuma yönelik yapılan ikili müdahale programlarının hem annelerin hem çocuklarının uyumlarını, psikolojik sağlamlıklarını artırmada, anne çocuk ilişki kalitesini geliştirerek aile yaşam doyumunu yükseltmede daha etkili olacağı düşünülmektedir.

BÖLÜM 3

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın desenine, çalışma grubunun özelliklerine, veri toplama araçlarına, boşanmaya uyum programlarının içeriğine, uygulama sürecine, verilerin toplanmasına ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada çocuklara uygulanan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın ve eş zamanlı olarak çocukların annelerine uygulanan Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın, çocukların ve annelerinin boşanmaya uyum düzeylerine, psikolojik sağlamlıklarına ve aile yaşam doyumlarına etkisi incelenmiştir. Bu amaçla her iki grupta da öntest, sontest ve izleme testinden oluşan, deney-kontrol gruplu 2x3'lük karışık (split plot) yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkenleri, katılımcıların Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu, Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği, Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Aile Yaşam Doyumu Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar; bağımsız değişkenleri ise boşanmış ailelerden gelen ortaokul öğrencileri ve velayeti üstlenmiş anneleri için hazırlanmış psikoeğitim programlarıdır.

Ön test-son test kontrol ve deney gruplu yarı deneysel yürütülen çalışma kapsamında gerçekleştirilen işlemler Tablo 1'de ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1

Araştırmanın Deneysel Deseni-1

Hedef kitle	Ön test	İşlem	Son test	İzleme testi
Çocuk Deney Grubu	Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu	Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı	Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu	Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu
	Çocuklar İçin Boşanma Uyum Ölçeği		Çocuklar İçin Boşanma Uyum Ölçeği	Çocuk Boşanma Uyum Ölçeği
Çocuk Kontrol Grubu	Psikolojik Sağlık Ölçeği	-----	Aile Yaşam Doyum Ölçeği	Psikolojik Sağlık Ölçeği
	Aile Yaşam Doyum Ölçeği		Çocuk Program Değerlendirme Formu	Aile Yaşam Doyum Ölçeği
Çocuk Kontrol Grubu	Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu	-----	Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu	-----
	Çocuklar İçin Boşanma Uyum Ölçeği		Çocuklar İçin Boşanma Uyum Ölçeği	-----
Çocuk Kontrol Grubu	Psikolojik Sağlık Ölçeği	-----	Psikolojik Sağlık Ölçeği	-----
	Aile Yaşam Doyum Ölçeği		Aile Yaşam Doyum Ölçeği	-----

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırma, ailesi boşanmış olan çocuklarla yürütülmüştür. Rastgele deney ve kontrol gruplarına ayrılan çocuklara öncelikle Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu, Çocuklar İçin Boşanma Uyum Ölçeği, Psikolojik Sağlık Ölçeği ve Aile Yaşam Doyum Ölçeği ön test olarak uygulanmıştır. Ardından deney grubundaki çocuklara Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmış, kontrol grubundaki çocuklarla herhangi bir işlem gerçekleştirilmemiştir. Uygulama sonucunda söz konusu ölçekler son test olarak deney ve kontrol grubundaki çocuklara yeniden uygulanmıştır. Programın kalıcılığının belirlenmesi amacıyla ayrıca ölçekler deney grubundaki çocuklara izleme testi olarak altı hafta sonra yeniden uygulanmıştır. Altı hafta, elde edilen kazanımların niteliği değerlendirilerek kazanımların sürdürülebilirliğini göstermesi açısından uygun bir zaman dilimi olarak belirlenmiştir. Uygulanan programın bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Çocuk Program Değerlendirme Formu aracılığı ile çocukların programa ilişkin görüşleri alınmıştır.

Tablo 2

Araştırmanın Deneysel Deseni-2

Hedef kitle	Ön test	İşlem	Son test	İzleme testi
Anne Deney Grubu	Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Aile yaşam Doyum Ölçeği	Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı	Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Aile yaşam Doyum Ölçeği Yetişkin Program Değerlendirme Formu	Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Aile Yaşam Doyum Ölçeği
Anne Kontrol Grubu	Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Aile Yaşam Doyum Ölçeği	-----	Yetişkin Boşanma Uyum Ölçeği Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Aile Yaşam Doyum Ölçeği	----- ----- ----- -----

Tablo 2 incelendiğinde araştırmada deney grubundaki çocukların annelerine boşanma uyum programı uygulandığı görülmektedir. Benzer şekilde uygulama öncesinde deney ve kontrol grubundaki annelere Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Aile Yaşam Doyum Ölçeği ön test olarak uygulanmıştır. Ardından annelere uygulanan program sonrasında hem deney hem de kontrol grubundaki çocukların annelerine ölçekler son test olarak yeniden uygulanmıştır. Ayrıca uygulamalar, izleme testi olarak deney grubundaki annelere altı hafta sonra yeniden uygulanmıştır. Uygulanan boşanmaya uyum programlarının bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Yetişkin Program Değerlendirme Formu ile katılımcıların görüşleri alınmıştır.

Araştırma deseni oluşturulurken bazı dış ve iç geçerlilik unsurlarına dikkat edilmiştir. Dış geçerlik neden sonuç ilişkilerinin kurulduğu ölçüm sonuçlarının genellenebilmesi anlamına gelmektedir (Şencan, 2005). Diğer bir ifade ile bir grup üzerinde elde edilen sonuçların evrene; diğer kişilere, yerlere ve zamanlara genellenebilirliğini ifade etmektedir. Bu anlamda araştırmada Büyüköztürk'e (2011) göre dış geçerliğe ilişkin kontrol altında tutulmaya çalışılan faktörler dikkate alınmıştır:

- *Tepkisellik etkisi ya da beklentilerin etkisi:* Çalışmaya katılan deneklerin deneysel işleme dair sahip oldukları bilgiler deneysel koşullardaki davranışlarını

değiştirebilir, normalde göstermeyecekleri tepkiler vermelerine neden olabilir. Bu durumun olası etkilerini önlemek amacıyla, deney ve kontrol gruplarını belirlemek üzere gerçekleştirilen toplantıda yeterli ancak asgari düzeyde bilgi verilmiştir.

- *Zaman ve tedavi etkileşimi:* Araştırmanın geçerliği üzerinde etkili olabilecek değişimleri kontrol edebilmek için yapılan son test uygulamasından altı hafta sonra ölçme uygulaması tekrarlanmıştır.

Araştırmanın iç geçerliği ise bağımlı değişkende meydana gelen değişimin bağımsız değişkenle açıklanabilmesini ifade etmektedir (Büyüköztürk, 2011). Bu doğrultuda iç geçerliliği sağlamak için aşağıdaki çalışmalar yapılmıştır.

- *Deneklerin seçimi:* Araştırmanın yürütülmesinde kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle denekler araştırmacının görev yaptığı okuldan seçilmiş olup deney ve kontrol gruplarına yansız atanmışlardır. Yansız atama ile oluşabilecek hataları en aza indirmek amacıyla atama işlemi benzer yaşantılara sahip bireyler arasından yapılmıştır.
- *Deneklerin geçmişi:* Deneklerin geçmiş yaşantıları deneysel işlemi etkileyebilecek unsurlardandır. Bu etkiyi kontrol altına almak amacı ile denek grupları benzer deneyimlere sahip bireylerden oluşturulmaya çalışılmış, boşanma deneyimine ilişkin belli kriterler konulmuştur. Boşanmanın üzerinden geçen süre bunlardan biridir. Süreye bağlı olarak deneyimler farklılaşacağı için gruba dahil edilme kriteri olarak 1-4 yıl boşanmanın üzerinden geçen zaman aralığı olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile boşanmanın üzerinden bir yıldan az, dört yıldan fazla zaman geçmiş bireyler araştırmaya dahil edilmemiştir. Bunun dışında deneklerin daha önce boşanmaya uyum ile ilgili herhangi bir eğitim almamış olmalarına, herhangi psikiyatrik tanı ve tedavi almamış olmalarına dikkat edilmiştir. Çocuğunun velayetini almış olmak, tekrar evlenmemiş olmak benzer yaşantıları getireceği için gruba atanma kriteri olarak belirlenmiştir.
- *Veri toplama aracı:* Veri toplama aracının neden olabileceği etkiler farklı testlerin, farklı kişilerce uygulanması sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Bu etkiyi ortadan kaldırmak için bütün ölçümler aynı ölçme araçları kullanılarak

aynı sırayla, aynı sürede, aynı mekanda, araştırmacının kendisi tarafından uygulanmıştır.

- *Denek kaybı etkisi:* Deneklerin deneysel işlem başladıktan sonra ayrılmalarının önüne geçmek için uygulamanın yapılacağı günler grup üyelerine göre ayarlanmıştır. Anne grubuna eğitimler herkesin katılım sağlayabileceği pazar günleri verilmiştir. Araştırmada denek kaybı yaşanmamıştır.

- *Deneysel tedavi yanılması:* Araştırmanın iç geçerliliğini etkileyebilecek bu durumun önüne geçmek amacıyla deneklerin yapılan işlemlerle ilgili grup yaşantısı dışında paylaşımda bulunmaması istenmiştir. Ayrıca üyelerin uygulama dışında birbirleri ve lider ile uygulama sonlanıncaya ve tüm ölçümler yapıncaya kadar etkileşimde bulunmaması istenmiştir.

Araştırma Grubu

Araştırma Ankara ili Etimesgut ilçesinde bir ortaokulda 2018-2019 eğitim öğretim yılında öğrenim gören 12-14 yaş aralığında boşanmış aile çocukları ve bu çocukların anneleri ile yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubu 16 anne, 16 çocuk olmak üzere toplam 32 kişiden oluşmaktadır.

Sürecin etkin yürütülmesinde kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle çalışma grubu araştırmacının görev yaptığı okuldan ve okul psikolojik danışmanı olarak sorumlu olduğu 7. sınıf öğrencilerinden seçilmiştir. 7. sınıf düzeyinde boşanmış aileden gelen öğrenci sayısının fazla olması grubun 7. sınıflardan seçilmesinin bir diğer nedenidir. Okulun bulunduğu çevrenin düşük sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısı, boşanma oranının yüksek ve buna bağlı problemlerin görece fazlalığı bu okulun seçilmesinde diğer bir etken olmuştur.

Çalışmanın yapıldığı okulda 7. sınıf düzeyinde 19 şube bulunmaktadır. Bu şubelerde öğrenim gören boşanmış aile çocukları belirlenerek anneleri okula davet edilmiştir. Tasarlanan programın amacı, içeriği ve sürecin işleyişi, hedef kitlesi olan boşanmış annelere tanıtılmıştır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip durumların derinlemesine incelenmesine imkan vermektedir. Amaçlı örnekleme çeşitlerinden olan ölçüt örnekleme de gözlem birimleri belirlenen özelliklere sahip kişi, olay ya da durumlara göre seçilmektedir. Örneklem için belirlenen ölçütleri karşılayan birimler

örnekleme dahil edilmektedir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016). Araştırmada anne grubu için araştırmaya kabul edilme ölçütleri;

- Yasal olarak boşanmış olmak,
- Boşanmanın üzerinden bir yıldan az ve dört yıldan fazla zaman geçmemiş olması,
- Tekrar evlenmemiş olmak,
- Çocuğunun yasal olarak velayetini üstlenmiş olmak,
- Psikiyatrik tanı almamış olmak,
- Daha önce boşanma uyum konusunda ya da herhangi bir psikolojik destek hizmeti almamış olmaktır.

Boşanmanın üzerinden geçen zamana bağlı olarak yaşantılar ve uyum süreci farklılaşacağı için zaman aralığı 1-4 yıl olarak belirlenmiştir. Benzer şekilde farklı deneyim ve süreçlere neden olacağı için tekrar evlenmiş kadınlar ve çocuğunun velayeti yasal olarak kendisinde olmayan kadınlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Deneklerin herhangi psikiyatrik tanı ve tedavi almış olması dışlama kriterleri olarak belirlenmiş olup daha önce boşanmaya uyum konusunda herhangi bir çalışmaya katılanlar denek olarak kabul edilmemiştir.

Araştırmaya katılmaya kabul edilme ölçütlerini karşılayan ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan kadınlardan sekizi deney sekizi kontrol grubuna seçkisiz olarak atanmıştır. Annelerden oluşan kadın grubu 35- 49 yaş aralığında olup, boşanmanın üzerinden iki kişi için dört yıl; iki kişi için üç yıl; üç kişi için iki yıl, bir kişi için bir yıl geçmiştir. Kadınlardan en kısa evlilik süresi sekiz yıl olup en uzun süren evlilik 17 yıldır. Deneklerden ikisi herhangi bir okul kademesinden mezun olmamış ancak okuma yazma bilmekte, üçü ilkokul mezunu, ikisi lise mezunu, biri dışarıdan liseye devam etmektedir. Deneklerin herhangi bir mesleği olmamakla birlikte, dördü düşük gelir getiren çeşitli işlerde çalışmaktadır.

Çocuk grubu araştırmaya katılan annelerin çocukları ile oluşturulmuştur. Boşanmaya uyum programı kapsamında boşanmaya ilişkin duyguların, düşüncelerin, boşanmanın neden olduğu durumların derinlemesine ele alınabilmesi için katılımcı sayısı sekiz kişiyle sınırlandırılmıştır. Çalışma grubunu oluşturan öğrenciler 7. sınıfta öğrenim görmekte olup deney grubu beş kız, üç erkekten; kontrol grubu ise altısı kız, ikisi erkek sekiz kişiden oluşmaktadır. Öğrencilerin yaş ortalaması 13.75'dir.

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı

Boşanmaya Uyum Programı'nın boşanmış aileden gelen çocukların boşanmaya uyum düzeylerine etkisinin incelendiği bu çalışmada araştırmacı tarafından tasarlanan 10 oturumluk bir psikoeğitim programı uygulanmıştır. Program Nazlı (2016) tasarım aşamaları doğrultusunda tasarlanmıştır. Psikoeğitim programının tasarım aşamaları süreci iki aşamada yapılmıştır:

1. Program Alt Yapısının Hazırlanması

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın alt yapısı hazırlanırken önce felsefi ve kuramsal temeller, çocukların boşanmaya uyumunu ele alan kuramsal yaklaşımlar gözden geçirilmiş, var olan boşanmaya uyum programları incelenmiştir. Literatürde uygulanmış benzer programlar; okulun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik kültürel çevre, okuldaki öğrencilerin ihtiyaçları ve içinde buldukları gelişim dönemi özellikleri, okulun fiziki donanımı ve araç-gereçleri dikkate alınmıştır:

- Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın alt yapısı hazırlanırken programın dayandığı felsefi akımlar ve kuramsal temel belirlenmiştir. Tasarlanan programın temelinde hümanist felsefi akım ve pozitif psikoloji yer almaktadır. İnsanı tek başına anlamlı bir bütün olarak değerlendiren hümanizm kişinin ilgileri, ihtiyaçları ve değerlerine odaklanır. Hümanist felsefenin bireyin kişisel gelişimi ve büyümesinin sürekli desteklenmesi, değişime açık olacak şekilde gelişmesi, toplumun değişebilmesi için bireylerin kendini tanıma ve gerçekleştirme potansiyelini geliştirmek gerektiğine dair görüş ve amaçları tasarlanan programın temelinde yer almaktadır (Gage ve Berliner, 1991).
- Boşanmaya uyum programı literatürde konu ile ilgili mevcut eğitim programları (Alpert-Gillis ve Pedro-Carroll, 1989; Blaisüre ve Geasler, 1996; Braver, Salem, Pearson ve DeLuse, 1996; Buchler ve Trotter, 1990; Geasler ve Blaisüre, 1999; Geelhoed, Blaisüre ve Geasler, 2001; Kalter ve diğerleri, 1984; Omizo ve Omizo 1987; Pedro Carrol ve Cowen, 1985; Stolberg ve Garrison, 1985; Stolberg ve Mhler, 1994; Tedder ve diğerleri, 1987; Velderman ve diğerleri, 2016) gözden geçirilerek yapılandırılmıştır. Yapılan çalışmalarda uygulanan boşanmaya uyum programlarının 10 -12 oturum şeklinde planlandığı ve boşanma sonrası yaşama uyum sağlamayı kolaylaştırmayı amaçladığı görülmüştür. Programlar çocuğun yaşaması muhtemel duygusal ve davranışsal

sorunları dikkate alarak hazırlanmış olup programların içeriğindeki ortak amaçlar şu şekilde belirlenmiştir: Çocukların duygularını tanımaları, boşanmaya ilişkin yanlış inanç ve algıları ortadan kaldırmak, sosyal durumlarda ortaya çıkan sorunları çözme becerisi kazandırmak, öfkesini uygun yollarla ifade edebilmesini sağlayacak beceriler ve etkili iletişim becerileri geliştirmek, kendisi ve ailesi ile ilgili olumlu algı geliştirmesini sağlamak ve anne-baba-çocuk ilişkisini güçlendirmek gibi amaçlara hizmet etmektedir.

- Programın alt yapısı hazırlanırken öğrencilerin yaşı, gelişim düzeyi, bilişsel seviyeleri, ihtiyaç ve beklentileri, öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyleri dikkate alınmıştır. Araştırmaya katılan çocuklar 12-14 yaş aralığında ergenlik dönemi gelişim özellikleri gösteren çocuklardır. Bilişsel olarak yaşlarından beklenen yeterliliklere sahip olmakla birlikte programın çocukların tamamının rahatlıkla anlayabileceği düzeyde hazırlanmasına özen gösterilerek, konuların somut örneklerle açıklanmasına önem verilmiştir. Görsel materyaller, oyunlar, öyküler sıklıkla kullanılmıştır. Kazanımların günlük hayata geçmesi amacıyla oturum sonlarında amaca uygun ödevler verilmiştir. Yaş ve gelişim düzeyi bilişsel kapasitenin yanı sıra boşanma sürecinde ve sonrasında çocuğun tepkilerini şekillendiren bir değişkendir. 12-14 yaş arası ergenlerin boşanmayı daha mantıklı ve gerçekçi değerlendirmeye yatkın oldukları ancak anne babaya karşı öfke duyma, suçluluk, yalnızlık gibi duygusal; okuldan kaçma, okulda ve evde kurallara uymama gibi davranışsal problemler geliştirebildikleri belirtilmiştir. Bu kapsamda boşanmaya ilişkin doğru bakış açısı geliştirmeye, boşanmayla ilgili duyguları ifade etmeye, akademik başarıyı artırmaya yönelik çalışmalara yer verilmiştir.

- Programın tasarım aşamasında deney grubunun içinde yaşadığı bölgenin sosyo kültürel özellikleri ve ihtiyaçları da dikkate alınmıştır. Araştırmanın yapıldığı okulun bulunduğu çevre Etimesgut'un geleneksel merkezi olarak kabul edilen eski yerleşim yerinde bulunmaktadır. Ankara Kalkınma Ajansı'nın hazırladığı, Ankara 2018 raporuna göre Etimesgut nüfus yoğunluğunun yanı sıra, Ankara'nın en çok göç alan ilçelerindedir. Öğrenci ailelerinin genel durumuna bakıldığında işsizlik, düşük sosyo-ekonomik düzey ve düşük eğitim seviyesi belirgin özelliklerdendir. Araştırmanın yapıldığı ilçenin bu özellikleri çalışma grubunun sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan çeşitli risk faktörlerine

sahip olduğunun göstergesi olabilir. Bu nedenlerle programa risk faktörleri karşısında koruyucu olacağı düşünülen bilgi ve beceriler eklenmiştir.

- Boşanmış aileden gelen öğrencilerin ihtiyaçlarını, boşanma sürecinde yaşadıkları duygusal, sosyal, akademik güçlükleri ve ihtiyaç duydukları alanları belirlemek amacıyla 10 öğrenci ile yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile 40 dakika süren görüşmeler yapılmıştır. Öğrencilere anne babasının ayrılığının ardından kendilerinde gözlemedikleri duygusal ve davranışsal değişiklikler, karşılaştıkları güçlükler ve başa çıkmalarını kolaylaştıran etmenler sorulmuştur. Öğrenciler genel olarak içlerine kapandıklarını, sosyal anlamda geri çekilme, öfke, yalnızlık duyguları yaşadıklarını, derslere odaklanmakta zorlandıkları için akademik başarılarının düştüğünü belirtmişlerdir. Ebeveynleri ile iyi ilişkiler kurabilen ve sağlıklı arkadaş ilişkileri geliştirenlerin daha iyi başa çıktıkları gözlemlenmiştir. Boşanmış aileden gelen çocukların ihtiyaç ve beklentilerini belirlemek amacıyla yanında kaldıkları ebeveynleri ile de görüşmeler yapılmıştır. Ebeveynlere boşanmanın ardından çocuklarında gözlemedikleri duygusal ve davranışsal değişiklikler sorulmuştur. 20 veli ile yapılandırılmış bir görüşme formu aracılığı ile yapılan görüşmeler sonucunda; boşanma sürecinde çocuklarda hırçınlık, kaygı, öfke gibi duygular, söz dinlememe, ders çalışmama, gelecekle ilgili sorumluluktan kaçınma, riskli arkadaş çevresine dahil olmaya çalışma gibi davranışlar görüldüğü belirlenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda programa akademik başarı, sosyal beceri, olumsuz duygularla başa çıkma ve geleceğe yönelik hedef belirlemeye ilişkin çalışmalar eklenmiştir.

- Uygulamanın yapıldığı okulda görev yapmakta olan dört psikolojik danışman ve farklı branşlardan 15 öğretmen ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Okul psikolojik danışmaları boşanmış aile çocukları ile ilgili deneyimlerini içeren gözlemlerini paylaşmıştır. Buna göre boşanmayı kabulde zorluğun en çok sosyal ilişkilerde bozulma meydana getirdiği, okulda disiplin sorunları gösteren öğrencilerin genel olarak bu grupta yer aldığı, bazı öğrencilerin ise içe kapandığı belirtilmiştir. Yapılan toplantılarda diğer branş öğretmenlerinin boşanmış aileden gelen öğrencilere yönelik gözlemleri de alınmıştır. Öğrencilerin yoğun değersizlik duyguları yaşadıkları ve anne babasının boşandığını gizleme eğiliminde oldukları belirtilmiştir. Öğretmen görüşleri; öğrencilerde aşırı hareketlilik ya da içe kapanma şeklinde uç davranışlar görüldüğü yönünde olmuştur. Kavgaya karışma, duyarsızlaşma, riskli davranışlar sergileme, öfke,

iletişim becerilerinde yetersizlik, derslere karşı ilgisizlik, karşı gelme belirtilen genel görüşlerdendir. Yapılan görüşmeler sonucunda benlik algısını olumlu yönde değiştirmeye katkı sağlayacak çalışmaların eklenmesine karar verilmiştir.

- Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı okul yönetimi ve rehberlik hizmetleri yürütme komisyonuna sunulurken programla ilgili görüşleri alınmıştır. Kurul üyeleri okulda boşanmış aile çocuklarının fazla olması nedeniyle, bu öğrencilere yapılacak çalışmanın önemine değinmiş, özellikle akademik ve davranışsal sorunların çözümüne yönelik müdahalelerin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Yapılan toplantıda belirtilen görüşler; programın okulun genel yapısı, ihtiyaçları ve velilerin özellikleri göz önünde alınarak tasarlandığı yönünde olmuştur.

- Programın alt yapısında dikkate alınan bir diğer unsur deney ve kontrol grubunun üye sayısıdır. Bu çalışmada deney ve kontrol grubu sekiz kişiden oluşmaktadır. Literatürde boşanmış aile çocuklarına uygulanan ve etkili olduğu belirlenen programlara bakıldığında sayıca daha çok kişiye uygulanmış programlar mevcuttur (Alpert-Gillis ve Pedro-Carroll, 1989; Garvin ve diğerleri, 1991; Stolberg ve Garrison, 1985; Wolchik ve diğerleri, 1993). Bununla birlikte özellikle 8-10 hafta süren zamana yayılmış çalışmaların daha az üye ile gerçekleştirildiği görülmektedir (Meriç, 2007; Şimşek, 2006; Pedro Carrol ve Cowen, 1985). Bu çalışmada kapsamında tasarlanan programda boşanmaya uyum, duygusal, davranışsal, akademik, sosyal açıdan kapsamlı olarak ele alınmıştır. Programın içeriği dikkatle ele alınması, tartışılması gereken konulardan oluşmaktadır. Bu nedenlerle grubun üye sayısı sekiz kişi ile sınırlandırılmıştır. Bu şekilde boşanma konusunun tüm yönleriyle derinlemesine ele alınabileceği düşünülmektedir.

- Programın altyapısı hazırlanırken uygulamanın yapılacağı okulun fiziki imkanları ve programın uygulanacağı mekân dikkate alınmıştır. Psikoeğitim oturumlarının ve atölye çalışmalarının sekiz kişi ile birlikte, sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için okul kütüphanesi programda yer alan çalışmalara imkan verecek şekilde düzenlenmiştir. Böylece okul kütüphanesinde ayakta yapılacak etkinlikler için boş bir alan yaratılmış olup, masalar üyelerin birbirlerini görebileceği şekilde U düzenine göre düzenlenmiştir. Resim, kolaj gibi etkinliklerin rahat yapılabilmesi için büyük masalar kullanılmıştır. Mekanda

etkinliklerde kullanılacak büyük bir yazı tahtası bulunmakta, sunu yapmak üzere gerektiğinde projeksiyon bağlanabilmektedir.

- Yapılan literatür taraması, öğrenci, öğretmen, veli görüşmeleri ve pilot uygulamadan elde edilen geri bildirimler sonucunda, programda kendini tanıma, etkili iletişim, duyguları tanıma, problem çözme, akademik başarı ve geleceği planlamaya dönük becerileri geliştirmeyi amaçlayan çalışmalara yer verilmiştir.

2. Programın Dört Ögesinin Belirlenmesi

Program 10 psikoeğitim oturumu ve 10 atölye oturumundan oluşmaktadır. Programın alt yapısının hazırlanmasının ardından program kazanım, içerik, süreç ve değerlendirme öğeleri doğrultusunda tasarlanmıştır.

Kazanımlar: Programın içeriğinde yer alan kazanımlar Wellman ve Moore'un taksonomisi doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu şekilde fark etme, kavrama, genelleme aşamalarına uygun olarak üyelere kazandırılacak bilgi, beceri ve tutumlar belirlenmektedir (Nazlı, 2016). Bu program algılama ve kavrama düzeyinde tasarlanmıştır.

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın kazanımları şu şekildedir:

1. Oturum:

Boşanmanın normal bir yaşam olayı olduğunu fark eder.

2. Oturum

Boşanmanın ne olduğunu kavrar.

Boşanmanın aile yaşamının sonu olmadığını ve bir aileye sahip olmaya devam ettiğini kavrar.

3. Oturum

Boşanmaya ilişkin duygularını fark eder.

Benzer yaşantıya sahip üyelerin duyguları ile kendi duyguları arasındaki ilişkiyi fark eder.

4. Oturum

Olumsuz duygularla baş etme yollarını kavrar.

5. Oturum

Problem çözme becerilerini kavrar.

6. Oturum

Etkili iletişim becerilerini fark eder.

7. Oturum

Güçlü kişilik özelliklerini fark eder.

8. Oturum

Akademik başarıyı artırmak için neler yapabileceğini fark eder.

9. Oturum

Hedeflerine ulaşmada var olan içsel kaynaklarını fark eder.

10. Oturum

Grup yaşantısında edindiği deneyimlerden günlük yaşamında nasıl yararlanabileceğini kavrar.

İçerik: Boşanmaya Uyum Programının ilk oturumunda tanışma gerçekleştirilmiş ve boşanma, tanımı ve kişisel anlamı bağlamında ele alınmıştır. Sonraki oturumlarda duygular, baş etme, problem çözme ve iletişim becerileri, kendini tanıma ve hedef belirlemeye yer verilmiştir. Oturumların atölye başlıkları şu şekildedir:

1. Oturum: Boşanma
2. Oturum: Ailem ve Ben
3. Oturum: Duyguları Tanıma
4. Oturum: Olumsuz Duygularla Baş Etme
5. Oturum: Problem Çözme Becerileri
6. Oturum: İletişim Becerileri
7. Oturum: Kendini Tanıma
8. Oturum: Akademik Başarı
9. Oturum: Geleceği Planlama
10. Oturum: Grup Sürecinin Genel Tekrarı-Veda

Danışma Süreci: Deney grubuna ortalama 80 dakika süren 10 oturumluk program 10 hafta içerisinde uygulanmıştır. Her oturumda 40 dakikanın ardından 10 dakika ara verilmiş ve ardından ikinci 40 dakikaya geçilmiştir. Her oturumun ilk 40 dakikasında teorik bilgi aktarımı yapılmış, ikinci 40 dakikası ise atölye çalışması yapılarak grup üyelerinin teorik bilgiler üzerine uygulamalar yapmaları sağlanmıştır. Psikoeğitim oturumlarında bilgilendirme, paylaşma, tartışma gibi tekniklere yer verilmiştir. Atölye çalışmalarında psikoeğitim oturumlarında edinilen bilgi ve

becerilerin kullanılmasını sağlayacak yaşantısal etkinliklere yer verilmiştir. Atölye çalışmaları, grup üyelerinin aktif katılımı ile öğrenmenin kalıcılığını sağlamayı amaçlamaktadır. Uygulamaya yönelik formlar, hikaye yazma, rol oynama, kolaj yapma, resim çizme gibi teknikler kullanılmıştır. Oturumlar öğrencilerin ilgisini çekmeye dönük, kazanımlara uygun ısınma oyunları ile başlamaktadır. Her oturumun sonunda kazanımlara uygun olarak ev ödevleri verilmiş olup, özellikle grup üyelerinin, ödevler aracılığı ile anneleri ile etkileşim kurmalarına özen gösterilmiştir. Her oturum başında ödevlerle ilgili yaşantıların paylaşılması sağlanmıştır.

Değerlendirme: Uygulanan programın etkililiğini değerlendirmek amacıyla deneklerin boşanmaya uyum düzeyleri Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu ve Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği, psikolojik sağlık düzeyleri Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği, aile yaşam doyumu ise Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ile ölçülmüştür. Programın etkililiğini değerlendirmek amacıyla deneysel işlemin başladığı hafta ön test, deneysel işlemin sona erdiği hafta son test, programının kalıcılığını ölçmek amacıyla işlemten altı hafta sonra izleme testi kullanılmıştır. Araştırmada hem deney hem kontrol grubu kullanılmış olup, kontrol grubuna herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Araştırmaya katılan deneklerin programa ilişkin görüşleri Çocuk Program Değerlendirme Formu yoluyla elde edilmiştir.

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı tasarlandıktan sonra; iki alan uzmanının değerlendirmesine sunulmuştur. Alan uzmanlarının oturumlarda kullanılacak formlar, görsel materyallerin kullanımı, oturumlar arasındaki sürede elde edilen bilgi ve becerilerin kullanılmasına yönelik ödevlerin verilmesi yönünde önerileri dikkate alınarak düzeltmeler yapılmıştır.

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı 2018-2019 Eğitim Öğretim yılı ikinci döneminde pilot çalışma olarak uygulanmıştır. Pilot program 7. sınıfta öğrenim gören annesi babası boşanmış öğrencilere tanıtılarak, gönüllü öğrencilerden oluşan sekiz kişilik bir gruba uygulanmıştır. Pilot uygulamanın yapıldığı grup altı kız, iki erkek toplam sekiz kişiden oluşmakta olup, yaş ortalamaları 13'tür. Oturumlar sırası ile "Boşanma Kavramı", "Boşanmaya İlişkin Duygularım", "Kendini Tanıma", "Geleceği Planlama" şeklinde dört oturum olarak gerçekleştirilmiştir. Oturumlar psiko eğitim oturumları ve beceri uygulamalarına dönük olarak atölye oturumları şeklinde uygulanmıştır. Pilot uygulama ile etkinliklerin gruba uygunluğu, uzunluğu, süre, içerik, yöntem ve tekniklerin uygunluğu değerlendirilerek gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Öğrencilerin dikkat süresinin kısa olduğu belirlenmiş olup 40 dakikalık oturumların ardından 10 dakika ara verilerek atölye çalışmasına geçilmesine karar verilmiştir. Öğrenciler özellikle ilk oturumun ardından grup paylaşımlarına yoğun olarak katılmış oturumlar planlanandan uzun sürede bitmiştir. Bu nedenle oturumlar süreye ve amaca uygun olarak sadeleştirilmiştir. Oturumların öğrenciye uygunluğu ve anlaşılabilirliği oturum sonunda uygulanan oturum değerlendirme formları aracılığı ile belirlenmiştir. Öğrencilerin tamamı konuların açık ve anlaşılır, atölye çalışmalarının ilgi çekici olduğunu belirtmiş, oturum içeriklerini yararlı bulmuş ve tekrar olsa katılmak isteyeceklerini ifade etmişlerdir. Bunlara ek olarak ders başarılarını artırmaya dönük bilgi ve becerileri kazandıracak çalışmalara ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca pilot uygulama sonunda uygulamaya katılan öğrencilere 14 soruluk değerlendirme formu uygulanmıştır. Öğrencilerin pilot programa ilişkin değerlendirmeleri Ek-11'de yer almaktadır. Araştırmacının değerlendirmeleri ve öğrencilerden elde edilen dönütler doğrultusunda programa son hali verilmiştir. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı planı Ek-1'de yer almaktadır.

Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı

Boşanmış annelerin boşanmaya uyum düzeylerinin, sağlıklarının ve aile yaşam doyumlarının incelendiği bu çalışmada, boşanmış annelere araştırmacı tarafından geliştirilmiş 10 oturumlu bir eğitim programı tasarlanmıştır. Programın Nazlı (2016) tasarım aşamaları doğrultusunda tasarlanmıştır.

1. Programın Alt Yapısının Hazırlanması

Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın alt yapısı hazırlanırken önce felsefi ve kuramsal temeller, literatürde uygulanmış benzer programlar; okulun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik kültürel çevre, katılımcıların hazır bulunuşluk ve eğitim düzeyleri ve sosyo-kültürel değerleri dikkate alınmıştır.

- Programda hümanist felsefi akım ve pozitif psikoloji temel alınarak tasarlanmıştır. Hümanist felsefe bireyin gelişimine ve saygınlığına verdiği önem ve tam bağımsız, seçimlerinde özgür bir birey yetiştirmeye dönük bakış açısı nedeniyle programın temel dayanağıdır (Gage ve Berliner, 1991). Pozitif psikoloji ise uyum sağlayıcı en iyi mekanizmaları işler hale getirmeyi amaçlayan, güçlü olmayı ve olumlu özellikleri öne çıkartan bakış açısı ile

programın temelinde yer almaktadır (Eryılmaz, 2017). Yetşkin Boşanmaya Uyum Programı pozitif psikoloji doğrultusunda olumlu özelliklerin güçlendirilmesi yoluyla hem önleyici hem de gelişimsel bir yaklaşıma dayanmaktadır.

- Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın alt yapısı hazırlanırken boşanmanın birey üzerindeki etkisi ve ihtiyaçlarını belirlemek üzere yapılan araştırmalar (Arıkan, 1992; Greenstein ve Davis, 2006; Kalmijn ve Monden, 2006; Öngider, 2011; Öztürk, 2008; Smyth ve Weston, 2000; Soylu, 2018; Turner, 2006) incelenmiştir. Elde edilen bulgular boşanma sonrası uyum için ilk dört yılın kritik dönem olduğu yönündedir. Buradan hareketle programa boşanmanın üzerinden 1-4 yıl geçmiş yetişkinlerin dahil edilmesine karar verilmiştir.

- Literatürdeki mevcut eğitim programları (Blaisüre ve Geasler, 1996; Blomm, Hodges ve Caldwell,1982; Braver, Salem, Pearson ve DeLuse, 1996; Forgatch ve DeGarmo, 1998; Geasler ve Blaisüre, 1999; Kim, Sandler ve Tein, 1997; Öngider, 2013; Tein, Sandler, MacKinnon ve Wolchik, 2004) incelenmiştir. Boşanmış ebeveynlere yönelik programların üç temel amaç doğrultusunda tasarlandığı görölmektedir (Geasler ve Blaisüre, 1999). Bunlar: Ailenin psikolojik uyumunu sağlamak, etkili ebeveynliği geliştirmek ve aile ilişkilerini güçlendirmektir.

- Programın alt yapısı hazırlanırken okulun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik kültürel çevre de dikkate alınmıştır. Programın uygulanacağı Etimesgut ilçesi göç alan bir bölge olmasının yanı sıra işsizlik, düşük eğitim seviyesi ve düşük sosyoekonomik düzey ailelerin temel problemlerindedir. İçerik eğitim programına katılacak ebeveynlerin sosyoekonomik ve eğitim seviyesi düşük bir çevrede yaşadıkları düşünülerek hazırlanmıştır. Bu nedenle yetişkin programında iş ve meslek edinmeye ilişkin bilgilendirici çalışmaların yer alması uygun görölmüştür. Eğitim programının içeriğinin gruptaki üyelerin tamamının rahatlıkla anlayabileceği düzeyde hazırlanmasına özen gösterilmiş, konuların somut örneklerle açıklanmasına önem verilmiş, eğitimin süresi 90 dakika olarak belirlenmiştir.

- Psiko-eğitim grubuna katılacak bireyler eşinden yasal olarak ayrılmış, bir ya da daha fazla çocuğı olan ve çocuğunun velayetini üstlenmiş annelerden oluşmaktadır. Deney grubundaki katılımcıların bilişsel seviyeleri, hazır

bulunuşluk düzeyleri ve sosyo-kültürel değerleri de tasarım sürecinde dikkate alınan değişkenlerdir. Bu kapsamda bireylerin boşanma sürecinde yaşadıkları duygusal, sosyal, ekonomik güçlükleri ve ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri belirlemek amacıyla programa katılacak gruba benzer özellikler gösteren 20 boşanmış ebeveyn ile görüşme yapılmıştır. Yapılandırılmış bir görüşme formu aracılığıyla yüz yüze yaklaşık 40 dakika süren görüşmelerde, boşanmış bireyler özellikle duygusal sorunlar yaşadıklarını, boşanmanın ebeveynlik rollerini etkilediğini, çocukları ile iletişimde, maddi konularda ve eski eşle ilişkilerde zorlandıklarını belirtmişlerdir. Yapılan görüşmeler sonucunda programa; boşanmayı anlamak, duygular, iletişim ve ebeveynlikle ilgili konuların yanı sıra eski eşle ilişkiler ve maddi olanaklara ilişkin bilgilendirici çalışmalar eklenmiştir.

- Programın uygulanacağı okulda çalışan dört rehber öğretmen ile zümre toplantısı yapılarak programın hedef gruba uygunluğu, süresi ve içeriği değerlendirilmiştir. Programın boşanmış annelerin ihtiyaçlarını karşılayacak içerikte olduğu belirlenmiş olup ikinci dönem uygulanmasına karar verilmiştir.
- Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı okul yönetimi ve okul rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri yürütme komisyonuna sunularak programla ilgili görüşleri alınmıştır. Yapılan görüşmelerde belirtilen görüşler; programın okulun genel yapısı, ihtiyaçları ve velilerin özellikleri göz önünde alınarak tasarlandığı yönünde olmuştur. Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı'nın eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde annelere uygulanmasına karar verilmiştir.

Yapılan literatür taraması ve veli görüşmelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda programın genel amacı; annenin boşanmanın getirdiği duygusal, sosyal güçlüklerle başa çıkmasını sağlamak ve anneyi ebeveyn olarak güçlendirmektir.

2. Programın Dört Ögesinin Belirlenmesi

Program kazanım, içerik, süreç ve değerlendirmeden oluşan dört ana ögeye göre tasarlanmıştır. Programın ilk ögesi olan kazanımlar Wellman ve Moore'un taksonomisi doğrultusunda hazırlanmış olup programın sonunda kazandırılmak istenen bilgi, beceri ve tutumlar kazanımlarla belirlenmiştir (Nazlı, 2016).

Kazanım: Bu doğrultuda programın amacı; boşanmış annelerin boşanma süreci ve aşamalarına ilişkin bilgi sahibi olmalarını, boşanmaya ilişkin duygularını fark ederek ve olumsuz duyguları ile baş edebilecek güce kavuşmalarını ve bu süreçte etkili ebeveyn tutumları sergileyebilmelerini sağlamak olarak belirlenmiştir. Değişen yaşamındaki stres faktörlerini fark etmesi ve stresi yönetebilecek beceriler geliştirmesi hedeflenmektedir. Kazanımlar hedef grubun özellikleri dikkate alınarak “algılama” ve “kavrama” düzeyinde yazılmıştır.

Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın kazanımları şu şekildedir:

1. Oturum:

Boşanmanın aşamalı bir süreç olduğunu ve olumsuz duygu ve durumların kalıcı olmadığını kavrar.

2. Oturum:

Boşanma deneyimi ile ilgili duygu ve düşüncelerini fark eder.

3. Oturum:

Boşandığı eski eşi ile çocuğu için iletişim kurmasının önemini kavrar.

Boşanma sürecini çocuğun yararını gözeterek yönetmesi gerektiğini fark eder.

4. Oturum:

Ergenlik dönemi kişisel- duygusal-sosyal gelişim özelliklerini kavrar.

5. Oturum:

Anne çocuk ilişkisinin önemini fark eder.

Anne çocuk ilişkisinde pozitif disiplinin etkililiğini fark eder.

6. Oturum:

Güçlü ailelerin özelliklerini fark eder.

Güçlü aile olmada iletişimin önemini kavrar.

7. Oturum

Değişen yaşamındaki stres faktörlerini fark eder.

Stresle başa çıkma becerilerini uygular.

8. Oturum:

Yaşamında yeni başlangıçlar yapabilmesini sağlayacak bilgileri kavrar.

Meslek edinme ve iş başvurusu nasıl yapacağını kavrar.

9. Oturum:

Geleceğe ilişkin amaç belirlemenin önemini kavrar.

Hedef belirlemenin amaçlara ulaşmada yaratacağı etkiyi fark eder.

10. Oturum:

Grup yaşantısında edindiği deneyimlerden günlük yaşamında nasıl yararlanabileceğini kavrar.

İçerik: Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın ilk oturumunda tanışma, yapılama ve boşanma kavramı ele alınırken son oturumda program özetlenmiş ve genel bir değerlendirme yapılmıştır. Oturum ve atölye başlıkları şöyledir:

1. Oturum: Tanışma/Boşanma kavramı
2. Oturum: Duyguları Fark etme
3. Oturum:Ebeveynlik- Eski Eşle İlişkiler
4. Oturum:Ergeni Tanımak
5. Oturum:Anne Çocuk İlişkisinde Pozitif Disiplin
6. Oturum: Güçlü Aile
7. Oturum:Stres Kaynaklarını
8. Oturum:Kariyer Planlama
9. Oturum: Geleceği Planlama
10. Oturum: Sonlandırma

Danışma Süreci: Süreç programın üçüncü ögesidir. Deney grubuna haftada bir her biri ortalama 90 dakika süren 10 oturumluk program uygulanmıştır. Oturumlar yapılandırılmış olmakla birlikte karşılıklı destek ve anlayışın sunulmasına dayalı etkileşimlerin yoğun olmasına önem verilmiştir. Kadınların bireyselliklerine, deneyimlerine, yaşantılarına ilişkin paylaşımlarda bulunmalarını sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde grup süreci yapılandırılmış olmakla birlikte etkileşim gruplarına benzer özellikler taşımaktadır. Oturumlar annelerin çocuklarına uygulanan program ile eşgüdüllü ilerlemiş olup, kazanımlara uygun olarak verilen ev ödevleri, aile atmosferine katkı sağlamayı ve anne çocuk ilişkisini geliştirmeyi amaçlayan müdahaleler olarak kullanılmıştır.

Değerlendirme: Değerlendirme aşamasında uyum programının etkililiğini değerlendirmek amacıyla katılımcılara Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği, Aile Yaşam Doyumu Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmada deney ve kontrol grupları kullanılmış olup deneysel işlemin başladığı hafta ön test, uygulanan programın etkililiğini ölçmek amacıyla deneysel işlemin sona erdiği hafta son test, programın kalıcılığını ölçmek amacıyla da işlemten altı hafta sonra izleme

testi uygulanmıştır. Katılımcıların programa ilişkin görüşleri Yetişkin Program Değerlendirme Formu aracılığı ile elde edilmiştir. Deneklerin tamamı okuma yazma bilmekle birlikte bazı deneklerin uygulama aşamasında yazma gerektiren etkinliklerde zorlandıkları gözlemlenmiştir. Aynı standartta uygulamak amacı ile tüm deneklere formlar araştırmacı tarafından uygulanmış, okunan sorulara verilen cevaplar araştırmacı tarafından kaydedilmiştir. Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı planı Ek 2’de yer almaktadır.

Deneysel İşlemler ve Veri Toplama Süreci

Okullarda araştırma yapmak ve veri toplamak için Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığı’ndan Etik Kurulu Karar Örneği (Ek 18) ve Ankara İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden araştırma uygulama izni (Ek 19) alınmıştır. Yapılan araştırma, 2018-2019 eğitim öğretim yılında yürürlükte olan 30236 sayılı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği’nin 34 maddesinde yer alan okul psikolojik danışmanın görevleri esas alınarak tasarlanmıştır. MEB 2017/30236 sayılı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği’nin gg bendinde belirtildiği üzere rehberlik hizmetlerinin etkililiğini arttırmak amacıyla araştırma, izleme ve değerlendirme yapmak okul rehber öğretmeni ve psikolojik danışmanın görevleri arasındadır (MEB, 2017). Araştırma öncesinde 30236 sayılı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği’nin 30. maddesine dayanarak yapılan rehberlik hizmetleri yürütme komisyonu toplantısında okul rehber öğretmeni ve psikolojik danışmanı olan araştırmacı tarafından boşanmış aile çocuklarına ve annelerine "Boşanmaya Uyum Programı"nın eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde uygulanmasına karar verilmiştir. Rehberlik yürütme kurulu kararı Ek-20’de sunulmuştur.

Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken, öncelikle yasal olarak boşanmış ve boşanmanın üzerinden 1-4 yıl geçmiş, velayeti üstlenmiş bir kadın olma koşullarına uygun olduğu düşünülen öğrenci velileri okula davet edilerek program anlatılmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan kadınlarla gruba kabul edilme şartlarını değerlendirmek üzere ön görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde mahkeme kararı ile boşanmış olup olmadıkları, çocuğun velayetinin kimde olduğu, tekrar evlenip evlenmediği, boşanmanın üzerinden geçen süre ve daha önce konuyla ilgili bir eğitim ya da psikiyatrik herhangi bir tanı alıp almadığı sorulmuştur. Gruba kabul edilme kriterleri gönüllülerin kişisel ifadeleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. İkinci evliliğini yapan,

yasal olarak boşanmış ancak eski eşiyle birlikte yaşamaya devam eden, boşanmanın ardından dört yıldan fazla zaman geçirmiş olanlar ve henüz bir yılı doldurmamışlar, psikiyatrik tedavi görmüş olanlar araştırmaya kabul edilmemiştir. Araştırmaya katılmaya uygun ve gönüllü velilerden 8'i deney, 8'i kontrol grubuna seçkisiz olarak atanmıştır. Belirlenen velilerin çocukları da çocuk deney ve kontrol grubunu oluşturmuşlardır. Uygulama öncesinde katılımcılardan bilgilendirilmiş onay formu alınmıştır (Ek-3).

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı deney grubuna haftada bir, bir ders saatinden (40 dakika) oluşan 10 psikoeğitim oturumu ve her biri bir ders saatinden oluşan (40 dakika) atölye oturumları olmak üzere 80 dakika olarak uygulanmıştır. Psikoeğitim oturumları daha çok bilgi vermeye dayalı olup; atölye oturumları ise öğrencinin aktif olarak katıldığı ve becerilerin uygulanmasına dönük etkinliklerden oluşturulmuştur. Psikoeğitim ve atölye oturumları ard arda toplamda 80 dakika olacak şekilde yapılmıştır. Psikoeğitim ve atölye oturumları yapılan çalışmalara uygun olarak yuvarlak oturma, ayakta geniş bir alanda etkinlik yapma, tahta kullanım ve sunu imkanı bulunan okul kütüphanesinde gerçekleştirilmiştir. Uygulanan programın çocukların boşanmaya uyum düzeylerine etkisini belirlemeye dönük veriler öğretmen gözlemlerine dayalı olan Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu aracılığı ile sınıf öğretmenlerinden elde edilmiştir. Programın boşanmaya uyuma etkisi aynı zamanda çocukların uyuma ilişkin kendi gözlemlerine dayanan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği ile elde edilmiştir. Araştırmada psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumuna ilişkin verileri toplamak için Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Aile Yaşam Doyum Ölçeği uygulanmıştır. Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı ise 10 psikoeğitim oturumundan oluşmaktadır. Haftada bir defa 90 dakika süren oturumlar hafta sonları uygulanmıştır. Yetişkin programının etkililiğine ilişkin veriler Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ile elde edilmiştir. Ölçekler anne ve çocuk gruplarında yer alan deney ve kontrol gruplarına uygulamanın başladığı hafta ön test olarak, uygulamanın sona erdiği hafta son test olarak uygulanmıştır. Altı hafta sonra ölçekler deney grubundaki deneklere araştırmacı tarafından izleme testi olarak uygulanmıştır. Çocuk ve Yetişkin Program Değerlendirme Formları aracılığı ile deneklerin programa ilişkin görüşleri alınmıştır. Uygulamalar 2018-2019 eğitim öğretim yılında Mart ve Nisan ayları boyunca eş zamanlı olarak yapılmıştır. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın içerik ve süreç özetine ilişkin değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur.

1. Oturum: Boşanma Kavramı

Boşanmaya uyum programının amacı, içeriği ve sürecin nasıl işleyeceği konusunda lider grup üyelerini bilgilendirmiştir. Grubun yapılandırılması kapsamında grup kuralları üyelerle birlikte oluşturulmuş, üyelerin birbirlerini tanımaları için tanışma etkinliği yapılmıştır. Tanışmanın ardından her üyenin grup sonunda kazanmak istediği bireysel amaçlarını belirlemeleri istenmiştir. Üyelere program sonuna kadar kullanabilecekleri not defteri, kalem, dosya verilmiştir.

İlk oturumda boşanmanın tanımı ve anlamı üzerinde durulmuştur. Önce üyelere boşanmanın onlar için ne anlama geldiği sorulmuş, farklı anlamlandırmalar üzerinde durulmuş, ardından boşanmanın tanımı yapılarak normal bir yaşam olayı olduğu üzerinde durulmuştur. Öğrencilere ödev olarak evde anneleri ile birlikte aile albümü hazırlamaları istenmiştir. Üyelerden sorular alınmış, kısa bir özetin ardından oturum sonlandırılmıştır.

2. Oturum Ailem ve Ben

Lider grupla kısa bir sohbet gerçekleştirip, oturumun amacını açıkladıktan sonra oturumu güven yürüyüşü ile başlatmıştır. Ardından geçen hafta verilen ödev gereği aile albümü hazırlayan öğrencilerden gönüllü olanların hazırladıkları aile albümü ile ilgili duygu ve düşünceleri alınmıştır.

Gönüllü üç üyenin ardından diğer üyeler de albümde yer alan anne, baba kardeş ve diğer geniş aile üyelerini tanıtmış, aile albümünü hazırlarken hissettikleri duygulardan bahsetmiştir. Üyeler eski resimlere bakarken mutlu olduklarını, zaman zaman hüznlendiklerini belirtmişlerdir. Bu aşamada üyelerin çoğunun babasını da albüme dahil ettiği gözlemlenmiştir. İki üyenin aile albümünde babası yer almamıştır. Aynı evde yaşamadıkları anneanne, dede gibi yakın akrabalar aile albümünde yer almıştır. Ardından ailenin tanımı yapılarak, aile olmanın bir arada olmak olmadığı, birbirimizi her zaman görmesek de aile olmaya devam ettiğimiz vurgusu yapılmıştır.

Atölye: Atölye oturumuna geçmeden önce 10 dakika ara verilmiştir. Ardından öğrencilerden sıradan bir aile resmi çizmeleri istenmiştir. Sonra da kendi ailelerini anlatan bir resim çizmeleri ve çizdikleri aile üyesinin yanına onu temsil eden bir sembol çizmeleri istenmiştir. Üyelerin tamamı “herhangi bir aile” resminde anne baba ve çocuklardan oluşan bir resim çizmişlerdir. Kendi ailelerini çizerken, babasını diğer aile üyeleriyle bir arada çizen, kağıdın ayrı bir noktasında çizen(2 kişi) ve hiç çizmeyen

öğrenciler (4 kişi) olduğu gözlemlenmiştir. İki üye aile albümünde yer verdiği halde resimde babasını çizmemiştir. Üyeler gönüllü üyelere başlayarak aile üyelerini ve onlar için kullandıkları sembollerin anlamını ifade etmişlerdir. Öğrenciler anneleri için, cep telefonu, kepe, kalp, çiçek, ev, güneş gibi semboller kullanmışlardır. Bir öğrenci babasını çizdiği halde çok yakın tanımadığını, herhangi bir sembol bulamadığını söylemiştir. Babasına resimde yer vermeyen bir öğrenci babası ile görüşmediği için onu aileden görmediğini belirtmiş, bir diğer öğrenci de babasının kendisiyle ilgilenmediğini belirtmiş ve bu durumun nedenlerini anlatmış, babasının sorumsuz biri olduğundan bahsetmiştir. Başka bir üye haftasonları ya da tatilde babasının bazen kendisini almaya gelmediğini belirtmiştir. Olumsuz duyguların yansıması olarak babanın resmedilmediği düşünülmüştür. Bu noktada baba ve ailedeki yeri konusunda etkileşim gerçekleştirilmiş olup benzer yaşantılar ortaya çıkmıştır. Öğrenciler kendileri için telefon, bilgisayar, kitap, kedi, artı sembollerini kullanmışlardır. Çizilen resimleri anlamlandırmaya yönelik etkileşimin ardından, üyelere bugün bir cümle ile ifade etmeleri istenmiştir. Üyelerin tamamı olumlu duygularını yaşadıklarına dair ifadeler kullanmışlardır. Ardından oturum sonlandırılmıştır. Üyelerden çizdikleri resmi eve götürerek anneleriyle resim ve semboller hakkında konuşmaları istenmiştir.

3. Oturum: Duygularımı Tanıyorum

Lider kısa bir sohbetin ardından, bugün ele alınacak konulardan bahsetmiş ve kördüğüm oyunu ile grup çalışmasına başlanmıştır. Ardından gönüllü üyeler geçen oturumun özetini yapmıştır. Geçen hafta verilen ödev doğrultusunda anneleriyle aile resimleri hakkında nasıl bir sohbet gerçekleştirdikleri sorulmuş, gönüllü öğrencilerden yanıtlar alınmıştır. Üyelerin yaptığı resmin anneleriyle sohbet konusu yapılması aile üyelerinin birbirlerini nasıl algıladığını fark etmelerini sağlamış görünmektedir. Ayrıca üyelerin paylaşımlarından verilen ödevin baba ile ilgili konuşulmayan konuların konuşulmasına fırsat verdiği anlaşılmıştır. Ardından oturuma geçilerek lider, duygunun ne olduğu, ne anlama geldiği, hangi duyguların olduğuna dair grup etkileşimi başlatmıştır. Oturumun ilk kısmı duygular üzerinde paylaşımlar, tartışmalarla geçmiştir. Duyguların farkında olmanın neden önemli olacağı sorusu üzerine grup etkileşimi devam etmiştir. Grup üyelerinin fikirlerini paylaşmasının ardından lider, duygular ve farkında olmanın önemi üzerine açıklama yapmıştır.

Atölye: Öğrencilere duygularım formu verilerek doldurmaları istenmiştir. Gözlerini kapatarak son dönemde sıklıkla yaşadıkları duyguları düşünmeleri istenmiştir.

Formda üyelerin yaşayabileceği çeşitli duygular yer almakta ve üyelerden duyguya neden olan durum/olayı belirtmeleri istenmektedir. Ayrıca üyelerden o duyguya sahip olma derecelerini belirten 1-10 arasında bir rakam yazmaları istenmektedir. Form doldurma işleminin ardından üyelerle duygularını tetikleyen olaylar ve dereceleri hakkında konuşulmuştur. Üyeler anne babaların ayrı oluşunu, hala kavga ediyor oluşlarını, ekonomik sıkıntıları, derslerinin düşük olmasını mutsuz edici ve endişe verici; anneleriyle, arkadaşlarıyla tartışmalarını kızgınlık verici, hediye alınmasını, güzel bir söz duymayı vs. mutluluk verici bulmuşlardır. Üyeler belirttikleri duyguları (öfke, endişe, mutluluk..) farklı derecelerde puanlandırmışlardır. Özellikle öfke duygusunun yüksek puan aldığı gözlemlenmiştir. Duyguların ele alınması boşanmaya, anne babayla ilişkilere dair duyguları açığa çıkarmıştır. Etkileşim sırasında anne babanın hala tartışıyor olması ve birbirleri hakkında olumsuz konuşmalarının üzüntü kaynağı olduğu gözlemlenmiştir. Bir üye taraf tutmaya zorlandığını ve bu nedenle babasının yanına gittiğinde bu sebeplerle mutsuz döndüğünü belirtmiştir. Üyeler açısından yoğun duygulanımın yaşandığı bir oturum gerçekleşmiştir. Oturumun özeti lider tarafından yapılarak oturum sonlandırılmıştır.

4. Oturum: Olumsuz Duygularla Baş Ediyorum

Grup oturumu kısa bir sohbetin ardından geçen oturumun özeti bu haftanın amacına ilişkin açıklama yapılarak başlamıştır. Ardından lider oturumunun amacı doğrultusunda “Balonun Öfkesi” adlı etkinliği yapmıştır. Burada insan ve öfkesi, balon ve içindeki hava metaforu ile ele alınmıştır. Üyelerden şişirdikleri balonları aniden bırakmaları istenmiş, balonların sağa sola çarparak savrulduğu görülmüştür. Balonun bu hali öfkenin insanın içinden bir anda kontrolsüz bırakılması ile ilişkilendirilmiştir. Olumsuz duyguları açığa çıkarmanın yolları üzerine etkileşim başlatılmıştır. Üyeler, konuşmak, yürüyüş yapmak, resim çizmek, hayvanları sevmek gibi ifadeler kullanmışlardır. Üyelerden son zamanlarda başa çıkabildikleri olumsuz bir duyguyu düşünmeleri istenmiştir. Öfke ve üzüntü grubun sıklıkla yaşadığı olumsuz duygular olarak belirtilmiştir. Gönüllü üyeler nasıl başa çıktıklarını anlatmışlardır. Bir üye, öğretmeni ile yaşadığı bir olayı anlatmış, kendisine haksızlık yapıldığını düşündüğünü, çok sinirlendiğini, sınıftan çıkmamak için kendini zor tuttuğunu belirtmiştir. Olumlu şeyler düşünerek ve arkadaşları ile konuşarak rahatladığını belirtmiştir. Bir diğer öğrenci ise evde yaşanan tartışmalardan sonra yalnız kalmayı tercih ettiğini, yüksek sesle müzik dinleyerek ya da günlük yazarak rahatladığını ifade etmiştir. Daha sonra

çocuklara sağlıklı ve sağlıksız baş etme yolları dağıtılarak baş etme yolları üzerinde durulmuştur, üyelerden kullandıkları baş etme stratejilerini düşünmeleri ve listede yazılı yollardan, kullandıkları baş etme yollarını sarı renge, bundan sonra kullanmayı düşündüklerini yeşil renge boyamaları istenmiştir. Sağlıklı baş etme yollarını işaretleyen öğrencilere olumlu geribildirim verilmiştir.

Atölye: 10 dakikanın ardından atölye oturumuna geçilmiş, atölyede hikaye tamamlama etkinliği kullanılmıştır. Çocuklar iki gruba ayrılmıştır. Lider anne babası ayrılan bir çocuğun hikâyesini okuyarak yarım kalan öykünün bir grup tarafından hikayenin kahramanına sağlıklı baş etme yolları kullanılarak tamamlanmasını istemiştir. Diğer gruptan da kahramana sağlıksız baş etme yolları kullanılarak hikayeyi tamamlamaları istenmiştir. Üyelerin yazdıkları hikayeye göre sağlıksız baş etme yolları kullanan çocuk sağlığına zarar vermiş, çevresiyle ilişkilerinin bozulmasına neden olmuş ve derslerinde başarısız olmuştur. Bu durum onun geleceğini olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan sağlıklı baş edebilen diğer çocuğun hikayesi iyi ilişkiler ve mutlu bir yaşam ile son bulmuştur. Sağlıklı ve sağlıksız baş etme yolları kullanmanın doğuracağı sonuçlar hikaye aracılığı ile somutlaştırılmıştır. Sonlandırma aşamasında oturumla ilgili duygu ve düşünceler alınmıştır. Üyeler özellikle zor durumlarda sağlıksız yollara başvurmanın daha kolay olduğunu, öfke ile düşünmeden hareket edildiğini belirtmiştir. Grup tartışmasının ardından bu listenin görünür bir yere asılmasının ve sağlıklı baş etme yolları ile ilgili pratik yapılmasının çözüm olabileceği kanaatine varılmıştır. Kısa bir özet yapılarak oturum sonlandırılmıştır.

5. Oturum: Problem Çözmeyi Öğreniyorum

Oturum kısa bir sohbetin ardından geçen oturumun özetine ilişkin geri bildirimlerle başlamıştır. Ardından “adını kim koydu” etkinliği ile öğrencilerden isimlerinin konulu hikayesi alınmıştır. Üyeler, ailelerinden duydukları, anne babaların henüz ayrılmadığı zamana ait olan doğdukları güne ve isimlerinin konuluşuna ilişkin bildiklerini olumlu duygularla anlatmışlardır. İsmi babası koyan bir üye annesiyle babasının, erkek olursa ismi babasının vereceği konusunda anlaştıklarını ve bu nedenle babasının ismi doğmadan belirlediğini anlatmıştır. Grubun güler tepki verdiği başka bir hikayede, tüm aile toplanıp kura çekilmiş ancak annenin müdahalesiyle kurada çıkan isim verilememiştir. Başka bir üye babasının kendi annesinin adını verdiği için kendisine düşkün olduğunu belirtmiştir.

Oturum problemsiz bir yaşamın mümkün olup olmadığı sorusu ile etkileşim odaklı devam etmiştir. Bütün üyeler yaşamın problemsiz olamayacağı konusunda yorumlarda bulunmuşlardır. Ardından üyelerle birlikte içinde buldukları dönemde karşılaşmaları muhtemel problemler listelenmiştir. Ebeveynle çatışma, maddi konular ve akademik başarıyla ilgili konular çocuk katılımcıların fikir birliği içinde oldukları problem alanları olmuşlardır. Grup etkileşimi hayatımızdaki problemler üzerinde ne kadar kontrolümüz olduğu sorusu ile devam etmiştir. Grup tartışmasının ardından lider üyelerden hayatlarında kontrollerinde olan ve olmayan durumları düşünmelerini istemiştir. Bunların üzerinde yazılı olarak çalışılacağını belirterek 10 dakika ara verilmiştir.

Atölye: Atölye çalışmasında kontrol çemberi uygulaması yapılmıştır. Lider üyelerden formda yer alan çemberin içine yaşamda kontrolümüzde olan şeyleri, dışına ise kontrolümüzde olmayan şeyleri yazmalarını istemiştir. Öğrencilerin daha önce kontrol olgusuna ilişkin düşünmedikleri gözlemlenmiştir. Bu nedenle üyelerin başta zorlandıkları ancak bittirdiklerinde anlamlandırdıkları bir etkinlik olmuştur. Lider başkalarının hataları, kararları ya da davranışları bizim kontrolümüzde olabilir mi? sorusunu yöneltmiştir. Üyeler başkalarının seçimlerini doğrudan etkilemenin güç olduğu konusunda fikir birliğine varmıştır. Grup tartışmasında üyeler göz rengi, boy gibi fiziksel özellikleri, aile, yaşanılan ülke gibi durumları kontrol dışı olarak örneklendirmiş konuyu somutlaştırmışlardır. Üyeler başarılı olmak, arkadaşlarıyla iyi anlaşmak, zamanımı güzel değerlendirmek, annemle iyi anlaşmak, güvenilir olmak gibi ifadeleri kontrol alanına, başkalarının kararları, anne babamın ayrılığı, geçmişte yaşananlar gibi ifadeleri kontrol edilemeyen alanına yazmışlardır. Hayatta kontrol edebildiğimiz noktalara odaklanmanın yaşamımıza getireceği olumlu yansımalar üzerinde durulmuştur. Ardından üyelere problem çözme aşamalarını içeren bir form verilerek, yaşamlarında kontrollerinde olan bir problemi çözmeye yönelik adımları yazmaları istenmiştir. Üyelerin bu aşamada boşanmaya ilişkin problemleri değil kendi yaşamlarında var olan akademik başarı, akran problemleri, aile içi iletişim gibi problemleri yazdıkları gözlemlenmiştir. Bu durum üyelerin problem odağının kontrol edebilecekleri problemlere kaydığının göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Üyeler problem çözme basamaklarını kullanarak çözdükleri problemi grup ile paylaşmışlardır. Gönüllü üyelerle özet yapılarak oturum sonlandırılmıştır. Ev ödevi olarak öğrencilere bir hafta içinde yaşayacakları bir problemi çözüm aşamaları kullanarak çözmeleri istenmiştir.

6. Oturum: İletişim Becerileri

Oturum kısa bir sohbet ve geçen haftaki oturumun üyelerce özetlenmesinin ardından geçen hafta verilen problem çözme ödevi ile ilgili paylaşımlar alınmıştır. Üyeler evde bir hafta içinde yaşadıkları bir problemi problem çözme basamaklarına uygun olarak nasıl çözdüklerini paylaşmışlardır. Paylaşımlardan biri evde bilgisayar kullanımına ilişkin yaşanan çatışmadır. Çözüm olarak üye annesi ile yaptığı kavga sonrası özür dilediğini ve bu konuyu halletmek üzere konuştuğunu belirtmiştir. Hafta içi iki, haftasonu üç saat olmak üzere anlaşmaya vardıklarını anlatmıştır. Bir diğer öğrenci ortalamasını yükseltmek için yapması gerekenleri listelemiş ve grupla paylaşmıştır. Oturum, oturumun amacına uygun olarak seçilen sayı sayma oyunu ile devam etmiştir. Sayı sayma oyunu dikkatle dinlemeyi, ekip ruhuna uygun davranmayı gerektiren bir oyundur. Grup sayısının azlığı nedeniyle sayı sayama başarılı gerçekleşmiş ancak gülüşmeler ve sesin yoğunlaştığı anlarda iletişim koparak oyun bozulmuştur. Isınma oyununun ardından oyunun işleyişi ve zorlanılan noktalar üzerine paylaşımlar yapılmış, bu durum kişilerarası ilişkilerle ilişkilendirilmiş, etkin dinlemenin önemine vurgu yapılmıştır. Ardından lider tarafından iletişim becerilerine ilişkin kavramsal bilgiyi vermek amacıyla sunu yapılmıştır. Üyelerin iletişim becerilerine ilişkin görüş ve yaşantılarına dair paylaşımlar alınmıştır. Üyeler etkili iletişim konusunda çaba sarfetmediklerini, sunuda bahsedilen noktalara dikkat etmeden iletişim kurduklarını belirtmişlerdir. Etkili iletişimde önemli olan unsurların bir fark yaratıp yaratmayacağı tartışılmıştır. Alınan görüşlerin ardından 10 dakika ara verilmiştir.

Atölye: Üyelerden yakın zamanda aile içinde, okulda yaşadıkları bir iletişim problemini ayrıntılı bir biçimde 5N1K kuralına göre yazmaları istenmiştir. Yazılan senaryolar bir kutuya atılarak, ikili grup olan üyeler çektikleri senaryoyu canlandırmışlardır. Senaryolar daha çok evde anne ya da kardeşler ilgili okulda da akranları ile yaşadıkları iletişim problemleri ile ilgili olmuştur. Bir senaryoda çantasını sürekli yere atan bir arkadaş ile yaşananlar, diğerinde bir yanlış anlaşılma sonucu küsmüş iki arkadaş, bir diğerinde kendisini annesine söylemekle tehdit eden bir kardeşle yaşanan diyaloglar canlandırılmıştır. Üyelerin senaryoları canlandırırken genel olarak etkili iletişim becerilerini kullandıkları gözlemlenmiştir. Her canlandırmanın ardından senaryoda yer alan iletişim hataları ve nasıl daha etkili bir iletişim olabileceği üyelerle birlikte tartışılmıştır. Arkadaş ile yaşanan senaryoda üyelerden biri özür dileyerek durumu halletme yoluna gitmiş, etkili iletişimin alttan almak olup olmadığı tartışmaya açılmıştır. Hayır diyebilmenin, hakkını savunmanın gerekliliği, önemli

olanın ifade ediş biçimi olduğu vurgulanmıştır. Üyelerden oturuma ilişkin birer cümle alınarak özet yapılmış, oturum sonlandırılmıştır.

7. Oturum: Kendini Tanıma

Lider önceki oturumu üyelerle birlikte özetledikten sonra oturumun amacına yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Oturuma oturumun amacını destekler nitelikte bir ısınma oyunu olan sandalye oyunu ile başlanmıştır. Sekiz kişi olan grup için yedi sandalye kullanılmış olup, çeşitli yönergeler verilerek, yönergeye uygun olanların yer değiştirmesi istenmiştir. Üyeler sarı saçlı olanlar...mavi rengi sevenler...vb gibi ifadelere uygun olarak yer değiştirmişlerdir. Etkinlik sonrasında bireysel farklılıklar ve kişinin kendine özgülüğü üzerinde durulmuştur.

Oturum üyelere karakter güçleri kartlarının tanıtımı ile devam etmiştir. Karakter gücü olarak tanımlanan ve kişinin başa çıkma becerileri ile ilişkili olduğu düşünülen kişilik özellikleri kartlar üzerinden tanıtılmış, üyelerden de tek tek her karakter gücünün kendileri için ne anlama geldiğini ifade etmeleri istenmiştir. Lider üyelerden kendilerinde var olduklarını düşündükleri karakter gücü ile ilgili olarak düşünmelerini isteyerek 10 dakika ara vermiştir.

Atölye: Lider karakter gücü kartlarını masaya dizerek üyelerden kendilerinde olduğunu düşündükleri beş kart seçmelerini istemiştir. Daha sonra bu sayıyı üçe düşürerek üç karakter gücünü belirlemeleri istenilmiştir. Seçim işleminin ardından üyeler tek tek bu karakter güçlerinin anlamını, nerede kullandıklarını, evde ve okulda farklı karakter güçlerini kullanıp kullanmadıklarını da düşünerek açıklamışlardır. Kendisini sevgi, öğrenme sevgisi ve dürüstlük ile tanımlayan bir üye bu özellikleri ile iyi ilişkiler kurabildiğini, yeni şeyler öğrenmekten zevk aldığını bu sayede mutlu olabildiğini belirtmiştir. Bir diğer üye yaratıcılık, yaşam çöşkusu ve açık fikirlilik güçlerine sahip olduğunu bu nedenle hayattaki değişikliklere daha kolay uyum sağlayabildiğini ifade etmiştir. Bir diğeri şükran duymanın hayatına olumlu etkilerinden bahsetmiş ve ne olursa olsun şükrecek bir şeyler bulmanın onu güçlü kıldığını belirtmiştir. Sonra üyelerden sahip olmak istedikleri karakter gücünü belirlemeleri istenmiştir. Genel olarak yaratıcılık, öz denetim, affedicilik, umut sahip olmak istenen güçler arasındadır. Her bir üye belirledikleri karakter gücünün anlamını, bu güce sahip olduğunda hayatlarında ne değişeceğini, bu güce sahip olduklarını nasıl anlayacaklarını anlatmışlardır. Bir üye affedici olursa daha mutlu olacağını, sürekli aynı olay ve kişileri düşünmeyeceğini, bir üye özdenetime sahip olursa hayatını istediği gibi

yönlendirebileceğini, başka bir üye de umutlu olmanın insana güç verebileceğini kendisinin hep olumsuz tarafları düşündüğünü ve bu yüzden kolay pes ettiğini belirtmiştir.

Üyelere ödev olarak anneleri ile karakter güçleri üzerine sohbet etmeleri istenmiştir. Kendi seçtikleri ile annelerinin onlar için seçtikleri karakter güçlerini karşılaştırmaları istenmiştir.

8. Oturum: Akademik Başarı

Oturum üyelerle kısa bir sohbetin ardından annelerle yapılan karakter güçlerine ilişkin ödev paylaşımı ile devam etmiştir. Öğrencilerden bazıları annelerinin kendileri için, kendilerinin seçtiklerine benzer karakter gücü seçtiklerini belirtmişlerdir. Bazı üyelere annelerinin kendilerinde fark etmedikleri karakter güçlerini onlarda gördüklerini söylemişlerdir. Ödev aracılığı ile geçen haftanın özeti gerçekleştirilmiş olup lider bu hafta yapılacak çalışmaların amacını açıklamıştır.

Lider “Akademik başarı neden önemlidir?” sorusu ile grup etkileşimini başlatmıştır. Üyelerden geleceğimiz için, notlarımızın yüksek olması için, öğretmenlerimizin bizi sevmesi için, meslek sahibi olmamız için gibi yanıtlar gelmiştir. Etkileşimin ardından lider akademik başarının sadece ne kadar öğrenildiğinin ve ne kadar çalışıldığının göstergesi olabileceğini, sevginin ve değer vermenin bir ölçütü olamayacağını açıklamıştır. Ardından gelişim döneminde başarı duygusunun önemi, bunun şimdiye ve geleceğe olabilecek etkisi üzerine açıklamalarda bulunulmuştur. Akademik başarı konusunda görüş ve düşünceler paylaşılmıştır. Tüm üyeler başarılı olmak istediklerini ifade etmişlerdir. Bir öğrenci geçmiş öğrenmelerdeki eksikleri nedeniyle anlamakta zorlandığını bu nedenle sıkıldığını ve ders çalışmadığını belirtmiştir. Başka bir üye evde dersler konusunda kendisine çok baskı yapıldığını bu nedenle ders çalışmak istemediğini belirtmiştir. Başarıyı istemenin önemli ancak yeterli olmadığı, yapılması gerekenlerin tutarlı ve kararlı bir şekilde yapıldığında başarının artacağı belirtilmiş ve yapılması gerekenler ele alınmadan önce 10 dakika ara verilmiştir.

Atölye: 10 dakikanın ardından atölye çalışmasına geçilmiştir. Başarının anahtarı adı verilen ifadeler kesilerek bir kutunun içine konulmuştur. Üyeler sırayla kutudan bir ifade çekerek, seçtiği kağıtta yazan madde ile ilgili görüşlerini bildirmiştir. Örneğin “derste öğretmeni etkin dinleyerek” maddesini seçen üye öğretmenle göz teması kurması gerektiğini, ders sırasında başka bir şey düşünmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Lider öğretmeni başıyla onaylama, ses tonunu takip ederek önem verdiği noktaları belirleme gibi eklemelerle paylaşımları desteklemiştir. Nasıl başarılı olunur sorusunun cevabı niteliğindeki maddeyi seçen her öğrenci paylaşımların ardından kağıdı tahtada asılı duran büyük kartona yapıştırmıştır. Karton grubun başarı anahtarı olarak asılı kalmıştır.

Üyelerden bu ifadelerden hangilerini yapıp yapmadıklarını ve hangilerini yapabileceklerini düşünmeleri ve bir hafta boyunca başarının anahtarı olan 16 maddeye uygun davranmaları istenmiştir.

9. Oturum: Geleceği Planlama

Oturum geçen haftanın özeti niteliğinde olan ödev paylaşımı ile başlamıştır. Üyelerin bir kısmı başarının anahtarında yer alan maddelere uygun davrandıklarını, kendilerini bu konuda yönlendirdiklerini ve derslerinde başarılı olabileceklerine inandıklarını belirtmişlerdir. Bazı üyeler uygulamakta zorlandıkları maddelerden bahsederek, çözüm önerileri grup tarafından sunulmuştur.

Lider oturumun amacını açıklayarak hiçbir hedefi olmayan birinin nasıl bir yaşama sahip olduğunu, bir gününü nasıl geçireceğini düşünmelerini istemiştir. Üyeler; sıkıcı olduğu, böyle birinin hiçbir şey yapmak istemeyeceği, mutsuz olacağı yönünde ifadeler kullanmışlardır. Lider eksik kalan noktalara eklemeler yaparak; amaca sahip olmanın kişiyi güçlü kılacağını, harekete geçireceğini, motivasyonunu artırarak amaca ulaşmada etkin rol oynayacağını belirtmiştir. Ardından lider tahtayı üçe bölerek kısa vadeli hedeflere ardından orta ve uzun vadeli hedeflere yönelik bilgi verici bir sunum yapmıştır. Üyelerden bu hedeflere örnekler vermesi istenmiş verilen örnekler tahtaya yazılarak, gerçekçi ve ulaşılabilir olup olmadığı grup tarafından değerlendirilmiştir.

Atölye: 10 dakika aranın ardından gerçekleşen atölye çalışmasında kolaj çalışması yapılmıştır. Öncelikle lider üyelerden gözlerini kapatmalarını isteyerek bir yıl sonrasını hayal etmelerini istemiştir. Hayal nasıl hissettikleri, ne yapıyor oldukları, nerde kimlerle olduklarına ilişkin ayrıntıları içeren sorularla derinleştirilmiştir. Daha sonra lider beş yıl sonrasını, en son olarak da 10 yıl sonrasını hayal etmelerini istemiştir. Ayrıntıların içindeki mekanlara, kişilere ve imajlara dikkat etmelerini istemiştir.

Lider daha önce hazırlanan çok sayıda fotoğraf, resim ve her üye için büyük fon kartonunu yuvarlak geniş bir masaya dizerek hayal ettikleri geleceğe ilişkin materyalleri kullanarak kolaj yapmalarını istemiştir. Eldeki malzemeleri farklı anlama gelebilecek şekilde istedikleri anlamda kullanabilecekleri belirtilmiştir. Üyeler 20 dakika boyunca

hayal ettikleri gelecek üzerine çalışmışlardır. Üyeler sırasıyla kartona kolaj şeklinde ifade ettikleri gelecek hayalini sunmuşlardır. Sunulan gelecek hayalleri genel olarak umut dolu, bir meslek hayali de içeren, anne ile bir arada olunan hayaller olmuştur. Örneğin bir üye, bir kız resmine ok ekleyerek kendini resmetmiş, hayalleri için uğraştığını belirtmiş, önüne yapıştırdığı çitleri zorluklar olarak tanımlamıştır. Doktor, öğretmen, mimar, avukat istenen meslekler olmuştur. Son olarak üyelere bu hayale ulaşmaları için en çok ihtiyaç duyacakları karakter gücünü belirlemeleri istenmiştir. Üyeler tarafından sabır, umut, öz denetim gerekli karakter güçleri olarak görülmüştür.

Hazırlanmış oldukları kolaj çalışması üyelere verilerek odalarında bir yere asabilecekleri belirtilmiştir. Ödev olarak bu hayale uygun bir yaşam mottosu belirlemeleri istenmiştir.

10. Oturum: Veda

Öğrencilerle grup sürecinin genel bir tekrarı yapılarak, geçmiş oturumlara ilişkin herhangi bir soruları olup olmadığı sorulmuştur. Son oturumun ödevi olarak hayallerine uygun olarak belirledikleri cümleler, hayat mottoları paylaşılmıştır. Asla vazgeçme, tek bir şeye ihtiyacın var: o da çalışmak, daima ileriye bak öğrencilerden gelen cümleler arasındadır.

Grubun son aşamasında da karakter gücü kartları dizilerek, öğrencilere katıldıkları bu grubun onlar için hangi kartı temsil ettiği sorulmuştur. Öğrenciler birer kart seçerek gruba ilişkin duygu ve düşüncelerini paylaşmışlardır. Seçilen kartlar sevgi, umut, yaşam coşkusu, yaratıcılık, affetme ve öğrenme sevgisi olmuştur. Üyeler seçtikleri kartı grup yaşantısı ile ilişkilendirerek grup sürecine ilişkin duygu ve düşüncelerini paylaşmışlardır.

Son olarak üyelere annelerine vermek üzere boşluk doldurmalı mektuplar dağıtılarak kendi duygularını yansıtacak şekilde doldurmaları istenmiştir. Mektuplar okunmadan zarfa konulmuştur.

Sonlandırma etkinliği olarak her öğrenciye bir kağıt verilerek üstüne ismini yazması istenmiş, kağıt elden ele dolaşırken tüm grup üyeleri ismi yazan kişiyle ilgili olumlu duygu, düşünce ve temennilerini yazmışlardır. Oturum sonunda programın değerlendirmesine yönelik ölçekler ve Program Değerlendirme Formu uygulanmıştır. Öğrencilere katılım belgelerinin verilmesinin ardından program sonlandırılmıştır. Programın tamamlanmasından altı hafta sonra deney grubundan izleme verisi toplanmıştır. Deneysel işlemin tamamlanmasının ardından kontrol grubunda yer alan

katılımcılara boşanma kavramı, boşanmaya ilişkin duygular ve olumsuz duygularla baş etmeye yönelik 1 saat süren bilgilendirici bir seminer verilmiştir.

Araştırma kapsamında deney grubundaki çocukların annelerine uygulanan Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın süreç ve içerik özeti aşağıda sunulmuştur.

1. Oturum: Boşanma Kavramı

Lider tanışma etkinliğinin ardından programın içeriği ve sürecin ilerleyişi ile ilgili açıklamada bulunmuş, gelen soruları yanıtlamıştır. Üyelerden programla ilgili amaç ve beklentilerini ifade etmeleri istenmiştir. Üyeler genel olarak olumsuz duygularının azalması ve çocuklarıyla etkili iletişim kurmakla ilgili beklenti ve amaç ifadeleri kullanmışlardır. Üyelere boşanmanın onlar için ne anlama geldiği sorulmuştur. Genel olarak boşanma olumsuz çağrışımlarla ifade bulmuştur. Yalnızlık, dert, tasa, ekonomik zorluklar, ailenin dağılması gibi yanıtlar gelmiştir. Üyelerin boşanma ve sonrasında daha çok evlilik yaşamında yaşanan sıkıntıları anlatma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Üyeler evlilik hayatında yaşadıkları olumsuzlukları, eşlerinin incitici davranışlarını, boşanmalarına neden olduğunu düşündükleri durumları paylaşmışlardır. Üyelerin ilk oturum olmasına rağmen boşanma yaşantısını konuşmaya hazır oldukları gözlemlenmiştir. Lider boşanmanın hukuki tanımını yaparak, psikolojik olarak aşamalarını anlatmıştır. Üyeler kendilerinin hangi aşamada olduğunu belirlemişlerdir. Bir üye kendisini kabul ve uyum sürecine yakın bulmuş, diğer üyelere kendisini kayıp depresyon ve öfke evresinde konumlandırırlar olmuştur. Ardından anne babası boşanmış bir çocuğun kendini güvende hissetmek için duymak isteyebileceği, cevaplanması gereken soruların ne olduğuna ilişkin bilgi verilerek oturum sonlandırılmıştır.

2. Oturum: Duyguları Fark Etme

Üyelerle kısa bir sohbetin ardından geçen oturumun özeti yapılmıştır. Bu oturumun konusu ve amacı açıklanmıştır. Üyelere gerçek yaşam hikayelerinden boşanmış kadın hikayeleri okunmuştur. Okunan hikayeler boşanmaya iten nedenler, hikayedeki hakim duygu ve düşünceler, kararın alınışı ve ardından yaşanan güçlükler açısından değerlendirilmiştir. Lider boşanma deneyimini herkesin kendi bakış açısına göre farklı yorumladığını vurgulamıştır. Ardından üyelere kendi hikayelerini yazmaları istenmiştir. Örnek hikayelerde olduğu üzere üyeler boşanmaya iten nedenleri,

ayrılık öncesi yaşananları, sonrasında nasıl hissettiklerini ve zaman içinde değişime uğrayan duygu ve düşünceleri yazmışlardır. Bazı üyeler hızlı yazmakta zorlandıklarını sözel olarak anlatmak istediklerini belirtmişlerdir. Bütün üyeler yazdıklarını okumak için gönüllü olmuşlar ve hikayeler paylaşılmıştır. Erken yaşta evlilik, eşin kök ailesiyle yaşanan sorunlar, eşin sorumsuz davranışları, maddi problemler, sadakatsizlik, şiddet görme hikayelerde geçen temalardandır. Üyeler çocuklarının varlığına özellikle atıfta bulunmuş tek başına büyütme zor olsa da çocuklarının kendilerine güç verdiğini belirtmişlerdir. Boşanmanın ardından yaşananlar genel olarak “mücadele” olarak tanımlanmış, ailesinin desteğini görenler minnet duygularını ifade ederken, ailesi tarafından yalnız bırakıldığını düşünen üyeler kırgınlıklarını kağıda dökmüşlerdir. Anlatılan hikayelerin grupta yoğun duygulara neden olduğu ve grup üyelerinin birbirlerine cesaretlendirici, anlayış ve ilgi sunan geri bildirimler verdiği gözlemlenmiştir.

3. Oturum: Ebeveynlik- Eski Eşle İlişkiler

Kısa bir sohbetin ardından geçen oturumun özeti yapılmıştır. Oturumun amacı belirtilerek Ebeveyn olmanın getirdiği sorumluluklarla ilgili grup etkileşimi başlatılmıştır. Etkileşim sırasında ebeveynlikle ilgili belirtilen sorumluluklar tahtaya listelenmiştir. Ardından üyelerden, kendi anneleri ile etkileşimlerini de değerlendirmesini sağlayan, anneniz sevgisini nasıl gösterirdi, bir anne çocuğun hayatında nasıl önemli olabilir, bir çocuk annesinden zor zamanlarda nasıl yardımcı olmasını bekler gibi soruların yer aldığı formu doldurmaları istenmiştir. Üyeler formu doldurması zaman almıştır. Üyelerin anne rolünden sıyrılıp kendi anneleriyle olan ilişkilerini geçmişe bakarak yorumlarken duygulandıkları gözlenmiştir. Geçmişte kendi anneleri ile yaşadıkları olumsuzlukları hatırlayan üyeler olmuştur. Üyelerden biri kendi annesi gibi olmak istemediğini belirtmiş, bunun için dikkat ettiği noktaları paylaşmıştır. Annesini çok sert olarak tanımlayan bir üye iyi biri olduğunu ama çocukluğunda kendisine sevgisini göstermediğini, o mesafenin hala devam ettiğini belirtmiştir. Bir diğer üye annesi ile genç kızlığından bu yana “sırdaş” olduklarını bunun kendisi için önemini paylaşmıştır. Üyeler annede olması gereken nitelikleri destekleyici, anlayışlı, ilgili, sevgi dolu, iletişime açık, çocuğunu takip eden gibi özelliklerle tarif etmişlerdir.

Üyelere boşanmış anne babaların sık yaptığı hatalar maddeler halinde açıklanmış, pek çok üye benzer hataları yaptığını belirtmiştir. Eski eşle ilişkilerin ele alındığı noktada üyeler eski eşle sağlıklı iletişim kurmanın zorluğundan bahsetmişlerdir.

Çocuğu ile iletişim kurmak istemeyen, yasal olarak belirlenmiş sürelerde almayan, sorumluluk almaktan kaçınan, çocuğa annesi ile ilgili olumsuz cümleler sarf eden eski eşlerin çocuk için de olsa etkili bir iletişim kurmadığı belirtilmiştir. Üyeler bu konuda nasıl tavır aldıklarını ve çocuklarını bu durumdan nasıl korumaya çalıştıklarına dair deneyimlerini paylaşmışlardır. Son olarak boşanmanın ardından çocuk için hangi durumlarda yardım alınması gerektiği listelenmiştir. Oturumun özeti yapılarak sonlandırılmıştır.

4. Oturum: Ergeni Tanımak

Lider üyelerle kısa bir sohbet ardından, geçen haftanın özetini yapmış, bu oturumun amacı hakkında bilgi vermiştir. Lider üyelere son dönemde çocuklarında fark ettikleri fiziksel, duygusal ve sosyal değişimleri sorarak grup etkileşimini başlatmıştır. Grup üyeleri hırçın davranmak, farklı kıyafetler giymek istemek, söz dinlememek, hırçın ve öfkeli davranmak, ders çalışmak istememek gibi tutum ve davranışlardan bahsetmişlerdir. Paylaşımların ardından lider ergenlik dönemi ile ilgili bir sunu yaparak ayrıntılı bilgi vermiştir. Üyelerden biri ergenlik döneminde olan çocuğu ile özellikle fiziksel değişimler konusunda konuşmadığını belirtmiştir. Üyelerin soruları doğrultusunda lider tarafından ergenlik döneminde fiziksel değişikliklerin ve cinsel konuların nasıl konuşulması gerektiği ile ilgili bilgi verilmiştir.

Üyelerden kendi ergenlik dönemlerini düşünerek, kendilerini yanında en çok güvende hissettikleri, korkmadan kendilerini açabildikleri kişiyi düşünmeleri istenmiştir. Üyeler genellikle aileden abla, teyze, hala, teyzekızı, yenge gibi örnekler vermişlerdir. Bu kişilerin özellikleri hakkında düşünmeleri istendiğinde, iletişime açık, yargılamayan, dinleyen, sakin, anlayışlı, güvenilir gibi olumlu kişilik özellikleri belirtilmiştir. Bu etkinlik anne-çocuk ilişkisini yeniden yapılandırmada annelere düşen sorumluluklar ile ilişkilendirilmiştir.

Oturumun özeti yapılarak, üyelerden bir sonraki haftaya kadar, çocukları ile ergenlik dönemi hakkında sohbet gerçekleştirmeleri istenmiştir.

5. Oturum: Olumlu Disiplin Yöntemleri

Kısa bir sohbetin ardından tahtaya yazılan “çocuklarımıza verebileceğimiz iki şey vardır, biri kök diğeri kanat.” cümlesi üzerinden etkileşim başlatılmıştır. Üyeler kendi hayatlarından verdikleri örnekleri anne olma biçimleri ile ilişkilendirerek paylaşımlarda bulunmuşlardır. Üyeler çocuklarının daha fazla bağımsızlık istediklerini,

kural koyduklarında çatışma başladığını ifade etmişlerdir. “Çocukların kişilik gelişimleri için ne kadar özgür bırakmalıyız, ne kadar kontrol altında tutmalıyız, ebeveyn olarak sınırlarımız ve sorumluluklarımız neler?” sorusu bu oturumun başlıca tartışma konusu olmuştur. Paylaşımların ardından lider ergenlik döneminde özgürlük ve bağlılık ihtiyacı ve sınırların belirlenmesi üzerine bilgi vermiştir. Daha sonra üyelere örnek olaylar verilerek çocukları ile yaşayabilecekleri bu durumlarda nasıl bir çözüm üreteceklerini düşünmeleri istenmiştir. Üyeler örnek problem durumlarını çeşitli düzeylerde çözüm üretmişler. Birbirlerinin çözümlerini desteklemiş, eksik taraflarını tamamlamış, uygun bulmadıkları tepkilere itiraz etmişlerdir. Lider benzer problemleri yaşayıp yaşamadıklarını sorduğunda tüm üyeler ev içinde benzer sorunların yaşandığını belirtmişlerdir. Üyelere olumlu disiplin yöntemleri listesi verilerek karşılaşılabilecek örnek problemlerde hangilerini kullanmanın uygun olacağı üzerinde tartışılmıştır. Oturumun özetinin ardından üyelere her hafta seçecekleri bir aktiviteyi uygulamaları için aktivite listesi formu verilmiştir.

6. Oturum: Güçlü Aile

Üyelerle yapılan kısa bir sohbetin ardından geçen oturumun özeti yapılarak çocuklarla yapılan aktiviteler paylaşılmıştır. Birlikte film izleme, kek yapma, bilgisayar oyunu oynama, aile bütçesi hazırlama yapılan etkinliklerdendir. Üyelerin çocukları ile geçirdiği zamanı olumlu duygularla anlattıkları gözlemlenmiştir. Ardından oturumun amacı açıklanmıştır. Lider güçlü aile olmanın üyeler için anlamını sorarak gelen yanıtları tahtaya yazmıştır. Belirtilen her bir özellik hakkında konuşulmuştur. Ardından güçlü ailelerin özelliklerini belirten form dağıtılarak eksik kalan noktalar tamamlanmıştır. Aileyi güçlü yapan özellikler incelendiğinde tamamının iyi bir iletişime sahip olmakla ilgili olduğu vurgulanmıştır. Ardından üyelere ayağa kalkmaları istenerek oturumun amacına uygun olarak seçilen uzaylı oyunu oynanmıştır. Grup eşleşerek eşlerin dışarıya çıkması istenmiştir. İçeride kalan uzaylılara birer pın kodu verilerek, eşleri pın kodlarını bulmadan kesinlikle iletişime geçmemeleri istenmiştir. Eşler içeriye girdiklerinde pın kodunu bulmaya çalışmışlardır. Etkinlikle ilgili paylaşımların ardından üyelere çocuklarının “pın kodu” üzerine düşünmeleri istenmiştir. Güzel sözler söylemek, hediye almak, istediğine izin vermek, güleryüze karşılamak üyelerin çocukları için belirledikleri “pın kodu” olmuştur. Bir üye bağırmanın, yasaklamanın çocuğu tamamen “kitlediğini” ifade etmiştir. Lider etkili iletişim becerileri ve iletişim engelleri ile ilgili teorik bilgileri vermek üzere sunu

yapmıştır. Grup üyelerince yapılan özetin ardından oturum sonlandırılmıştır. Üyelerden bir hafta içinde çocukları ile kurdukları iletişimi izleyerek iletişim engellerini kullanmadan sohbet etmeleri istenmiştir.

7. Oturum: Stres Kaynakları ve Başa Çıkma

Geçen haftanın özeti gönüllü üyelerle yapılarak oturumun amacı hakkında bilgi verilmiştir. Oturum ağaçlar etkinliği ile başlamış olup, üyelerden kendilerini tanımlayan bir ağaç seçmeleri istenmiştir. Kendini, çınar, meyve ağacı, çam ve söğüt olarak tanımlayan üyelere, neden o ağacı seçtikleri sorularak, ağaç metaforu ile kendilerine ilişkin duygu ve düşünceleri ele alınmıştır. Etkinliğin ardından üyelerin yaşamlarında strese neden olan faktörleri düşünmeleri istenmiştir. Boşanmanın ardından yaşamlarında değişen ya da değişmeyen durumlar olduğu, bunların bazılarının iyi hissettiren durumlarken, bazılarının strese neden olabileceği belirtilmiştir. Üyelerin boşanmanın olumlu taraflarını ve stres yaratan durumlarını fark etmeleri amacıyla bu durumları listelemeleri için form dağıtılmıştır. Üyeler genellikle kötü giden evliliğin bitmesini, çatışma yaşamıyor olmayı, eşinin ailesinin hayatında olmamasını, özgür olmayı, şiddet görmemeyi, artık aldatılmıyor olmayı boşanmanın getirdiği avantajlar olarak nitelemişlerdir. Maddi zorluklar ve tek başına çok fazla sorumluluk almak, çocuklarla ilgili konular ise en çok stres yaratan durumlar olarak yazılmıştır. Üyelerden daha önce etkili bir şekilde başa çıktıkları, ailece üstesinden gelebildikleri bir problemi düşünmeleri istenmiştir. Problemi nasıl çözdükleri, stresle nasıl başa çıkabildikleri üzerine paylaşımlar alınmıştır. Lider olumlu geribildirimlerin yanı sıra stresle başa çıkma yolları ve ailenin kendi kaynaklarını kullanarak stresle nasıl başa çıkabileceği konusunda bilgi vermiştir. Son olarak üyelerden yaşamlarında stres yaratan güncel bir problemi isim belirtmeden yazmaları istenmiştir. Toplanan problem durumları bir kutuya atılarak üyeler rastgele seçmişler ve sorunun altına bir çözüm paragrafı yazarak grupta paylaşmışlardır. Bu yolla üyeler problemlerinin başka bir bakış açısı ile çözümünü görmekle birlikte, stresle başa çıkmaya yönelik edindikleri bilgileri kullanmışlardır. Üyelere haftaya kadar, her gün mutlu oldukları, şükran duydukları, başardıkları vs yaşantıları yazmak üzere form dağıtılarak gerekli açıklamalar yapılmış, özetin ardından oturum sonlandırılmıştır.

8. Oturum: Kariyer Planlama

Üyelerle kısa bir sohbetin ardından geçen haftanın özeti gönüllü üyelerle yapılmıştır. Geçen haftanın ödevi değerlendirilmiş, gönüllü üyeler bir hafta boyunca kaydettikleri, olumlu duygulanımlarının yer aldığı formda yazılanları paylaşmışlardır. Üyelerin tamamı sağlıklı olmayı ve çocuklarının yanında olmasını şükran duygusu ile ifade etmiştir. Para kazanıyor olmak, babasından kalan maaşa sahip olmak, arkadaşına gitmek, çocuklarla piknik yapmak, öfkesini yenmek çeşitli sorulara örnek olarak verilen olumlu durumlardır. Ödevle ilişkin paylaşımların ardından lider oturumun konusu ve amacına ilişkin bilgi vermiştir. Ardından üyelere gençken yapmak istedikleri meslek, o mesleği isteme nedenleri, ulaşip ulaşamama nedenleri üzerine etkileşim gerçekleşmiştir. Grup üyelerinden ikisi okuma yazma bilmekte, üçü ilkokul mezunu, ikisi lise mezunu, biri dışarıdan liseye devam etmektedir Grup hiç çalışma hayatı olmamış ve birkaç az gelimli işte çalışmış üyelerden oluşmaktadır. Bu noktada üyeler hayalini kurdukları mesleğe evlilik, aile desteğinden yoksunluk ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle ulaşamadıklarını belirtmişlerdir. Sonrasında şu an ve daha öncesinde herhangi bir işte çalışmış üyeler iş deneyimlerinden bahsetmişlerdir. Açık öğretimde eğitimine devam eden bir üye bu durumun kendisine kattıkları ile ilgili olumlu paylaşımlarda bulunmuştur. Lider geçmiş deneyimlerin, başarısızlıkların yeni başlangıçlara engel olabileceğini, fırsatları görmemeye yönelik bir bakış açısına neden olabileceğini belirtmiştir. Bu noktadan sonra oturum eğitim ve iş imkanlarını tanıtmaya yönelik (Açık lise, işkur, halk eğitim ve KOSGEB) bilgilendirmelerle devam etmiştir. Üyeler eğitim seviyelerine uygun işlerin düşük ücretle çok mesai gerektirdiğini bu nedenle de çocuklarını takip etmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Üyelerce yapılan özeti ardından oturum sonlandırılmıştır.

9. Oturum: Geleceği Planlama

Oturum üyelerle yapılan sohbetin ardından geçen haftanın özeti ile başlamıştır. Ardından oturumun amacı açıklanarak üyelere boşanmış bir kadının iş hayatına başlamasını anlatan gerçek bir hikaye okunmuştur. Hikayeye ilişkin duygu ve düşünceler paylaşılmıştır. Ardından çocuklarının hedef koymasını neden önemsedikleri, hedef koymanın her yaşta önemli olup olmadığı, amaç ve anlamlılık, hedef koymanın amaca ulaşmaya nasıl bir katkı sağladığı üzerine tartışılmıştır. Ardından üyelere form dağıtılarak kişisel, sosyal ve kariyer alanlarında hedeflerini somut olarak ifade etmeleri istenmiştir. Hedeflerini belirlemede zorlanan üyeler olmakla birlikte üyeler çocukları

ile iletişimi geliştirmek, liseyi dışarıdan bitirmek, kök ailesiyle ilişkilerini düzenlemek, kendine vakit ayıracak bir hobi bulmak gibi hedefler belirtmişlerdir. Hedeflere ilişkin paylaşımların ardından oturum sonlandırılmıştır.

10. Oturum: Sonlandırma

Sonlandırma oturumunda lider üyelerden rahat bir şekilde oturarak gözlerini kapatmalarını, grup çalışmasını duydukları anı, görüşmeye geldikleri günü, ilk oturumu, etkinlikleri, sonrasında yapılan paylaşımları düşünmelerini istemiştir. Ardından gruba ilişkin duygu ve düşünceler paylaşılmıştır. Üyeler haftalardır bir arada olmaktan mutluluk duyduklarını belirtmişlerdir. Bir ye kendisini bu gruba seçtiği için lidere teşekkür etmiş, grupta yer almış olmayı şans olarak değerlendirmiştir. Üyeler birbirlerine de teşekkür ederek, birbirlerini tanımaktan duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir. Grup sürecinin genel tekrarı yapılarak geçmişe yönelik soru, bilgi ya da herhangi bir paylaşımın olup olmadığı sorulmuştur. yelerle çocuklarına iletilmek üzere mektup yazma etkinliği yapılmıştır. Oturum sonunda programın değerlendirmesine yönelik ölçekler ve Program Değerlendirme Formu uygulanmıştır.

Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı uygulamasının bittiği gün çocuklarla annelerinin bir arada olduğu yaklaşık 30 dakika süren bir toplantı yapılmıştır. Çocuklara lider tarafından program katılım belgesi verilmiş olup, mektup yazma etkinliğinde annelere yazılan mektuplar üyeler tarafından annelerine verilmiştir. Annelerin çocukları için yazdıkları mektuplar da anneleri tarafından çocuklara verilerek gruplar sonlandırılmıştır. Programın tamamlanmasından altı hafta sonra deney grubundan izleme verisi toplanmıştır.

Boşanmaya Uyum Programı'nın son oturumundan sonra, değerlendirmeye yönelik ölçekler kontrol grubuna da uygulanmıştır. Deneysel işlemin sona ermesi ve ölçek uygulamalarının ardından kontrol grubu ile yaklaşık bir saat süren bir çalışma yapılmıştır. Sekiz kişiden oluşan kontrol grubuna boşanma, boşanmanın aşamaları, ebeveynlik ve eski eşle ilişkileri kapsayan bir saatlik bilgilendirici bir seminer verilmiştir. Seminer sırasında paylaşımda bulunmak isteyen katılımcılar sürece katkı sağlamış olup, seminerin ardından katılımcılardan gelen sorular lider tarafından yanıtlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın verileri hem çocuklardan hem de annelerinden ayrı ayrı toplanmıştır. Bu araştırmanın verileri çocuklardan Çocuk Boşanma Uyum Ölçeği-Okul Formu, Çocuklar İçin Boşanma Uyum Ölçeği, Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Aile Yaşam Doyum Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırmada yer alan diğer çalışma grubu olan annelerin verileri ise Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ile toplanmıştır.

Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu

Çocuklar Boşanmaya Uyum Ölçeği (Çocuk BUÖ), 7-15 yaş arası öğrencilerin boşanmaya uyum düzeyini belirlemek amacıyla Nazlı, Halisdemir, Gülleroğlu ve Kiye (baskıda-a) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek çocukların okuldaki davranışlarını gözlemleyen öğretmenlerinden ve psikolojik danışmanlarından veri alınacak şekilde tasarlanmıştır. Ölçekte 21 madde ve okul disiplin sorunları ve psiko-sosyal sorunlar olmak üzere iki boyut yer almaktadır. Ölçek beşli likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Çocuk BUÖ’de her madde, 1-5 puan arasında değerlendirilmektedir. Ölçek toplam puan vermekte olup, 21 alınabilecek en düşük puandır, en yüksek puan ise 105’dir. Ölçekten alınan toplam puanın yüksekliği, boşanma sonrası uyumun düşük olduğunu göstermektedir.

Ölçek geliştirme çalışmasında öncelikle öğretmen, boşanmış aileden gelen öğrenci ve ebeveynleri ile görüşmeler yapılmış ve 30 maddelik soru havuzu oluşturulmuştur. Dört uzmandan alınan görüşler doğrultusunda 7 madde çıkartılmış ve 23 madde ile pilot uygulama yapılmıştır. Analizler 256 çocuk için öğretmenlerden elde edilen verilerle yapılmış olup araştırmanın 130 kişilik birinci araştırma grubunun verileriyle açıklayıcı, 126 öğrenciden oluşan ikinci araştırma grubunun verileriyle doğrulayıcı analizler gerçekleştirilerek ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin kanıtlar elde edilmiştir.

Açıklayıcı faktör analizinde faktörlerin öz değerlerine bakılmış, ölçeğin iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Maddelerin faktör yük değerlerinin 0.45’in üzerinde belirlenmiş olup iki faktör arasında faktör yükleri yakın olan iki madde ölçekten çıkarılmıştır. Elde edilen yapıyı doğrulamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Çocuk BUÖ’ne ilişkin DFA sonuçları incelendiğinde, ($X^2 /sd=3.13$).

Uyum indeksi değerleri RMSEA=.081, NFI=.92, CFI=.94, CFI=.94, NNFI=.94 olarak bulunmuştur.

Çocuk BUÖ'nin ölçüt geçerliği için uygulanan ile Okul Sosyal Davranış Ölçeği (Okul SDÖ) arasındaki ilişki A formu için 0.79, B formu için 0.90 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin yapılan güvenilirlik çalışmasında Cronbach Alfa güvenilirliği okul disiplin sorunları boyutu için 0.96 ; psiko-sosyal sorunlar boyutu için 0.85 ve tüm ölçek maddeleri için 0.95 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak Çocuk BUÖ'nün, öğrencilerin boşanmaya uyumunu ölçmek için kullanılabilen geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu belirlenmiştir.

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ)

ÇBUÖ Portes, Lehman ve Brown (1977) tarafından "The Children's Divorce Adjustment Inventory" (CDAI) adıyla geliştirilmiştir. Ölçek çocuğun boşanmaya ilişkin duygu ve düşüncelerini belirleyerek çocukların boşanmaya uyum düzeylerini tespit etme amacıyla geliştirilmiştir.

Ölçeğin uyarılma çalışması Arifoğlu Çamkuşu (2006) tarafından yapılmış olup Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ) olarak adlandırılmıştır. Ölçek 22 maddeden oluşan orijinalinde olduğu gibi, 5'li likert tipi bir ölçektir. 4, 5, 9, 13 ve 22. maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçekten en düşük puan 22 alınabiliyorken, en yüksek 110 puan alınabilir. ÇBUÖ'den alınan puanın yüksekliği boşanmaya uyum düzeyinin yüksekliğine işaret etmektedir.

Uyarılma çalışması kapsamında ölçek alınan izinlerin ardından psikiyatri alanında her iki dile hakim beş uzman tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Araştırmacı tarafından ortak maddeler belirlenerek beş farklı uzmana gönderilerek gerekli düzenlemeler yapılmış ve çeviri işlemleri tamamlanmıştır. Türk Dili ve Edebiyat alanından bir uzman tarafından ölçeğin Türk dil yapısına uygunluğu kontrol edilmiş ve ölçek İngilizceye hakim iki uzman tarafından orijinal dili olan İngilizceye çevrilmiştir. Tekrar İngilizceye çevirilen ölçek İngiliz Dili ve Edebiyatı alanında uzman iki kişi tarafından orijinal ölçek ile karşılaştırılmıştır. Uzmanların önerileri doğrultusunda dilbilgisi hataları düzeltilerek ölçeğe son hali verilmiştir.

Yapılan faktör analizi sonucunda maddelerin faktör yüklerine, özdeğerlerine ve açıkladıkları varyanslara bakılarak ÇBUÖ'nün 3 faktörden oluşan 22 maddelik bir yapı olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin orijinali beşli likert tipinde 25 maddeden oluşmaktadır.

Faktör analizi sonucu negatif olduğu ve başka hiçbir faktörde yer almadığı tespit edilen 3 madde çıkarılarak ölçeğin Türkçe formunda yer almamıştır.

Ölçeğin ölçüt geçerliğini incelemek için Çocuklar için Sosyal Destek Ölçeği (İlkin, 1994) ve Çocuklar için Benlik Algısı Ölçeği'nin (Gabay, 1996) alt ölçekleri kullanılmıştır ÇBUÖ'dan elde edilen sonuçlarla Çocuklar için Sosyal Destek Ölçeği'nden elde edilen puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0.37$; $p<0.01$). Benzer şekilde Çocuklar için Benlik Algısı Ölçeği'nden elde edilen puanlarla ÇBUÖ arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir ($r=0.25$; $p<0.05$).

Yapılan güvenirlik çalışmasında ÇBUÖ'nun tekrar test güvenirliği 4 hafta ara ile 35 çocuğa yapılan ölçümler arasındaki korelasyona bakılarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak ÇBUÖ'nüntest-tekrar-test güvenirliği 0.66 bulunmuştur. Yapılan güvenirlik analizleri kapsamında ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa katsayısı 0.70'dir. Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği'nin boşanmış aileden gelen çocuklara uygulanmak üzere geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir (Arifoğlu Çamkuşu, 2006).

Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12)

Bu çalışmada kullanılan Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Liebenberg, Ungar ve Van de Vijver (2012) tarafından onbir farklı ülkeden elde edilen verilerle geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal formu 28 maddeden oluşmakta olup ölçek üç alt ölçeğe ve 8 alt boyuta sahiptir. Liebenberg, Ungar ve LeBlanc (2013) tarafından yapılan kısa form çalışmasında ölçekten 12 maddelik kısa form elde edilmiştir. Beşli likert yapıda olan ölçme aracından alınan yüksek puan yüksek psikolojik sağlamlık olarak değerlendirilmektedir.

Ölçeğin uyarlama çalışması Arslan (2015a) tarafından yapılmıştır. Öncelikle ölçeği geliştiren araştırmacıdan izin alınmış ve dil geçerliliği kapsamında ölçeğin 12 maddelik orijinal İngilizce formu, Türkçe'ye çevrilmiştir. Ardından başka bir uzman tarafından Türkçe'den İngilizce'ye çevrilen ölçek, her iki dili etkili bir şekilde kullanabilen diğer bir uzman tarafından incelenerek her iki çeviri de karşılaştırılmıştır. Öneriler doğrultusunda ölçek son şeklini almıştır.

Çeviri işleminin ardından açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Ölçeğin madde faktör yüklerinin 0.54 ile 0.81 arasında değişmekte olduğu ve tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu bulgulanmıştır. Tek faktör toplam varyansın

%51.28'ini açıklamaktadır. ÇGPSÖ'ne ilişkin DFA sonuçlarına göre ($X^2 /sd=2.03$) uyum indeksi değerleri RMSEA=.060, RMR=.039, NFI=.90, CFI=.97, GFI=.94, AGFI=.90, GFI=.94 olarak bulunmuştur.

Geçerlik çalışmaları kapsamında ölçüt geçerliğine ilişkin veriler Pozitif-Negatif Duygu Ölçeği (Gençöz, 2000) ve Öz-yeterlilik Ölçeği (Telef, 2011) ile incelenmiştir. ÇGPSÖ ile öz yeterlik arasında 0.45 olumlu duygular arasında 0.57, olumsuz duygular ile -0.39 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Güvenirlik çalışması Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı ile hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.91 olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgular ÇGPSÖ'nin çocuk ve gençlerin psikolojik sağlamlık düzeylerini belirlemek üzere kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir araç olduğu yönündedir.

Aile Yaşam Doyumu Ölçeği (AYDÖ)

Aile Yaşam Doyumu Ölçeği bireylerin aileleri ile birlikte olduklarında yaşadıkları doyumunu belirlemek amacıyla Çalışkan, Toker, Özbay (2017) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 23 maddeden oluşmakta ve 7'li likert tipindedir. Ölçekte aileden algılanan yaşam doyumunu ifade eden karşıt sıfatlar bulunmaktadır. 23 alınabilecek en küçük puanken, 161 ölçekten alınabilecek en yüksek puandır. Puanların yüksekliği aile yaşam doyumunun yüksekliğini ifade etmektedir.

Ölçek geliştirme kapsamında 26 maddelik madde havuzu hazırlanarak ortaokul, lise, üniversite de öğrenim gören ve yetişkin bireylere uygulanmıştır. Uygulama sonrası açımlayıcı faktör analizi yapılmış olup madde faktör yükleri 0.53 ile 0.79 arasında değişen 23 maddelik bir yapı ortaya çıkmıştır.

AYDÖ'nin ölçüt geçerliğini belirlemek amacıyla Derogatis (1992) tarafından geliştirilmiş ve uyarlama çalışması Şahin, Durak, Batıgün ve Uğurtaş (2002) tarafından yapılan Kısa Semptom Envanteri (KSE) kullanılmıştır. KSE beş boyuttan oluşmakta olup ölçeğinin alt boyut güvenirlik katsayıları anksiyete boyutu için 0.84, depresyon için 0.88, olumsuz benlik için 0.74, hostilite boyutu için 0.73 ve somatizasyon boyutu için 0.70'tir.

Ölçeğin güvenirlik çalışması kapsamında yapılanlar sonucu maddelerin ayırt ediciliğine ilişkin madde toplam korelasyonlarının 0.47 ile 0.73 arasında değişmekte olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alfa güvenirliliği ise 0.95'tir.

Bulgular ölçeğin aile yaşam doyumunu belirlemek üzere kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği (YBUÖ)

YBUÖ, yasal boşanma sürecini başlatan (boşanma davası açmış) ve yasal olarak boşanmış yetişkin bireylerin (18 yaş üstü) boşanmaya uyum düzeylerini belirlemek amacıyla Nazlı, Halisdemir, Gülleroğlu ve Kiye (baskıda-b) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 17 maddeden oluşan 5 likert derecelendirmeye sahiptir. Ölçekten alınacak en düşük puan 17 en yüksek 85'tir. Alınan yüksek puan yüksek düzeyde boşanmaya uyumun göstergesidir.

Ölçek geliştirme çalışması kapsamında yapılan alan yazın taraması ve 32 boşanmış birey ile yapılan görüşmelerin ardından 30 soruluk madde havuzu hazırlanmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda 29 maddelik form ile pilot uygulama yapılmıştır. Alınan dönütlerle son halini alan ölçek 234 boşanmış bireye uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile test edilmiştir. İlk analizde öz değeri 1'den büyük yedi faktör belirlenmiş, üç maddeden az olacak şekilde faktör oluşturan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Sonuç olarak ölçeğin 3 faktörlü yapıda olduğuna karar verilmiş olup faktör yük değeri 0.45'in altında olan ve iki faktör arasındaki yük değeri 0.10'un altında olan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Analiz sonuçları ölçeğin 17 madde ve 3 boyuttan oluştuğunu göstermiştir. Boyutlar psikolojik uyum (9 madde), sosyal ilişkilerde uyum (4 madde), kök aile ilişkilerinde uyum (4 madde) olarak adlandırılmıştır. Faktörlerin varyans miktarları ise sırasıyla %27.58, %17.21 ve %15.21 olarak hesaplanmıştır. Üç faktörün birden açıkladıkları toplam varyans % 60.01 dır.

Ölçüt geçerliği için YBUÖ'den alınan puanlar ile YPSÖ ve Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ)'den alınan toplam puanlar arasındaki ilişkiler hesaplanmıştır. YBUÖ toplam puanı ile YPSÖ arasındaki ilişki 0.73; YBUÖ toplam puanı ile YDÖ arasındaki ilişki ise 0.73 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ile belirlenmiş ve ölçeğin tümü için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0.90, alt boyutlar için 0.84 ile 0.87 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre YBUÖ boşanmış yetişkinlerin boşanmaya uyum düzeylerini belirlemek için kullanılabilir geçerli ve güvenilir olduğu kanıtlanmış bir ölçme aracıdır.

Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği (YPSÖ)

Araştırmada kullanılan Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği (YPSÖ) geliştirilirken Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği (Ungar ve Liebenberg, 2011) temel alınarak yetişkin formu oluşturulmuştur (Resilience Research Centre, 2013). Ölçeğin uyarlama çalışması Arslan (2015b) tarafından yapılmıştır. Çeviri işlemi gerekli izinlerin ardından araştırmacı tarafından yapılmıştır. Ölçek alınan izinlerin ardından araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilmiş ve ardından üç uzman tarafından orijinal dili olan İngilizceye çevrilmiştir. İki dile hakim uzman bir öğretim görevlisi tarafından çeviriler karşılaştırılarak son düzeltmeler yapılmış ve ölçeğe son hali verilmiştir. Orijinal form ile Türkçe form arasında hesaplanan korelasyon değeri 0.82'dir. Ölçek beşli likert olup ölçekten elde edilen puanın yüksekliği psikolojik sağlık düzeyinin yüksekliğini belirtmektedir.

Çeviri işleminin ardından yapılan açımlayıcı faktör analizi yapılmış belirlenen boyutta yer almayan maddeler ile madde yükü 45'ten küçük olan 7 madde çıkarılmıştır. Analiz sonucunda ölçeğin 4 faktör ve 21 maddeden oluştuğu belirlenmiştir. Oluşan yapı toplam varyansın %65'ini açıklamaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen sonuçlara GFI= .90, NFI= .96, CFI= .98, IFI= .98, RFI= .96 göre model iyi uyum göstermektedir.

Ölçeğin ölçüt geçerliliği çalışmasında Benlik Saygısı Ölçeği (Çuhadaroğlu, 1986) ve Yaşam Doyumu Ölçeği (Köker, 1991) kullanılmıştır. Psikolojik sağlık ile yaşam doyumu 0.50, olumlu duygular ile 0.40, olumsuz duygular ile -0.33 ve benlik saygısı ile 0.42 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach Alfa değerleri toplam ölçek için 0.94 iken alt ölçekler için iç tutarlık katsayısı 0.82 ile 0.86 arasında değişmektedir.

Ölçeğin güvenilirlik çalışması kapsamında hesaplanan Cronbach Alfa değeri 0.94 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin 65 kişi üzerinden yürütülen iki hafta arayla yapılan tekrar test çalışmasında ölçüm sonuçları arasındaki ilişki 0.85 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yetişkinlerin psikolojik sağlamlığını ölçmek üzere uygulanabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir.

Çocuk Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada çocuklara ilişkin kişisel verileri elde etmek amacıyla “Çocuk Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Form çocuğun kişisel bilgilerine yönelik sorulardan oluşmaktadır. Formda cinsiyet, sınıf, sosyoekonomik düzey, ebeveyn eğitim durumu ve mesleği demografik değişkenlerine ilişkin sorular yer almaktadır.

Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada anne grubundan elde edilecek kişisel veriler için “Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Formda eğitim durumu, meslek, gelir düzeyi, evlilik süresi, boşanmanın üzerinden geçen yıl, çocuğun eski eşle görüşme sıklığı gibi ebeveynin kişisel bilgilerine yönelik sorular yer almaktadır.

Çocuk Program Değerlendirme Formu

Katılımcıların elde ettikleri kazanımları ve uyum programının etkililiğini değerlendirmek amacıyla araştırmacı tarafından Çocuk Program Değerlendirme Formu hazırlanmıştır. Formda programın içeriğine, kazanımlarına, sürece ve lidere ilişkin maddelerin yer aldığı 5’li likert tipli 25 soru ve 5 açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

Formda yer alan ilk sekiz ifade, programa, uygulanan mekana, etkinliklere ve kullanılan materyallere ilişkindir. Formda yer alan 12 maddede ise programın kazanımlara ilişkin ifadeler yer almaktadır. Sonrasında yer alan iki ifade programın meydana getirdiği davranış değişikliklerini ve kazanımların günlük yaşamda kullanılma derecesini belirlemeye yöneliktir. Son üç madde ise lidere yönelik değerlendirmeleri belirlemek üzere kullanılmıştır. Ayrıca formda “Programın bütününe düşündüğünüzde neler öğrendiniz?” “Öğrendiğiniz bilgi ve beceriler günlük yaşamınızı nasıl etkiledi? Hangilerini daha çok kullanıyorsunuz?”, “Eğitimci hakkındaki görüşleriniz ve düşünceleriniz nelerdir?”, “Annenizin aldığı eğitimle ilgili ne düşünüyorsunuz? şeklinde beş açık uçlu soru bulunmaktadır.

Yetişkin Program Değerlendirme Formu

Katılımcıların programa, sürece, içeriğe, elde ettikleri kazanımlara ve lidere yönelik değerlendirmelerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından Yetişkin Program Değerlendirme Formu hazırlanmıştır. Form 5’li likert tipli 25 soru ve 5 açık

uçlu sorudan oluşmaktadır. Form yapısal olarak çocuk program değerlendirme formu ile benzerlik göstermektedir. Farklı olarak kazanım ifadelerinde yetişkin programının kazanımları yer almaktadır. Buna göre ilk sekiz madde süreçle ilgili genel değerlendirmeleri belirlemeye yönelik, 12 madde programın kazanımlarının ne derece kazanıldığını belirlemeye yöneliktir. Diğer iki madde programın davranışlarda yarattığı etkiyi, üç madde ise lidere yönelik değerlendirmeleri içermektedir. Formda yer alan açık uçlu sorular “Programın bütününe düşündüğünüzde neler öğrendiniz?” “Öğrendiğiniz bilgi ve beceriler günlük yaşamınızı nasıl etkiledi? Hangilerini daha çok kullanıyorsunuz?”, “Eğitimci hakkındaki görüşleriniz ve düşünceleriniz nelerdir?”, “Çocuğunuzun aldığı eğitimle ilgili ne düşünüyorsunuz?” “şeklindedir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi sürecinde öncelikle veriler SPSS programına aktarılmış ve hatalı ya da eksik veri girişi olup olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma problemlerinin çözümlenmesi amacıyla alt boyutlar ve toplam ölçek bazında puan hesaplamaları yapılmıştır. Problemlerin çözümlenmesi sürecinde, uygulanan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın deney ve kontrol grubundaki çocukların boşanmaya uyumlarına, psikolojik sağlıklarına ve aile yaşam doyumlarına etkisi Mann Whitney U testi ve Wilcoxon İşaretler testi ile hesaplanmıştır

Çocuk deney grubuna uygulanan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın etkisini belirlemek amacıyla gruplar ve ölçümler arası karşılaştırmaları yapmak ve gruplar arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Mann Whitney U testi, bağımsız gruplardan elde edilen sıra ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için kullanılmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2007). Mann-Whitney U testi bağımsız iki grup olan deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin deneysel işlem öncesinde gerçekleştirilen öntest uygulamasındaki puanlarını, ortalamalarını değerlendirmek ve bu grupların deneysel işlem sonrasındaki ortalamalarını karşılaştırmak için kullanılmıştır. Deney ve kontrol gruplarının kendi içindeki öntest ve sontest ortalamalarını karşılaştırmak için tekrarlı ölçümlerde kullanılan Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılmıştır.

Benzer şekilde deney ve kontrol grubundaki çocukların annelerine uygulanan programın annelerin boşanmaya uyumlarına, psikolojik sağlıklarına ve aile yaşam doyumlarına etkisinin tespit edilmesi amacıyla Mann Whitney U testi ve Wilcoxon

İşaretler testi hesaplanmıştır.. Hipotezler test edilirken bağımsız değişkenin bağımlı değişeni ne derece etkilediğini göstermesi açısından hesaplanan farklılıklara yönelik etki büyüklüğü değeri hesaplanmıştır. Etki büyüklüğü elde edilen bulguların anlaşılabilirliğini artıracığı için önemli görülmektedir (Büyüköztürk, 2011). Sonuçlar tablolaştırılarak yorumlanmıştır

Araştırmada deneklerin kazanımlara, sürece ve lidere dönük değerlendirmeleri Çocuk ve Yetişkin Program Değerlendirme Formları ile elde edilmiştir. Formlardan elde edilen veriler betimsel analiz tekniği kullanılarak yorumlanmıştır. Betimsel analiz tekniğinde yorumlar belirlenen temalara uygun olarak özetlenmektedir. Değerlendirme formlarına ilişkin cevaplar frekanslar verilerek tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır.

BÖLÜM 4

BULGULAR

Bu bölümde, araştırmada elde edilen verilerin istatistiksel analizlerine ait bulgular yer almaktadır. İlk olarak uygulama öncesinde deney ve kontrol gruplarının ön analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Daha sonra çocuklara ve annelerine uygulanan programların etkililiğine ilişkin araştırma soruları doğrultusunda yapılan analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Katılımcıların programa ilişkin görüşlerinden elde edilen sonuçlar da bu bölümde sunulmuştur.

Çocukların Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlık ve Aile Yaşam Doyumlarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın çocukların boşanmaya uyum, psikolojik sağlık ve aile yaşam doyumlarına etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Programın çocukların boşanmaya uyum düzeylerine etkisinin belirlenmesi amacıyla hem deney hem de kontrol grubundaki çocukların öğretmenleri tarafından Çocuk BUÖ farklı zamanlarda cevaplandırılmıştır. Sonuçlar arasındaki farklılıklar incelenmiştir.

Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimler (Gruplar Arası Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki çocukların değişimlerinin incelenmesi amacıyla öncelikle ön test, ardından son test puanlarındaki değişim incelenmiştir.

Ön test sonuçları

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın çocukların boşanmaya uyumlarına etkisinin belirlenmesi amacıyla öncelikle deney ve kontrol grubundaki çocukların öğretmenlerine Çocuk BUÖ ön test olarak uygulanmıştır. Ön test sonuçlarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumluluğu Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Ön Test	Gruplar	n	Ort	S _x
Okul disiplin sorunları	Deney	8	49.88	6.81
	Kontrol	8	48.25	5.82
Psiko-sosyal sorunlar	Deney	8	26.00	6.07
	Kontrol	8	24.38	4.87
Boşanma uyum (toplam)	Deney	8	75.88	11.36
	Kontrol	8	72.63	8.77

Tablo 3 incelendiğinde okul disiplin sorunları ortalamalarının deney grubundaki çocuklarda 49.88 (± 6.81), kontrol grubundaki çocuklarda 48.25 (± 5.82) olarak hesaplanmıştır. Psiko-sosyal sorunların ortalamalarının deney grubundaki çocuklarda 26.00 (± 6.07), kontrol grubundaki çocuklarda 24.38 (± 4.87) olarak hesaplandığı belirlenmiştir. Boşanmaya uyum ön test ortalamalarının deney grubunda 75.88 (± 11.36), kontrol grubunda 72.63 (± 8.77) olarak hesaplandığı belirlenmiştir.

Boşanmaya uyum ön test sonuçlarının deney ve kontrol grubunda anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaçla Mann Whitney U testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumluluğu Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ön Test	Gruplar	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	z	p
Okul disiplin sorunları	Deney	8	9.06	72.50	0.47	0.64
	Kontrol	8	7.96	63.50		
Psiko-sosyal sorunlar	Deney	8	9.06	72.50	0.47	0.64
	Kontrol	8	7.95	63.50		
Boşanma uyum (toplam)	Deney	8	9.38	75.00	0.73	0.50
	Kontrol	8	7.63	61.00		

* $p < 0,05$

Tablo 4 incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki çocukların okul disiplin sorunlarının anlamlı bir değişiklik göstermediği belirlenmiştir ($z=27.50$; $p > 0.05$). Benzer şekilde deney ve kontrol grubundaki çocukların ön uygulamada psiko-sosyal sorunlarının anlamlı bir değişiklik göstermediği belirlenmiştir ($z=27.50$; $p > 0.05$). Aynı

zamanda uygulama öncesinde deney ve kontrol grubundaki çocukların boşanma uyum düzeylerinin benzerlik gösterdiği saptanmıştır ($z=25.00$; $p>0.05$).

Son test sonuçları

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın çocukların boşanmaya uyumlarına etkisinin belirlenmesi amacıyla öncelikle deney ve kontrol grubundaki çocukların öğretmenlerinden elde edilen son test sonuçlarına ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmış, sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Son Test	Gruplar	<i>n</i>	<i>Ort</i>	<i>S_x</i>
Okul disiplin sorunları	Deney	8	36.88	5.33
	Kontrol	8	47.75	7.03
Psiko-sosyal sorunlar	Deney	8	17.00	4.84
	Kontrol	8	23.13	3.68
Boşanma uyum (toplam)	Deney	8	53.88	9.25
	Kontrol	8	69.38	11.49

Tablo 5'te yer alan bilgiler incelendiğinde okul disiplin sorunları ortalamaları deney grubundaki çocuklarda 36.88 (± 5.33), kontrol grubundaki çocuklarda 47.75 (± 7.03) olarak hesaplanmıştır. Psiko-sosyal sorunların son test puanlarının ortalaması deney grubundaki çocuklarda 17.00 (± 4.84), kontrol grubundaki çocuklarda 23.13 (± 3.68) olarak hesaplandığı tespit edilmiştir. Boşanmaya uyum son test ortalamalarının deney grubunda 53.88 (± 9.25), kontrol grubunda 69.38 (± 11.49) olarak hesaplandığı belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında deney grubundaki çocuklara Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmıştır. Programdan sonra deney ve kontrol grubundaki çocukların son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin saptanması amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6

Deney ve kontrol grubundaki çocukların boşanmaya uyumları son test puanlarına ilişkin hesaplanan Mann Whitney U testi sonuçları

Son Test	Gruplar	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	z	p	Etki büyüklüğü (r)
Okul disiplin sorunları	Deney	8	5.19	41.50	5.50	0.00*	0.34
	Kontrol	8	11.81	94.50			
Psiko-sosyal sorunlar	Deney	8	5.88	47.00	11.00	0.02*	0.69
	Kontrol	8	11.13	89.00			
Boşanma uyum (toplam)	Deney	8	5.50	44.00	8.00	0.01*	0.55
	Kontrol	8	11.50	92.00			

* $p < 0.05$

Tablo 6 incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki çocukların okul disiplin sorunları ($z=5.50$; $p < 0.05$), psiko-sosyal sorunları ($z=11.00$; $p < 0.05$) ve boşanma uyumlarının ($z=8.00$; $p < 0.05$) anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Okul disiplin sorunları için hesaplanan anlamlı farklılığa ilişkin etki büyüklüğünün 0.34; psiko-sosyal sorunlar boyutu için 0.69; boşanmaya uyum toplam puanları için 0.55 olarak bulunmuştur. Pallant (2016) etki büyüklüğünün (r değerinin) 0.10-0.29 hesaplanması durumunda etkinin küçük, 0.30-0.49 arasında hesaplanması durumunda orta, 0.50 ve üzerinde hesaplanması durumunda büyük etki büyüklüğü olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda deney ve kontrol grubundaki çocukların deney sonrasında okul disiplin sorunlarındaki etkilerinin orta, psiko-sosyal sorunlar ve genel olarak boşanmaya uyum farklılıklarına ilişkin etkinin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Sıra ortalama ve toplam puanlar incelendiğinde deney grubunda yer alan çocukların okul disiplin sorunları, psiko-sosyal puanları ve boşanmaya uyum puanlarının son testte kontrol grubundan anlamlı bir şekilde daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla çocuklara uygulanan boşanmaya uyum programı sonrasında deney grubundaki çocukların okul disiplin sorunlarının ve psiko-sosyal sorunlarının azaldığı, boşanmaya uyumlarının artış gösterdiği belirlenmiştir.

Deney ve Kontrol Gruplarının Kendi İçindeki Değişimi (Gruplar İçi Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki çocukların kendi içindeki program uygulaması öncesi ve sonrasındaki değişimlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Kontrol grubundaki çocukların kendi içindeki değişimi

Araştırma kapsamında kontrol grubundaki çocukların sürecine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Değişimin gözlemlenmesi amacıyla çocukların ön test-son test boşanmaya uyum düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7

Kontrol Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	Sıra		X^2	p
			n	Ort		
Okul disiplin sorunları	Son test –	Negatif sıra	2	4.00	0.53	0.59
	Ön test	Pozitif sıra	4	3.25		
		Eşit	2			
Psiko-sosyal sorunlar	Son test –	Negatif sıra	2	3.00	0.95	0.34
	Ön test	Pozitif sıra	4	3.75		
		Eşit	2			
Boşanma uyum (toplam)	Son test –	Negatif sıra	2	1.75	1.78	0.07
	Ön test	Pozitif sıra	5	4.90		
		Eşit	1			

* $p < 0.05$

Tablo 7 incelendiğinde kontrol grubundaki çocukların okul disiplin sorunları ($z=0.53$; $p>0.05$), psiko-sosyal sorunları ($z=0.95$; $p>0.05$) ve boşanma uyumlarının ($z=1.78$; $p>0.05$) zamana bağlı olarak anlamlı bir değişim göstermediği tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla ailesi boşanmış çocukların uyumlarının ön test-son test puanlarında (süreçte herhangi bir müdahale olmadığı durumda) benzerlik gösterdiği belirlenmiştir.

Deney grubundaki çocukların kendi içindeki değişimi

Deney grubundaki çocukların program uygulama öncesinde ve sonrasında boşanmaya uyum düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespiti amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8

Deney Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Okul disiplin sorunları	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.53	0.01*	0.32
	Ön test	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit sıra	0					
Psiko-sosyal sorunlar	Son test – Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit sıra	0					
Boşanma uyum (toplam)	Son test – Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit sıra	0					

* $p < 0.05$

Tablo 8 incelendiğinde deney grubundaki çocukların Çocuk Boşanmaya Uyum Programı uygulanmadan ve uygulandıktan sonraki okul disiplin sorunları ($z=2.53$; $p < 0.05$), psiko-sosyal sorunları ($z=2.52$; $p < 0.05$) ve boşanma uyum sorunlarının ($z=2.52$; $p < 0.05$) anlamlı bir değişim gösterdiği belirlenmiştir. Sıra değerleri incelendiğinde çocukların tüm alt boyutlarda ve boşanma uyum toplamında son test puanlarının daha düşük hesaplandığı tespit edilmiştir. Söz konusu farklılıklara ilişkin etki büyüklüklerinin $r=0.32$ olarak hesaplandığı belirlenmiştir. Deney grubundaki çocukların değişimlerdeki farklılıkların etkilerinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla deney grubundaki çocuklara uygulanan uyum programı sonrasında çocukların okul disiplin sorunları ve psiko-sosyal sorunlarının azaldığı, boşanmaya uyumlarının artış gösterdiği belirlenmiştir. Bu durum, uygulanan programın etkili olduğunu göstermektedir. Bulgular “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan deney grubu katılımcılarının; kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Çocuklar Boşanmaya Uyum Ölçeği- Okul Formu ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.” denencesini doğrulamaktadır.

Deney grubundaki çocukların program uygulandıktan sonra boşanmaya uyumlarının anlamlı bir şekilde artış gösterdiği tespit edilmiştir. Söz konusu artışın

kalıcılığının belirlenmesi amacıyla deney grubundaki çocuklara İzleme testi uygulanmıştır. Çocukların son test ve izleme testi puanları arasındaki farklılık için Wilcoxon işaretler testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9

Deney Grubundaki Çocukların Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Okul disiplin sorunları	İzleme testi- Son test	Negatif sıra	4	3.00	12.00	0.31	0.75
		Pozitif sıra	2	4.50	9.00		
		Eşit	2				
Psiko-sosyal sorunlar	İzleme testi- Son test	Negatif sıra	1	1.00	1.00	1.46	0.14
		Pozitif sıra	3	3.00	9.00		
		Eşit	4				
Boşanma uyum (toplam)	İzleme testi- Son test	Negatif sıra	3	2.33	7.00	1.19	0.23
		Pozitif sıra	4	5.25	21.00		
		Eşit	1				

* $p < 0.05$

Tablo 9’da deney grubundaki çocukların boşanmaya uyum programından sonraki uyumları ile altı hafta sonra uygulanan kalıcılık uygulaması puanları arasında farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Deney grubundaki çocukların okul disiplin sorunları ($z=0.31$; $p>0.05$), psiko-sosyal sorunlar ($z=1.46$; $p>0.05$) ve boşanma uyumlarının ($z=1.19$; $p>0.05$) son test ve İzleme testinde anlamlı bir değişiklik göstermediği belirlenmiştir. Başka bir anlatımla program uygulaması sonrasında gelişen uyumların kalıcılık gösterdiği tespit edilmiştir. Uygulanan programın çocukların boşanmaya uyumlarını altı hafta sonrada sağladığı belirlenmiştir. Bulgular “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan deney grubu katılımcılarının; Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği- Okul Formu son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.” denencesinin doğrulandığı görülmektedir.

Araştırmada Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’nın çocukların boşanmaya uyumlarına olan etkisinin öğretmen gözlemlerinin yanı sıra çocukların

kendilerine ilişkin gözlemleri ile de belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda hem deney hem de kontrol grubundaki çocuklar Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği'ni cevaplandırmıştır. Sonuçlar arasındaki farklılıklar incelenmiştir.

Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimler (Gruplar Arası Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki çocukların boşanmaya yönelik uyum değişimlerinin incelenmesi amacıyla öncelikle ön test, ardından son test puanlarındaki değişim incelenmiştir.

Ön test sonuçları

Araştırma kapsamında öncelikle deney ve kontrol grubundaki çocuklara, Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği ön test olarak uygulanmıştır. Ön test sonuçlarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumluluğu Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Ön Test	Gruplar	<i>n</i>	Ort	<i>S_X</i>
Çocuk boşanmaya uyum ölçeği	Deney	8	70.38	14.99
	Kontrol	8	71.00	16.18

Tablo 10'da yer alan bilgiler incelendiğinde uygulama öncesinde deney grubundaki çocukların boşanmaya uyum puanlarının ortalaması 70.38 (± 14.99), kontrol grubundaki çocukların puanlarının ortalaması da 71.00 (± 16.18) olarak hesaplanmıştır.

Çocuk boşanmaya uyum ön test sonuçlarının deney ve kontrol grubunda anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmesi amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumluluğu Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ön Test	Gruplar	<i>n</i>	Sıra	Sıra	<i>z</i>	<i>p</i>
			Ort	Toplamı		
Çocuk boşanmaya uyum ölçeği	Deney	8	8.50	68.00	0.00	1.00
	Kontrol	8	8.50	68.00		

* $p < 0.05$

Tablo 11’de yer alan bilgiler doğrultusunda deney ve kontrol grubundaki çocukların boşanmaya uyumlarının uygulama öncesinde anlamlı bir değişiklik göstermediği belirlenmiştir ($z=0.00$; $p>0.05$). Diğer bir ifadeyle uygulama öncesinde deney ve kontrol grubundaki çocukların boşanmaya yönelik uyumlarının benzerlik gösterdiği belirlenmiştir.

Son test sonuçları

Araştırma kapsamında deney grubundaki çocuklarla Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmış, kontrol grubundaki çocuklara herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Uygulama sonrasında deney ve kontrol grubundaki çocuklara, Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği son test olarak yeniden uygulanmıştır. Sonuçlarına ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmış, sonuçlar Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12

Deney ve kontrol grubundaki çocukların boşanmaya uyumları son test puanlarına ilişkin hesaplanan betimsel istatistikler

Son Test	Gruplar	<i>n</i>	<i>Ort</i>	<i>S_x</i>
Çocuk boşanmaya uyum ölçeği	Deney	8	86.38	8.00
	Kontrol	8	70.38	15.51

Tablo 12 incelendiğinde uygulama sonrasında deney grubundaki çocukların boşanmaya uyum puanlarının ortalaması 86.38 (± 8.00), kontrol grubundaki puanların ortalaması 70.38 (± 15.51) olarak hesaplanmıştır.

Uygulama sonrasında deney ve kontrol grubundaki çocukların son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Son Test	Gruplar	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	<i>z</i>	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Çocuk boşanmaya uyum ölçeği	Deney	8	11.00	88.00	2.10	0.03*	0.13
	Kontrol	8	6.00	48.00			

* $p<0.05$

Tablo 13'te yer alan bilgiler doğrultusunda deney ve kontrol grubundaki çocukların boşanma uyum son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($z=2.10$; $p<0.05$). Farklılığa ilişkin hesaplanan etki büyüklüğü ($r=0.13$) farklılığın etkisinin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Sıra ortalama ve toplam puanlar incelendiğinde deney grubunda yer alan çocukların boşanmaya uyum son test puanlarının kontrol grubundan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Başka bir anlatımla çocuklara boşanmaya uyum programı sonrasında deney grubundaki çocukların kontrol grubundaki çocuklara göre boşanmaya uyumlarının –düşük düzeyde de olsa- anlamlı bir şekilde artış gösterdiği saptanmıştır.

Deney ve Kontrol Gruplarının Kendi İçindeki Değişimi (Gruplar İçi Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki çocukların gruplar içinde program uygulaması öncesi ve sonrasındaki değişimlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Kontrol grubundaki çocukların kendi içindeki değişimi

Araştırma kapsamında kontrol grubundaki çocukların sürecine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Değişimin gözlemlenmesi amacıyla çocukların ön test-son test boşanmaya uyum düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14

Kontrol Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Ölçek	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Çocuk boşanmaya uyum ölçeği	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	1.63	0.10
	Ön test	Pozitif sıra	3	2.00	6.00		
		Eşit	5				

* $p<0.05$

Tablo 14 incelendiğinde kontrol grubundaki çocukların boşanma uyumlarının zamana bağlı olarak anlamlı bir değişim göstermediği tespit edilmiştir ($z=1.63$; $p>0.05$).

Diğer bir anlatımla ailesi boşanmış çocukların uyumlarının ön test-son test puanlarında (süreçte herhangi bir müdahale olmadığı durumda) benzerlik gösterdiği saptanmıştır.

Deney grubundaki çocukların kendi içindeki değişimi

Deney grubundaki çocukların program uygulama öncesinde ve sonrasında boşanmaya uyum düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespiti amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo 15

Deney Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Çocuk boşanmaya uyum ölçeği	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
	Ön test	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					

* $p < 0.05$

Tablo 15’te yer alan bilgiler incelendiğinde deney grubundaki çocukların Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmadan ve uygulandıktan sonraki boşanma uyum düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($z=2.52$; $p < 0.05$). Farklılığa ilişkin hesaplanan etki büyüklüğü değeri $r=0.32$ olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan değer, farklılığın orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Sıra ortalaması ve toplam puanları incelendiğinde deney grubundaki çocukların boşanma uyumlarının son test puanlarının daha yüksek hesaplandığı tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla deney grubundaki çocuklara uygulanan uyum programı sonrasında boşanmaya uyumlarının artış gösterdiği belirlenmiştir. Bu durum, uygulanan programın etkili olduğunu göstermektedir. Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan deney grubu katılımcılarının; kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.” denencesi doğrulanmaktadır.

Deney grubundaki çocukların program uygulandıktan sonra boşanmaya uyumlarının anlamlı bir şekilde artış gösterdiği tespit edilmiştir. Söz konusu artışın

kalıcılığının belirlenmesi amacıyla deney grubundaki çocuklara altı hafta sonra İzleme testi uygulanmıştır. Çocukların son test ve İzleme test puanları arasındaki farklılık için Wilcoxon işaretler testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 16

Deney Grubundaki Çocukların Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Çocuk boşanmaya uyum ölçeği	İzleme testi- Son test	Negatif sıra	6	3.50	21.00	1.207	0.227
		Pozitif sıra	1	7.00	7.00		
		Eşit	1				

* $p < 0.05$

Tablo 16’da deney grubundaki çocukların boşanmaya uyum programından sonraki uyumları ile altı hafta sonra uygulanan kalıcılık uygulaması puanları arasında anlamlı bir değişiklik göstermediği belirlenmiştir ($z=1.207$; $p>0.05$). Başka bir anlatımla program uygulaması sonrasında çocukların gelişen uyumların kalıcılık gösterdiği, uygulanan programın çocukların boşanmaya uyumlarını uzun vadede sağladığı saptanmıştır. Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan deney grubu katılımcılarının; Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur” denencesinin doğrulandığı görülmektedir.

Araştırmada Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’nın çocukların psikolojik sağlamlıklarına etkisinin saptanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda hem deney hem de kontrol grubundaki çocukların uygulama öncesinde ve sonrasında psikolojik sağlamlıkları ölçülmüştür. Sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimler (Gruplar Arası Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki çocukların psikolojik sağlamlıklarındaki değişimlerinin incelenmesi amacıyla öncelikle uygulanan Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği’nden elde edilen ön test, ardından son test puanlarındaki değişim incelenmiştir.

Ön test sonuçları

Öncelikle deney ve kontrol grubundaki çocukların psikolojik sağlımlıkları ön test puanlarına ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmış, sonuçlar Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Psikolojik Sağlımlıkları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Ön Test	Gruplar	n	Ort	S_X
Psikolojik sağlamlık ölçeği	Deney	8	43.13	8.39
	Kontrol	8	43.50	3.07

Tablo 17’deki bilgiler incelendiğinde uygulama öncesinde deney grubundaki çocukların psikolojik sağlımlıklarına ilişkin puanlarının ortalaması 43.13 (± 8.39), kontrol grubundaki çocukların puanlarının ortalaması da 43.50 (± 3.07) olarak hesaplanmıştır.

Çocukların psikolojik sağlımlıklarına yönelik ön test sonuçlarının deney ve kontrol grubunda anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmesi amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Psikolojik Sağlımlıkları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ön Test	Gruplar	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	z	p
Psikolojik sağlamlık ölçeği	Deney	8	8.81	70.50	0.26	0.79
	Kontrol	8	8.19	65.50		

* $p < 0.05$

Tablo 18 incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki çocukların psikolojik sağlımlıklarının uygulama öncesinde anlamlı bir değişiklik göstermediği tespit edilmiştir ($z=0.26$; $p > 0.05$). Başka bir anlatımla uygulama öncesinde deney ve kontrol grubundaki çocukların psikolojik sağlımlıklarının benzerlik gösterdiği saptanmıştır.

Son test sonuçları

Araştırma kapsamında deney grubundaki çocuklarla Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmış, kontrol grubundaki çocukların eğitim sürecine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Uygulama sonrasında deney ve kontrol grubundaki çocukların, psikolojik sağlımlıkları yeniden ölçülmüştür. Sonuçlarına ilişkin hesaplanan betimsel istatistikler Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Psikolojik Sağlımlıkları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Son Test	Gruplar	n	Ort	S_X
Psikolojik sağlamlık ölçeği	Deney	8	50.63	7.05
	Kontrol	8	42.38	3.16

Tablo 19’da yer alan bilgiler incelendiğinde uygulama sonrasında deney grubundaki çocukların psikolojik sağlımlıklarına yönelik puan ortalaması 50.63 (± 7.05), kontrol grubundaki puanların ortalaması 42.38 (± 3.16) olarak hesaplanmıştır.

Uygulama sonrasında deney ve kontrol grubundaki çocukların psikolojik sağlımlıklarına yönelik son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 20’de gösterilmiştir.

Tablo 20

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Psikolojik Sağlımlıkları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Son Test	Gruplar	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	z	p	Etki büyüklüğü (r)
Psikolojik sağlamlık ölçeği	Deney	8	11.31	90.50	2.37	0.01*	0.15
	Kontrol	8	5.69	45.50			

* $p < 0.05$

Tablo 20’deki bilgiler doğrultusunda deney ve kontrol grubundaki çocukların psikolojik sağlımlıkları son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($z=2.37$; $p < 0.05$). Hesaplanan farklılığa yönelik etkinin düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir ($r=0.15$). Sıra ortalama ve toplam puanlar incelendiğinde deney

grubunun psikolojik sağlamlık son test puanlarının, kontrol grubundan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla çocuklara boşanmaya uyum programı sonrasında deney grubundaki çocukların kontrol grubundaki çocuklara göre psikolojik sağlamlıklarının –düşük düzeyde de olsa- anlamlı bir şekilde artış gösterdiği saptanmıştır.

Deney ve Kontrol Gruplarının Kendi İçindeki Değişimi (Gruplar İçi Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki çocukların gruplar içinde program uygulaması öncesi ve sonrasındaki psikolojik sağlamlıklarına yönelik değişimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Kontrol grubundaki çocukların kendi içindeki değişimi

Araştırma kapsamında kontrol grubundaki çocukların sürecine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Çocukların psikolojik sağlamlıkları ön test-son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 21’de gösterilmiştir.

Tablo 21

Kontrol Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Ölçek	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Psikolojik sağlamlık ölççeği	Son test – Ön test	Negatif sıra	1	6.00	6.00	1.71	0.08
		Pozitif sıra	7	4.29	30.00		
		Eşit	0				

* $p < 0.05$

Tablo 21’de yer alan bilgiler incelendiğinde kontrol grubundaki çocukların psikolojik sağlamlıklarının zamana bağlı olarak anlamlı bir değişim göstermediği belirlenmiştir ($z=1.71$; $p > 0.05$). Başka bir anlatımla ailesi boşanmış çocukların psikolojik sağlamlıklarının ön test-son test puanlarında (süreçte herhangi bir müdahale olmadığı durumda) benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Deney grubundaki çocukların kendi içindeki değişimi

Deney grubundaki çocukların program uygulama öncesinde ve sonrasında psikolojik sağlamlıklarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 22’de gösterilmiştir.

Tablo 22

Deney Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra toplamı	X^2	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Psikolojik sağlamlık ölçeği	Son test – Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					

* $p < 0.05$

Tablo 22 incelendiğinde deney grubundaki Çocukların Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmadan ve uygulandıktan sonraki psikolojik sağlamlıklarının anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($z=2.52$; $p < 0.05$). Farklılığa yönelik etki büyüklüğünün orta düzeyde olduğu saptanmıştır ($r=0.32$). Sıra ortalaması ve toplam puanları incelendiğinde deney grubundaki çocukların psikolojik sağlamlıklarının son test puanlarının daha yüksek hesaplandığı tespit edilmiştir. Diğer bir anlatımla deney grubundaki çocuklara uygulanan uyum programı sonrasında psikolojik sağlamlıklarının artış gösterdiği belirlenmiştir. Bulgular değerlendirildiğinde “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan deney grubu katılımcılarının; kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Çocuk Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.” denencesinin doğrulandığı görülmektedir. Bu durum, uygulanan programın çocukların psikolojik sağlamlıklarını geliştirmede etkili olduğunu göstermektedir.

Deney grubundaki çocukların program uygulandıktan sonra psikolojik sağlamlıklarının anlamlı bir şekilde artış gösterdiği belirlenmiştir. Söz konusu artışın kalıcılığının belirlenmesi amacıyla deney grubundaki çocuklara altı hafta sonra izleme testi uygulanmıştır. Çocukların son test ve izleme test puanları arasındaki farklılık için Wilcoxon işaretler testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 23’te gösterilmiştir.

Tablo 23

Deney Grubundaki Çocukların Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Psikolojik sağlamlık ölçeği	İzleme testi- Son test	Negatif sıra	3	2.17	6.50	1.62	0.10
		Pozitif sıra	5	5.90	29.50		
		Eşit	0				

* $p < 0.05$

Tablo 23'te deney grubundaki çocukların boşanmaya uyum programından sonraki psikolojik sağlamlıklarıyla altı hafta sonra uygulanan kalıcılık uygulaması puanları arasında anlamlı bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir ($z=1.62$; $p>0.05$). Diğer bir ifadeyle program uygulaması sonrasında çocukların artış gösteren psikolojik sağlamlıklarının kalıcı olduğu, uygulanan programın çocukların psikolojik sağlamlıklarında sağladığı artışı uzun vadede koruduğu saptanmıştır. Bulgular değerlendirildiğinde “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan deney grubu katılımcılarının; Çocuk Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.” denencesinin doğrulandığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında uygulaması gerçekleştirilen Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’nın çocukların aile yaşam doyumlarına etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda hem deney hem de kontrol grubundaki çocukların uygulama öncesinde ve sonrasında aile yaşam doyumları Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ile ölçülmüştür. Sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimler (Gruplar Arası Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki çocukların aile-yaşam doyumlarındaki farklılaşmalarının incelenmesi amacıyla öncelikle ön test, ardından son test puanlarındaki değişim incelenmiştir.

Ön test sonuçları

Öncelikle deney ve kontrol grubundaki çocukların aile-yaşam doyumlarının ön test puanlarına ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmış, sonuçlar Tablo 24'te gösterilmiştir.

Tablo 24

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Aile-Yaşam Doyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Ön Test	Gruplar	n	Ort	S_X
Aile-yaşam doyum ölçeği	Deney	8	111.25	34.33
	Kontrol	8	115.13	21.99

Tablo 24 incelendiğinde uygulama öncesinde deney grubundaki çocukların aile-yaşam doyumlarına ilişkin puanlarının ortalamasının 111.25 (± 34.33), kontrol grubundaki çocukların puanlarının ortalamasının da 115.13 (± 21.99) olarak hesaplandığı belirlenmiştir.

Deney ve kontrol grubundaki çocukların aile yaşam doyumlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği belirlenmesi amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 25'te gösterilmiştir.

Tablo 25

Deney ve Kontrol Grubundaki Aile Yaşam Doyumlarının Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ön Test	Gruplar	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	z	p
Aile-yaşam doyum ölçeği	Deney	8	8.25	66.00	0.21	0.87
	Kontrol	8	8.75	70.00		

* $p < 0.05$

Tablo 25'te yer alan bilgiler incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki çocukların aile yaşam doyumlarının uygulama öncesinde anlamlı bir değişiklik göstermediği tespit edilmiştir ($z=0.21$; $p>0.05$). Başka bir anlatımla uygulama öncesinde deney ve kontrol grubundaki çocukların aile yaşam doyumlarının benzerlik gösterdiği saptanmıştır.

Son test sonuçları

Araştırma kapsamında deney grubundaki çocuklarla Çocuk Boşanmaya Uyum Programı uygulanmış, kontrol grubundaki çocukların eğitim sürecine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Uygulama sonrasında deney ve kontrol grubundaki çocukların, aile yaşam doyumları yeniden belirlenmiştir. Sonuçlarına ilişkin hesaplanan betimsel istatistikler Tablo 26’da gösterilmiştir.

Tablo 26

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Aile-Yaşam Doyumlarına Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Son Test	Gruplar	n	Ort	S_X
Aile-yaşam doyum ölçeği	Deney	8	121.63	29.18
	Kontrol	8	116.38	26.11

Tablo 26’da yer alan bilgiler incelendiğinde uygulama sonrasında deney grubundaki çocukların aile-yaşam doyumlarına yönelik puan ortalaması 121.63 (± 29.18), kontrol grubundaki puanların ortalaması 116.38 (± 26.11) olarak hesaplanmıştır.

Uygulama sonrasında deney ve kontrol grubundaki çocukların aile yaşam doyumlarına yönelik son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 27’de gösterilmiştir.

Tablo 27

Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Aile Yaşam Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Son Test	Gruplar	n	Sıra	Sıra	z	p
			Ort	Toplamı		
Aile-yaşam doyum ölçeği	Deney	8	9.31	74.50	0.68	0.50
	Kontrol	8	7.69	61.50		

* $p < 0,05$

Tablo 27’deki bilgiler incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki çocukların aile yaşam doyumları son test puanlarının anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($z=0.68$; $p > 0.05$). Başka bir anlatımla çocuklara boşanmaya uyum

programı sonrasında deney grubundaki çocuklarla kontrol grubundaki çocukların aile-yaşam doyumlarının benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Deney ve Kontrol Gruplarının Kendi İçindeki Değişimi (Gruplar İçi Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki çocukların gruplar içinde program uygulaması öncesi ve sonrasındaki aile yaşam doyumlarına yönelik değişimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Kontrol grubundaki çocukların kendi içindeki değişimi

Araştırma kapsamında kontrol grubundaki çocukların sürecine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Çocukların aile yaşam doyumları ön test-son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 28’de gösterilmiştir.

Tablo 28

Kontrol Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Ölçek	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Aile-yaşam doyum ölçeği	Son test -	Negatif sıra	4	3.75	15.00	0.16	0.86
	Ön test	Pozitif sıra	3	4.33	13.00		
		Eşit	1				

* $p < 0,05$

Tablo 28 incelendiğinde kontrol grubundaki çocukların aile yaşam doyumlarının zamana bağlı olarak anlamlı bir değişim göstermediği tespit edilmiştir ($z=0.16$; $p>0.05$). Başka bir anlatımla ailesi boşanmış çocukların aile-yaşam doyumlarının ön test-son test puanlarında (süreçte herhangi bir müdahale olmadığı durumda) benzerlik gösterdiği saptanmıştır.

Deney grubundaki çocukların kendi içindeki değişimi

Deney grubundaki çocukların program uygulama öncesinde ve sonrasında aile-yaşam doyumlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi

amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 29’da gösterilmiştir.

Tablo 29

Deney Grubundaki Çocukların Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Aile-yaşam doyum ölçeği	Son test– Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.37	0.01*	0.30
		Pozitif sıra	7	4.00	28.00			
		Eşit	1					

* $p < 0.05$

Tablo 29’deki bilgiler incelendiğinde deney grubundaki çocukların Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmadan ve uygulandıktan sonraki aile-yaşam doyumlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($z=2.37$; $p < 0.05$). Hesaplanan farklılığa ilişkin etki büyüklüğü değeri hesaplanmış ve hesaplanan değer ($r=0.30$) farklılığın orta düzeyde olduğunu göstermiştir. Sıra ortalaması ve toplam puanları incelendiğinde deney grubundaki çocukların aile yaşam doyumlarının son test puanlarının daha yüksek hesaplandığı saptanmıştır. Diğer bir anlatımla deney grubundaki çocuklara uygulanan uyum programı sonrasında aile yaşam doyumlarının artış gösterdiği belirlenmiştir. “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan deney grubu katılımcılarının; kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.” denencesinin doğrulandığı görülmektedir. Bu durum, uygulanan programın çocukların aile yaşam doyumlarını geliştirmede etkili olduğunu göstermektedir.

Deney grubundaki çocukların program uygulandıktan sonra aile yaşam doyumlarının anlamlı bir şekilde artış gösterdiği belirlenmiştir. Söz konusu artışın kalıcılığının belirlenmesi amacıyla deney grubundaki çocuklara altı hafta sonra izleme testi uygulanmıştır. Çocukların son test ve izleme test puanları arasındaki farklılık için Wilcoxon işaretler testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 30’da gösterilmiştir.

Tablo 30

Deney Grubundaki Çocukların Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Aile-yaşam doyumu ölçeği	İzleme testi- Son test	Negatif sıra	3	4.67	14.00	0.74	0.45
		Pozitif sıra	3	2.33	7.00		
		Eşit	2				

* $p < 0,05$

Tablo 30'daki bilgiler incelendiğinde, deney grubundaki çocukların boşanmaya uyum programından sonraki aile yaşam doyumu düzeyleriyle altı hafta sonra uygulanan kalıcılık uygulaması puanları arasında anlamlı bir değişiklik olmadığı belirlenmiştir ($z=0.74$; $p>0.05$). Diğer bir ifadeyle program uygulaması sonrasında çocukların artış gösteren aile yaşam doyumlarının kalıcı olduğu saptanmıştır. Bulgular değerlendirildiğinde “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan deney grubu katılımcılarının; Aile Yaşam Doyumu Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.” denencesinin doğrulandığı görülmektedir.

Annelerin Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlık ve Aile Yaşam Doyumlarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında boşanmaya uyum programı yetişkinler için de hazırlanmış ve deney ile kontrol grubundaki çocukların annelerine uygulanmıştır. Boşanmış annelere uygulanan uyum programının, öncelikle kişilerin boşanmaya uyumlarına etkisi incelenmiştir. Bunun için deney grubundaki çocukların anneleriyle ön, son ve izleme; kontrol grubundaki çocukların annelerine de ön ve son test uygulamaları yapılmıştır. Sonuçlar arasındaki farklılıklar incelenmiştir.

Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimler (Gruplar Arası Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki çocukların annelerinin boşanmaya uyum düzeylerindeki değişimlerinin incelenmesi amacıyla Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği'nden elde edilen ön test, ardından son test puanlarındaki farklılık incelenmiştir.

Ön test sonuçları

Yetişkinler için boşanmaya uyum programının boşanmaya uyum düzeylerine olan etkisinin belirlenmesi amacıyla öncelikle deney ve kontrol grubundaki çocukların annelerine Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği ön test olarak uygulanmıştır. Ön test sonuçlarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 31'de gösterilmiştir.

Tablo 31

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Boşanmaya Uyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Ön Test	Gruplar	<i>n</i>	Ort	<i>S_x</i>
Psikolojik uyum	Deney	8	27.13	6.85
	Kontrol	8	27.88	3.94
Sosyal uyum	Deney	8	12.25	2.92
	Kontrol	8	12.25	1.67
Kök aile ilişkileri	Deney	8	12.50	1.31
	Kontrol	8	13.00	2.27
Boşanmaya uyum (toplam)	Deney	8	51.88	9.05
	Kontrol	8	53.13	6.88

Tablo 31'de yer alan bilgiler incelendiğinde uygulama öncesinde deney grubundaki annelerin psikolojik uyum puanlarının ortalamasının 27.13 (± 6.85), kontrol grubundaki yetişkinlerin 27.88 (± 3.94) olarak hesaplandığı belirlenmiştir. Deney grubundaki yetişkinlerin uygulama öncesinde sosyal sorunlar ön test puan ortalamasının 12.25 (± 2.92), kontrol grubunda 12.25 (± 1.67) olarak hesaplanmıştır. Uygulama öncesinde deney grubundaki yetişkinlerin kök-aile ilişkileri puan ortalamalarının 12.50 (± 1.31), kontrol grubunda 13.00 (± 2.27) olarak hesaplandığı tespit edilmiştir. Deney grubunda yer alan annelerin boşanmaya uyum ön test puanlarının ortalaması 51.88 (± 9.05), kontrol grubundaki annelerin puanlarının ortalaması 53.13 (± 6.88) olarak hesaplanmıştır. Boşanmaya uyum ön test sonuçlarının deney ve kontrol grubunda anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaçla Mann Whitney U testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 32'de gösterilmiştir.

Tablo 32

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Boşanmaya Uyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ön Test	Gruplar	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	<i>z</i>	<i>p</i>
Psikolojik uyum	Deney	8	8.06	64.50	0.36	0.72
	Kontrol	8	8.94	71.50		
Sosyal uyum	Deney	8	8.31	66.50	0.15	0.87
	Kontrol	8	8.69	69.50		
Kök aile ilişkileri	Deney	8	8.19	65.50	0.27	0.79
	Kontrol	8	8.81	70.50		
Boşanmaya uyum (toplam)	Deney	8	7.75	62.00	0.63	0.57
	Kontrol	8	9.25	74.00		

* $p < 0,05$

Tablo 32 incelendiğinde araştırmaya katılan yetişkinlerin boşanmaya yönelik psikolojik uyum ($z=0.36$; $p>0.05$), sosyal uyum ($z=0.15$; $p>0.05$), kök-aile ilişkileri ($z=0.27$; $p>0.05$) ön test puanlarının deney ve kontrol grubunda anlamlı bir değişiklik göstermediği tespit edilmiştir. Benzer şekilde deney ve kontrol grubundaki yetişkinlerin uygulama öncesinde boşanmaya uyumlarının anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($z=0.63$; $p>0.05$). Başka bir anlatımla deney ve kontrol grubundaki annelerin uygulama öncesinde boşanmaya uyum düzeylerinin benzerlik gösterdiği saptanmıştır.

Son test sonuçları

Yetişkinler için boşanmaya uyum programının annelerin boşanmaya uyumlarına etkisinin belirlenmesi amacıyla öncelikle deney ve kontrol grubundaki annelerin son test sonuçlarına ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmış, sonuçlar Tablo 33'te gösterilmiştir.

Tablo 33

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Son Test	Gruplar	<i>n</i>	Ort	<i>S_x</i>
Psikolojik uyum	Deney	8	32.50	4.69
	Kontrol	8	27.25	3.65
Sosyal uyum	Deney	8	16.88	1.13
	Kontrol	8	12.63	2.00

(Devam ediyor)

Tablo 33 (Devam)

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Son Test	Gruplar	<i>n</i>	Ort	<i>S_X</i>
Kök aile ilişkileri	Deney	8	15.00	2.39
	Kontrol	8	11.88	1.46
Boşanmaya uyum (toplam)	Deney	8	64.38	7.11
	Kontrol	8	51.75	5.97

Tablo 33 incelendiğinde uygulama sonrasında deney grubundaki annelerin psikolojik uyum son test puanlarının ortalamasının 32.50 (± 4.69), kontrol grubundaki yetişkinlerin 27.25 (± 3.65) olarak hesaplandığı tespit edilmiştir. Deney grubundaki yetişkinlerin sosyal uyum son test puan ortalamasının 16.88 (± 1.13), kontrol grubunda 12.63 (± 2.00) olarak hesaplanmıştır. Uygulama sonrasında deney grubundaki yetişkinlerin kök-aile ilişkileri son test puan ortalamalarının 15.00 (± 2.39), kontrol grubunda 11.88 (± 1.46) olarak hesaplandığı tespit edilmiştir. Deney grubunda yer alan çocukların annelerinin boşanmaya uyum son test puanlarının ortalaması 64.38 (± 7.11), kontrol grubundaki çocukların annelerinin puanlarının ortalaması 51.75 (± 5.97) olarak hesaplanmıştır.

Araştırma kapsamında deney grubundaki annelere Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmıştır. Programdan sonra deney ve kontrol grubundaki annelerin son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin saptanması amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 34’te gösterilmiştir.

Tablo 34

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Boşanmaya Uyumları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Son Test	Gruplar	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	<i>z</i>	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Psikolojik uyum	Deney	8	10.88	87.00	2.01	0.04*	0.10
	Kontrol	8	6.13	49.00			
Sosyal uyum	Deney	8	12.25	98.00	3.22	0.00*	0.20
	Kontrol	8	4.75	38.00			
Kök aile ilişkileri	Deney	8	11.50	92.00	2.54	0.01*	0.16
	Kontrol	8	5.50	44.00			
Boşanmaya uyum (toplam)	Deney	8	11.94	95.50	2.90	0.00*	0.18
	Kontrol	8	5.06	40.50			

* $p < 0,05$

Tablo 34 incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki yetişkinlerin psikolojik uyum son test ($z=2.01$; $p<0.05$), sosyal uyum ($z=3.22$; $p<0.05$), kök-aile ilişkileri ($z=2.54$; $p<0.05$) son test puanlarının anlamlı bir değişiklik gösterdiği, etki büyüklükleri doğrultusunda farklılığın düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde deney ve kontrol grubunda yer alan annelerin uygulama sonrasında boşanmaya uyumlarının anlamlı bir değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir ($z=2.90$; $p<0.01$; $r=0.18$). Sıra ortalama ve toplam puanları incelendiğinde deney grubundaki yetişkinlerin kontrol grubundakilere göre uygulama sonrasında psikolojik uyumlarının, sosyal uyumlarının, kök-aile ilişkilerinin ve genel olarak boşanmaya uyumlarının artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum, uygulanan programın, yetişkinlerin boşanma sürecine adapte olmalarına katkı sağladığını göstermektedir.

Deney ve Kontrol Gruplarının Kendi İçindeki Değişimi (Gruplar İçi Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki yetişkinlerin kendi içindeki program uygulaması öncesi ve sonrasındaki değişimlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Kontrol grubundaki annelerin kendi içindeki değişimi

Araştırma kapsamında kontrol grubundaki yetişkinlerle herhangi bir uygulama gerçekleştirilmemiştir. Değişimin gözlemlenmesi amacıyla kontrol grubundaki yetişkinlerin ön test-son test boşanmaya uyum düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 35’te gösterilmiştir.

Tablo 35

Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	p
Psikolojik uyum	Son test	Negatif sıra	4	3.50	14.00	0.75	0.45
	–	Pozitif sıra	2	3.50	7.00		
	Ön test	Eşit	2				
Sosyal uyum	Son test	Negatif sıra	1	2.00	2.00	1.13	0.25
	–	Pozitif sıra	3	2.67	8.00		
	Ön test	Eşit	4				

(Devam ediyor)

Tablo 35 (Devam)

Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Kök aile ilişkileri	Son test	Negatif sıra	5	3.80	19.00	1.80	0.07
	Ön test	Pozitif sıra	1	2.00	2.00		
		Eşit	2				
Boşanmaya uyum (toplam)	Son test	Negatif sıra	5	3.90	19.50	1.89	0.05
	Ön test	Pozitif sıra	1	1.50	1.50		
		Eşit	2				

* $p < 0,05$

Tablo 35'te yer alan bilgiler doğrultusunda kontrol grubunda bulunan annelerin psikolojik uyum ($z=0.75$; $p>0.05$), sosyal uyum ($z=1.13$; $p>0.05$), kök-aile ilişkileri ($z=1.80$; $p>0.05$) ve boşanmaya uyumlarının ($z=1.89$; $p>0.05$) ön ve son test uygulamasında anlamlı bir değişiklik göstermediği tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla zamana bağlı olarak (altı hafta içinde) yetişkinlerin boşanmaya uyum süreçlerinde anlamlı bir değişim olmadığı gözlenmiştir.

Deney grubundaki annelerin kendi içindeki değişimi

Deney grubundaki annelerin program uygulama öncesinde ve sonrasında boşanmaya uyum düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 36'da gösterilmiştir.

Tablo 36

Deney Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Psikolojik uyum	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.53	0.01*	0.32
	Ön test	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					

(Devam ediyor)

Tablo 36 (Devam)

Deney Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Sosyal uyum	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.53	0.01*	0.32
	Ön test	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit sıra	0					
Kök aile ilişkileri	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.37	0.01*	0.30
	Ön test	Pozitif sıra	7	4.00	28.00			
		Eşit sıra	1					
Boşanmaya uyum (toplam)	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
	Ön test	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit sıra	0					

* $p < 0.05$

Tablo 36’da görüldüğü gibi deney grubundaki annelerinin psikolojik uyum ($z=2.53$; $p < 0.05$), sosyal uyum ($z=2.53$; $p < 0.05$), kök-aile ilişkileri ($z=2.37$; $p < 0.05$) ön ve son test puanları arasında anlamlı bir değişim olduğu belirlenmiştir. Hesaplanan farklılığa ilişkin etki büyüklüğü değerine bakıldığında hesaplanan değer kök aile ilişkileri için ($r=0.30$), psikolojik uyum, sosyal uyum ve boşanmaya uyum için ($r=0.32$) olduğu görülmüştür. Hesaplanan farklılıklara yönelik etki değerlerinin orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde deney grubundaki yetişkinlerin boşanmaya uyumlarının deney ve kontrol grubunda anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır ($z=2.52$; $p < 0.05$; $r=0.32$). Sıra ortalama ve toplam puanları incelendiğinde son test puanlarının ön test puanlarından yüksek olduğu belirlenmiştir. Başka bir anlatımla Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı’nın uygulanan deney grubundaki yetişkinlerin boşanmaya uyum düzeylerinin artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde “Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan anne deney grubu katılımcılarının, kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.” denencesi doğrulanmaktadır.

Deney grubundaki yetişkinlerin boşanmaya uyum puanlarındaki artışın kalıcılığının tespiti için ölçek, ailelere altı hafta sonra yeniden uygulanmıştır. Uygulama

sonuçlarına ilişkin Wilcoxon işaretler testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 37’de gösterilmiştir.

Tablo 37

Deney Grubundaki Annelerin Son Test ve İzleme Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Psikolojik uyum	İzleme testi – Son test	Negatif sıra	3	3.67	11.00	0.10	0.91
		Pozitif sıra	3	3.33	10.00		
		Eşit	2				
Sosyal uyum	İzleme testi – Son test	Negatif sıra	1	2.00	2.00	0.57	0.56
		Pozitif sıra	2	2.00	4.00		
		Eşit	5				
Kök aile ilişkileri	İzleme testi – Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	1.73	0.08
		Pozitif sıra	3	2.00	6.00		
		Eşit	5				
Boşanmaya uyum (toplam)	İzleme testi – Son test	Negatif sıra	3	2.83	8.50	0.42	0.67
		Pozitif sıra	3	4.17	12.50		
		Eşit	2				

* $p < 0.05$

Tablo 37’de yer alan bilgiler incelendiğinde deney grubunda bulunan annelerin psikolojik uyum ($z=0.10$; $p>0.05$), sosyal uyum ($z=0.57$; $p>0.05$), kök-aile ilişkileri ($z=1.73$; $p>0.05$) ve boşanmaya uyumlarının ($z=0.42$; $p>0.05$) son test ve izleme testi uygulamasında anlamlı bir değişiklik göstermediği belirlenmiştir. Başka bir anlatımla zamana bağlı olarak (altı hafta içinde) yetişkinlerin boşanmaya uyum süreçlerindeki artışın kalıcı olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre “Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan anne deney grubu katılımcılarının; Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.” denencesi doğrulanmıştır.

Araştırma kapsamında yetişkinlere uygulanan boşanmaya uyum programının, yetişkinlerin psikolojik sağlıklarına etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda deney grubundaki çocukların anneleriyle ön, son ve izleme; kontrol grubundaki çocukların anneleriyle de ön ve son test uygulamaları yapılmıştır. Psikolojik sağlık düzeyleri Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği kullanılarak belirlenmiştir. Sonuçlar arasındaki farklılıklar incelenmiştir.

Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimler (Gruplar Arası Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki annelerin psikolojik sağlıklarındaki değişimlerinin incelenmesi amacıyla öncelikle ön test, ardından son test puanlarındaki farklılık incelenmiştir.

Ön test sonuçları

Yetişkinler için boşanmaya uyum programının, annelerin psikolojik sağlıklarına olan etkisinin tespit edilmesi amacıyla öncelikle deney ve kontrol grubundaki çocukların annelerine ön test uygulanmıştır. Ön test sonuçlarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 38’de gösterilmiştir.

Tablo 38

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Psikolojik Sağlık Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Ön Test	Gruplar	<i>n</i>	Ort	<i>S_x</i>
	Deney	8	21.50	4.21
İlişkisel kaynaklar	Kontrol	8	22.00	2.78
	Deney	8	18.88	2.10
Bireysel kaynaklar	Kontrol	8	18.50	1.51
	Deney	8	21.88	4.79
Kültürel ve bağlamsal kaynaklar	Kontrol	8	20.00	3.02
	Deney	8	15.13	5.82
Ailesel kaynaklar	Kontrol	8	17.88	3.04
	Deney	8	77.38	13.00
Psikolojik sağlık (toplam)	Kontrol	8	78.38	6.97

Tablo 38’de yer alan bilgiler incelendiğinde araştırmaya katılan yetişkinlerin uygulama öncesinde ilişkisel kaynak boyutundaki puanlarının ortalaması deney grubunda 21.50 (± 4.21), kontrol grubunda 22.00 (± 2.78) olarak hesaplanmıştır. Bireysel kaynak puanlarının ortalaması deney grubunda 18.88 (± 2.10), kontrol grubunda 18.50 (± 1.51) olarak hesaplanmıştır. Kültürel ve bağlamsal kaynaklar boyutundaki puanların ortalaması deney grubunda 21.88 (± 4.79), kontrol grubunda 20.00 (± 3.02) olarak hesaplandığı tespit edilmiştir. Ailesel kaynaklar boyutundaki puanların ortalaması deney grubunda 15.13 (± 5.82), kontrol grubunda 17.88 (± 3.04) olarak hesaplanmıştır. Boşanmaya uyum programı öncesinde deney grubundaki annelerin psikolojik sağlıklarına yönelik ortalama puan 77.38 (± 13.00), kontrol grubunda 78.38 (± 6.97) olarak hesaplanmıştır.

Yetişkinlerin psikolojik sağlıklarına yönelik hesaplanan ön test sonuçlarının deney ve kontrol grubunda anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaçla Mann Whitney U testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 39’da gösterilmiştir.

Tablo 39

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Psikolojik Sağlık Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ön Test	Gruplar	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	z	p
İlişkisel kaynaklar	Deney	8	8.00	64.00	0.42	0.72
	Kontrol	8	9.00	72.00		
Bireysel kaynaklar	Deney	8	8.88	71.00	0.32	0.79
	Kontrol	8	8.13	65.00		
Kültürel ve bağlamsal kaynaklar	Deney	8	10.31	82.50	1.53	0.13
	Kontrol	8	6.69	53.50		
Ailesel kaynaklar	Deney	8	7.19	57.50	1.11	0.27
	Kontrol	8	9.81	78.50		
Psikolojik sağlık (toplam)	Deney	8	8.69	69.50	0.15	0.87
	Kontrol	8	8.31	66.50		

* $p < 0.05$

Tablo 39’da yer alan bilgiler incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki annelerin uygulama öncesinde ilişkisel kaynaklar ($z=0.42$; $p>0.05$), bireysel kaynaklar ($z=0.32$; $p>0.05$), kültürel ve bağlamsal kaynaklar ($z=1.53$; $p>0.05$), ailesel kaynaklar ($z=1.11$; $p>0.05$) ön test puanlarının anlamlı bir değişiklik göstermediği tespit edilmiştir. Benzer şekilde deney ve kontrol grubundaki annelerin psikolojik sağlık ön test puanlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($z=0.15$; $p>0.05$).

Hesaplanan değerler, uygulama öncesinde deney ve kontrol grubundaki annelerin psikolojik sağlımlıklarının tüm alt boyutlarda ve genel olarak benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Son test sonuçları

Araştırma kapsamında yetişkinlere de boşanmaya uyum programı uygulanmıştır. Programın uygulanması sonrasında deney ve kontrol grubundaki annelerin psikolojik sağlımlıklarına yönelik son test sonuçlarına ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmış, sonuçlar Tablo 40'ta gösterilmiştir.

Tablo 40

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Psikolojik Sağlımlıkları Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Son Test	Gruplar	<i>n</i>	Ort	<i>S_x</i>
İlişkisel kaynaklar	Deney	8	25.50	2.51
	Kontrol	8	22.00	2.67
Bireysel kaynaklar	Deney	8	21.63	0.52
	Kontrol	8	19.25	0.89
Kültürel ve bağlamsal kaynaklar	Deney	8	23.38	2.07
	Kontrol	8	20.00	3.70
Ailesel kaynaklar	Deney	8	20.13	2.47
	Kontrol	8	17.75	3.41
Psikolojik sağlımlık (toplam)	Deney	8	90.63	4.93
	Kontrol	8	79.00	7.13

Tablo 40 incelendiğinde yetişkinlerin uygulama sonrasında ilişkisel kaynak boyutundaki puanlarının ortalamasının deney grubunda 25.50 ($\pm 2,51$), kontrol grubunda 22.00 ($\pm 2,67$) olarak hesaplandığı belirlenmiştir. Bireysel kaynak puanlarının ortalaması deney grubunda 21.63 ($\pm 0,52$), kontrol grubunda 19.25 ($\pm 0,89$) olarak hesaplanmıştır. Kültürel ve bağlamsal kaynaklar boyutundaki puanların ortalaması deney grubunda 23.38 ($\pm 2,07$), kontrol grubunda 20.00 ($\pm 3,70$) olarak hesaplanmıştır. Ailesel kaynaklar boyutundaki puanların ortalaması deney grubunda 20.13 ($\pm 2,47$), kontrol grubunda 17.75 ($\pm 3,41$) olarak hesaplanmıştır. Boşanmaya uyum programı sonrasında deney

grubundaki çocukların annelerinin psikolojik sağlamlıklarına yönelik ortalama puan 90.63 ($\pm 4,93$), kontrol grubunda 79.00 (± 7.13) olarak hesaplanmıştır.

Araştırma kapsamında deney grubundaki annelere de Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmıştır. Programdan sonra deney ve kontrol grubundaki çocukların annelerine son test olarak uygulanan psikolojik sağlamlık testi puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin saptanması amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 41’de gösterilmiştir.

Tablo 41

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Psikolojik Sağlamlık Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ön Test	Gruplar	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	z	p	Etki büyüklüğü (r)
İlişkisel kaynaklar	Deney	8	11.06	88.50	2.16	0.02*	0.14
	Kontrol	8	5.94	47.50			
Bireysel kaynaklar	Deney	8	12.50	100.00	3.45	0.00*	0.22
	Kontrol	8	4.50	36.00			
Kültürel ve bağlamsal kaynaklar	Deney	8	11.19	89.50	2.29	0.02*	0.14
	Kontrol	8	5.81	46.50			
Ailesel kaynaklar	Deney	8	10.44	83.50	1.64	0.10	---
	Kontrol	8	6.56	52.50			
Psikolojik sağlamlık (toplam)	Deney	8	11.69	93.50	2,68	0.00*	0.17
	Kontrol	8	5.31	42.50			

* $p < 0.05$

Tablo 41 incelendiğinde uygulama sonrasında deney ve kontrol grubundaki annelerin ailesel kaynaklar son test puanlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($z=1,64$; $p > 0,05$). Başka bir anlatımla deney ve kontrol grubundaki çocukların annelerinin ailesel kaynakları son uygulamada benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte deney ve kontrol grubundaki annelerin ilişkisel kaynaklar ($z=2.16$; $p < 0.05$; $r=0.14$), bireysel kaynaklar ($z=3.45$; $p < 0.05$; $r=0.22$), kültürel ve bağlamsal kaynaklar ($z=2.29$; $p < 0.05$; $r=0.14$) ve genel olarak psikolojik sağlamlıkları ($z=2.68$; $p < 0.05$; $r=0.17$) son test puanlarının anlamlı bir değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Farklılık gösteren boyutlar ve toplam puan için hesaplanan etki büyüklüğü değerleri, farklılığın etkisinin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Sıra ortalama ve toplam puanlar incelendiğinde farklılıkların deney grubu lehine anlamlı olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle deney grubundaki çocukların annelerinin uygulama sonrasında ilişkisel

kaynaklar, bireysel kaynaklar, kültürel ve bağlamsal kaynaklar ve genel olarak psikolojik sağlıklarının kontrol grubundan –düşük düzeyde de olsa- anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, uygulanan programın söz konusu alanların gelişmesinde başarılı olma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Deney ve Kontrol Gruplarının Kendi İçindeki Değişimi (Gruplar İçi Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki annelerin kendi içindeki program uygulaması öncesi ve sonrasındaki psikolojik sağlıklarına yönelik değişimlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Kontrol grubundaki annelerin kendi içindeki değişimi

Araştırma kapsamında kontrol grubundaki annelerle herhangi bir uygulama gerçekleştirilmemiştir. Değişimin gözlemlenmesi amacıyla kontrol grubundaki annelere ön test-son test uygulaması yapılmıştır. Sonuçların anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 42’de gösterilmiştir.

Tablo 42

Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
İlişkisel kaynaklar	Son test	Negatif sıra	1	1.50	1.50	0.00	1.00
	–	Pozitif sıra	1	1.50	1.50		
	Ön test	Eşit	6				
Bireysel kaynaklar	Son test	Negatif sıra	5	3.00	15.00	1.92	0.05
	–	Pozitif sıra	0	0.00	0.00		
	Ön test	Eşit	3				

(Devam ediyor)

Tablo 42 (Devam)

Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Kültürel ve bağlamsal kaynaklar	Son test	Negatif sıra	3	2.50	7.50	0.00	1.00
	Ön test	Pozitif sıra	2	3.75	7.50		
		Eşit	3				
Ailesel kaynaklar	Son test	Negatif sıra	2	2.00	4.00	0.37	0.70
	Ön test	Pozitif sıra	2	3.00	6.00		
		Eşit	4				
Psikolojik sağlamlık (toplam)	Son test	Negatif sıra	5	4.10	20.50	1.12	0.26
	Ön test	Pozitif sıra	2	3.75	7.50		
		Eşit	1				

Tablo 42’de yer alan bilgiler incelendiğinde araştırmaya katılan kontrol grubundaki annelerin altı haftalık süreç içerisinde ilişkisel kaynaklar ($z=0.00$; $p>0.05$), bireysel kaynaklar ($z=1.92$; $p>0.05$), kültürel ve bağlamsal kaynaklar ($z=0.00$; $p>0.05$), ailesel kaynaklar ($z=0.37$; $p>0.05$) ve psikolojik sağlamlıklarının ($z=1.12$; $p>0.05$) ön test ve son test sonuçlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Deney grubundaki çocukların annelerinin kendi içindeki değişimi

Deney grubundaki annelerle Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı yürütülmüştür. Program uygulama öncesinde ve sonrasında yetişkinlerin psikolojik sağlamlıklarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespiti amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 43’te gösterilmiştir.

Tablo 43

Deney Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
İlişkisel kaynaklar	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.53	0.01*	0.32
	Ön test	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					

(Devam ediyor)

Tablo 43 (Devam)

Deney Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Bireysel kaynaklar	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.38	0.01*	0.30
	Ön test	Pozitif sıra	7	4.00	28.00			
		Eşit	1					
Kültürel ve bağlamsal kaynaklar	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	1.90	0.04*	0.24
	Ön test	Pozitif sıra	3	2.00	6.00			
		Eşit	5					
Ailesel kaynaklar	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.37	0.01*	0.30
	Ön test	Pozitif sıra	7	4.00	28.00			
		Eşit	1					
Psikolojik sağlamlık (toplam)	Son test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
	Ön test	Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					

* $p < 0.05$

Tablo 43 incelendiğinde deney grubundaki annelerin ilişkisel kaynaklar ($z=2.53$; $p < 0.05$; $r=0,30$), bireysel kaynaklar ($z=2.38$; $p < 0.05$; $r=0,30$), kültürel ve bağlamsal kaynaklar ($z=1.90$; $p < 0.05$; $r=0.24$), ailesel kaynaklar ($z=2.37$; $p < 0.05$; $r=0.30$) ve psikolojik sağlamlıklarına ($z=2.52$; $p < 0.05$; $r=0.32$) yönelik ön test ve son test puanlarının anlamlı bir değişiklik gösterdiği belirlenmiştir.

Farklılıklara yönelik hesaplanan etki büyüklüklerinin genel olarak orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Sıra ortalama ve toplam puanları incelendiğinde uygulama sonrasında deney grubundaki yetişkinlerin ilişkisel kaynaklar, bireysel kaynaklar, kültürel ve bağlamsal kaynaklar, ailesel kaynaklar ve psikolojik sağlamlıklarının uygulama öncesine göre anlamlı bir şekilde artış gösterdiği saptanmıştır. Uygulanan programın yetişkinlerin psikolojik sağlamlıklarını artırmada olumlu etkisinin olduğu söylenebilir. Bulgular bir bütün olarak “Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan anne deney grubu katılımcılarının, kontrol grubu ile karşılaştırıldığında, Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.” denencesinin doğrulandığını göstermektedir.

Deney grubundaki annelerle yürütülen Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı sonrasında programın etkilerinin kalıcılığını belirlemek amacıyla altı hafta sonra yetişkinlere izleme testi uygulaması yapılmıştır. Deney grubundaki annelerin son test ve izleme test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının tespiti amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 44’te gösterilmiştir.

Tablo 44

Deney Grubundaki Annelerin Son Test ve İzleme Tesi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
İlişkisel kaynaklar	İzleme testi – Son test	Negatif sıra	3	2.67	8.00	1.13	0.25
		Pozitif sıra	1	2.00	2.00		
		Eşit	4				
Bireysel kaynaklar	İzleme testi – Son test	Negatif sıra	2	1.50	3.00	1.41	0.15
		Pozitif sıra	0	0.00	0.00		
		Eşit	6				
Kültürel ve bağlamsal kaynaklar	İzleme testi – Son test	Negatif sıra	3	2.50	7.50	1.00	0.31
		Pozitif sıra	1	2.50	2.50		
		Eşit	4				
Ailesel kaynaklar	İzleme testi – Son test	Negatif sıra	3	2.50	7.50	1.00	0.31
		Pozitif sıra	1	2.50	2.50		
		Eşit	4				
Psikolojik sağlamlık (toplam)	İzleme testi – Son test	Negatif sıra	4	3.38	13.50	1.62	0.10
		Pozitif sıra	1	1.50	1.50		
		Eşit	3				

Tablo 44 incelendiğinde araştırmaya katılan deney grubundaki annelerin program uygulandıktan sonraki altı haftalık süreç içerisinde ilişkisel kaynaklar ($z=1.13$; $p>0.05$), bireysel kaynaklar ($z=1.41$; $p>0.05$), kültürel ve bağlamsal kaynaklar ($z=1.00$; $p>0.05$), ailesel kaynaklar ($z=1.00$; $p>0.05$) ve psikolojik sağlamlıklarının ($z=1.62$; $p>0.05$) son test ve izleme testi sonuçlarının anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Diğer bir anlatımla yetişkinler için boşanmaya uyum programlarının

psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisinin uzun süreli olduğu –altı hafta içinde- belirlenmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde “Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan anne deney grubu katılımcılarının; Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği son test puan ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.” denencesinin doğrulandığı görölmektedir

Araştırma kapsamında uygulaması gerçekleştirilen Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı’nın yetişkinlerin aile-yaşam doyumlarına etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda hem deney hem de kontrol grubundaki çocukların annelerinin uygulama öncesinde ve sonrasında aile-yaşam doyumları Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ile belirlenmiştir. Sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimler (Gruplar Arası Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki annelerin aile yaşam doyumlarındaki farklılaşmalarının incelenmesi amacıyla öncelikle ön test, ardından son test puanlarındaki değişim incelenmiştir.

Ön test sonuçları

Öncelikle deney ve kontrol grubundaki annelerin aile yaşam doyumlarının ön test puanlarına ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmış, sonuçlar Tablo 45’te gösterilmiştir.

Tablo 45

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Aile-Yaşam Doyumları Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Ön Test	Gruplar	<i>n</i>	Ort	<i>S_x</i>
Aile-yaşam doyum ölçeği	Deney	8	102.25	20.24
	Kontrol	8	102.63	17.73

Tablo 45’teki bilgiler incelendiğinde uygulama öncesinde deney grubundaki annelerin aile-yaşam doyumlarına ilişkin puanlarının ortalamasının 102.25 (± 20.24), kontrol grubundaki çocukların annelerinin puanlarının ortalamasının da 102.63 (± 17.73) olarak hesaplanmıştır.

Deney ve kontrol grubundaki annelerin aile yaşam doyumlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği belirlenmesi amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 46’da gösterilmiştir.

Tablo 46

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Aile Yaşam Doyumlarının Ön Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ön Test	Gruplar	n	Sıra	Sıra	z	p
			Ort	Toplamı		
Aile-yaşam doyum ölçeği	Deney	8	8.06	64.50	0.36	0.72
	Kontrol	8	8.96	71.50		

Tablo 46’daki bilgiler incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki annelerin aile yaşam doyumlarının uygulama öncesinde anlamlı bir değişiklik göstermediği görülmektedir ($z=0.36$; $p>0.05$). Başka bir anlatımla uygulama öncesinde deney ve kontrol grubundaki yetişkinlerin aile-yaşam doyumlarının benzerlik gösterdiği belirlenmiştir.

Son test sonuçları

Araştırma kapsamında deney grubundaki annelere Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmış, kontrol grubundaki çocukların anneleriyle herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Uygulama sonrasında deney ve kontrol grubundaki annelerin, aile yaşam doyumları yeniden belirlenmiştir. Sonuçlara ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmış, sonuçlar Tablo 47’de gösterilmiştir.

Tablo 47

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Aile Yaşam Doyumlarına son test puanlarına ilişkin Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Son Test	Gruplar	n	Ort	S_x
Aile-yaşam doyum ölçeği	Deney	8	121.63	13.37
	Kontrol	8	104.25	17.13

Tablo 47’de yer alan bilgiler incelendiğinde deney grubundaki annelerin aile yaşam doyumlarına yönelik uygulama sonrası puan ortalaması 121.63 (± 13.37), kontrol grubundaki puanların ortalaması 104.25 (± 17.13) olarak hesaplanmıştır.

Uygulama sonrasında deney ve kontrol grubundaki annelerin, aile yaşam doyumlarına yönelik son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Mann Whitney U testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 48’de gösterilmiştir.

Tablo 48

Deney ve Kontrol Grubundaki Annelerin Aile Yaşam Doyumu Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Hesaplanan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Son Test	Gruplar	n	Sıra	Sıra	z	p
			Ort	Toplamı		
Aile-yaşam doyum ölçeği	Deney	8	10.31	82.50	1.52	0.13
	Kontrol	8	6.69	53.50		

Tablo 48’deki bilgiler doğrultusunda deney ve kontrol grubundaki annelerin, aile-yaşam doyumları son test puanlarının anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($z=1.52$; $p>0.05$). Başka bir anlatımla boşanmaya uyum programı sonrasında deney grubundaki yetişkinlerle kontrol grubundaki yetişkinlerin aile yaşam doyumlarının benzerlik gösterdiği saptanmıştır.

Deney ve Kontrol Gruplarının Kendi İçindeki Değişimi (Gruplar İçi Değişim)

Deney ve kontrol grubundaki annelerin gruplar içinde program uygulaması öncesi ve sonrasındaki aile-yaşam doyumlarına yönelik değişimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Kontrol grubundaki annelerin kendi içindeki değişimi

Araştırma kapsamında kontrol grubundaki annelerle herhangi bir uygulama gerçekleştirilmemiştir. Yetişkinlerin aile-yaşam doyumları ön test-son test puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 49’da gösterilmiştir.

Tablo 49

Kontrol Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Ölçek	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Aile-yaşam doyumu ölçeği	Son test – Ön test	Negatif sıra	1	1.50	1.50	1.56	0.08
		Pozitif sıra	5	3.90	19.50		
		Eşit	2				

* $p < 0.05$

Tablo 49 incelendiğinde kontrol grubundaki annelerin aile-yaşam doyumlarının zamana bağlı olarak anlamlı bir değişim göstermediği tespit edilmiştir ($z=1.56$; $p > 0.05$). Başka bir anlatımla boşanmış yetişkinlerin aile yaşam doyumlarının ön test-son test puanlarında (süreçte herhangi bir müdahale olmadığı durumda) benzerlik gösterdiği belirlenmiştir.

Deney grubundaki çocukların annelerinin kendi içindeki değişimi

Deney grubundaki annelerin program uygulama öncesinde ve sonrasında aile-yaşam doyumlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amacıyla Wilcoxon işaretler testi hesaplanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 50’de gösterilmiştir.

Tablo 50

Deney Grubundaki Annelerin Ön Test ve Son Test Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>	Etki büyüklüğü (<i>r</i>)
Aile-yaşam doyumu ölçeği	Son test – Ön test	Negatif sıra	0	0.00	0.00	2.52	0.01*	0.32
		Pozitif sıra	8	4.50	36.00			
		Eşit	0					

* $p < 0.05$

Tablo 50 incelendiğinde deney grubundaki annelerin Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmadan ve uygulandıktan sonraki aile yaşam doyumlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($z=2.52$; $p < 0.05$). Hesaplanan farklılığa ilişkin etki büyüklüğü ($r=0.32$) farklılığın orta düzeyde olduğunu

göstermektedir. Sıra ortalaması ve toplam puanları incelendiğinde deney grubundaki annelerin, aile yaşam doyumlarının son test puanlarının daha yüksek hesaplandığı saptanmıştır. Diğer bir anlatımla yetişkinlere uygulanan uyum programı sonrasında annelerin aile-yaşam doyumlarının artış gösterdiği belirlenmiştir. Bu durum, uygulanan programın yetişkinlerin aile yaşam doyumlarını geliştirmede etkili olduğunu göstermektedir. Bulgular bir bütün olarak “Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan anne deney grubu katılımcılarının, kontrol grubu ile karşılaştırıldığında Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ön test puan ortalamaları ve son test puan ortalamaları arasında son test lehine anlamlı bir fark vardır.” denencesini doğrulamaktadır.

Deney grubundaki annelerin aile yaşam doyumlarında gözlemlenen artışın kalıcılığının belirlenmesi amacıyla deney grubundaki annelere altı hafta sonra izleme testi uygulanmıştır. Yetişkinlerin son test ve izleme test puanları arasındaki farklılık için Wilcoxon işaretler testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 51’de gösterilmiştir.

Tablo 51

Deney Grubundaki Annelerin Son Test ve İzleme Testi Sonuçlarına İlişkin Wilcoxon Testi

Boyutlar	Testler	Sıra	<i>n</i>	Sıra Ort	Sıra Toplamı	X^2	<i>p</i>
Aile-yaşam doyumu ölçeği	İzleme testi- Son test	Negatif sıra	5	3.90	19.50	1.89	0.05
		Pozitif sıra	1	1.50	1.50		
		Eşit	2				

* $p < 0.05$

Tablo 51’de yer alan bilgiler doğrultusunda, deney grubundaki annelerinin boşanmaya uyum programından sonraki aile-yaşam doyumu düzeyleriyle altı hafta sonra uygulanan kalıcılık uygulaması puanları arasında anlamlı bir değişiklik olmadığı belirlenmiştir ($z=1.89$; $p>0.05$). Diğer bir ifadeyle program uygulaması sonrasında yetişkinlerin artış gösteren aile yaşam doyumlarının kalıcılı olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçları “Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı’na katılan anne deney grubu katılımcılarının; Aile Yaşam Doyumu Ölçeği son test puan

ortalamaları ve izleme testi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.” denencesinin doğrulandığını göstermektedir.

Katılımcıların Programa İlişkin Değerlendirmeleri

Araştırmada program sonunda çocukların ve annelerin programa ilişkin görüşlerini almak üzere program değerlendirme formları uygulanmıştır. Değerlendirme formu ile boşanmış aileden gelen çocukların kendilerinin ve annelerinin elde ettikleri kazanımlara ilişkin gözlemleri alınmıştır. Benzer şekilde annelere uygulanan değerlendirme formları ile annelerin program sonunda kendilerinde ve çocuklarında gözlemledikleri değişikliklere, elde ettikleri kazanımlara ilişkin kişisel değerlendirmeleri alınmıştır. Aşağıda görüşme formundan elde edilen veriler sunulmuştur.

Çocukların Boşanmaya Uyum Programı’na İlişkin Değerlendirmeleri

Boşanmaya Uyum Programı uygulamasının, katılımcıların boşanmaya uyumlarına etkisini belirlemeye ve katılımcıların sürece ilişkin değerlendirmelerine dönük bulguları elde etmek amacıyla son oturumun ardından Çocuk Programı Değerlendirme Formu kullanılmış ve program sonunda katılımcılara ayrı ayrı uygulanmıştır. Uygulama ortalama 40 dakika sürmüştür. Değerlendirme formu katılımcıların, süreç sonundaki kazanımlarını ve programa yönelik duygu, düşünce ve davranışlarını değerlendirdiği beşli derecelendirmeli 25 ifade ve programın yapısı, içeriği ve lidere yönelik değerlendirmelerini içeren 5 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Katılımcılar, ‘D’ olarak kodlanarak, D1, D2, D3, D4...D8 olarak numaralandırılmıştır. Bu bölümde deney grubundaki katılımcıların değerlendirme formundan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Öğrencilerin sürece ilişkin değerlendirmelerinde belirgin ifadeler; programın bilgi verici, öğretici, rahatlatıcı, eğlenceli olduğudur. Katılımcılar duygularını rahatça ifade ettiklerini, atölye çalışmalarının güzel geçtiğini belirtmişlerdir.

Öğrencilerin tamamı programın planlama ve organizasyonunu beğendiklerini, eğitim sürecinde kullanılan materyalleri dikkat çekici bulduklarını belirtmiş olup eğitim ortamının uygunluğunu kesinlikle katılıyorum derecesinde değerlendirmişlerdir. Sürece

yönelik değerlendirmelere ait frekanslar Ek 13’de verilmiştir. Program sürecine ilişkin değerlendirmelerde belirtilen ifadeler şu şekildedir:

Çok fazla şey öğrendiğim bir çalışma oldu. Yaptığımız etkinlikler çok güzeldi. Aslında başlarda endişeliydim ama etkinliklere katılmak çok güzeldi. Her hafta çalışmaya katılmak için sabırsızlandım. Kendimi anlatarak rahatladım. Oldukça verimli geçti. (D1)

Arkadaşlarımla birlikte çok güzel çalışmalar yaptık, burada kendimi iyi hissettim. Derslerde çok sıkılıyordum, her hafta ne zaman toplanacağız diye bekledim, eğlenceliydi. Aynı zamanda bazı şeyler öğrendik. Güzel ve dolu dolu bir zaman yaşadık. (D3)

Çok güzel vakit geçirdim, baştan sona hiç sıkılmadım. Daha önce ailemle ilgili yakın arkadaşlarımla bile konuşmamıştım. Kendimi bir yükten kurtulmuş gibi hissettim. Aslında bu kadar güzel geçeceğini düşünmemiştim. En çok oyunları ve tabii konuştuğumuz konuları da sevdim. (D5)

Program bütün olarak çok güzeldi. Geleceğimizden, derslerimize, ailemize dair çok fazla şey konuştuk. Etkinlikler çok eğlenceliydi benim için. Yaptığımız resim ve geleceğimizle ilgili çalışmayı çok beğendim. Sonradan fark ettim aslında bizi düşündürmek istediğinizi. Eve gittiğimde burada konuştuklarımızı düşündüm ve çok fazla şey öğrendim.(D8)

Deneklerin kazanımlara ilişkin değerlendirmeleri öncelikle derecelendirmeli olarak verilen değerlendirme formu ile elde edilmiştir. Kazanım ifadelerinin yer aldığı formda denekler kazanımları elde etme derecelerini 4 (katılıyorum) ve 5 (kesinlikle katılıyorum) şeklinde ifade etmişlerdir. 12 kazanım ifadesinin yer aldığı formda öğrencilerin tamamı boşanma ile ilgili kazanımlara en yüksek derece olan 5’i (kesinlikle katılıyorum) işaretlerken, bazı becerilerle ilgili olarak 4 (katılıyorum) verdikleri görülmüştür.

Program katılan öğrencilerin boşanmaya uyum programının sonuçlarına ilişkin görüşlerinde; anne babalarının ayrı oluşuna eskisi kadar üzülmediklerini, boşanmayı normal bulduklarını, geleceği hakkında hayaller kurmayı hedef belirlemeyi güçlü yanlarını öğrendiklerini, nasıl ders çalışmaları gerektiğini öğrendiklerini, anneleriyle daha iyi iletişim kurabildiklerini belirtmişlerdir.

Ayrıca denekler, kazandıklarının anne ve kardeşleriyle olan ilişkilerini ve derslere olan dikkatlerini olumlu etkilediğini belirtmişlerdir. Sonuca ilişkin değerlendirmelere yönelik frekanslar Ek 13’de verilmiştir. Programın sonuçlarına ilişkin sorulara verilen yanıtlardan bazıları şu şekildedir.

Annemle babam ayrılmış olsa da annemle de bir aile olduğumu anladım....Annemle babam ayrı olduğu için utanmamam gerektiğini...geleceğim için ders çalışmanın önemini öğrendim. İyi ilişkiler kurmam gerektiğini bunun bana yarar getireceğini öğrendim. (D1)

Duygularımızın farkında olmanın çok önemli olduğunu öğrendim. Nasıl başarılı olacağımı, ne yapmam gerektiğini öğrendim. İnsanın hedefinin olması gerektiğini, geleceği planlamayı, nasıl başarılı olacağımı öğrendim. Annemle babamın hayatının benim kontrolümde olmadığını öğrendim. (D4)

Hayatta değiştiremeyeceğim şeyler olduğunu ve bunlar için üzülmemem gerektiğini öğrendim. Bazı arkadaşlarımız anne babamızın ayrı oluşunu hoş karşılamıyor..Yani sanki bir sorun varmış gibi düşünüyorlar. Ben de isterdim ayrılmamalarını ama boşanmanın da normal olduğunu düşünüyorum. İnsanlar anlayamadıklarında mutsuz olmaya devam etmek zorunda değil. Bunu anladım ve hak veriyorum. Bazı şeyleri değiştirebileceğimi ve onlar için mücadele etmem gerektiğini öğrendim. Mesela geleceğim.(D5)

Kendimi daha iyi tanıdım, aslında ne kadar güçlü olduğumu anladım. Duygularımızı öğrendik, her duyguyu yaşıyoruz bunları fark etmek gerekiyor. Arkadaşlarımla, kardeşimle nasıl kavga etmeden anlaşacağımı öğrendim. Ders çalışmayı öğrendim. Hedef belirlemeyi ve ulaşmak için çok çalışmam gerektiğini.. (D6)

Ne kadar güçlü olduğumu fark ettim. Ben annemle babam ayrıldığı için hiç üzülmedim. Annem bu kadar geç karar verdiği için üzuldüm sadece. Ama annemi anladım. Bunun ne kadar zor bir karar olduğunu anladım.... Güçlü yanlarımı konusunu çok sevdim. Güçlü yanlarımı öğrendim. Annemin de benimle ilgili olumlu kartlar seçmesi beni çok mutlu etti.”(D8)

Deneklerin aldıkları eğitim sonrası edindikleri kazanımları günlük yaşama aktarma konusunda değerlendirme formunda yer alan “öğrendiklerimi yaşamıma geçirmek isterim” ve “bazı davranışlarımı değiştirdim” ifadelerine kesinlikle katılıyorum (5) derecesinde tepki vermişlerdir. Bu durum programın değişime karşı motivasyon sağladığının ve bazı alanlarda değişim yarattığının göstergesi olabilir. Ayrıca katılımcılar “Etkinliklerde şimdiki ve gelecekteki yaşamıma beni hazırlayacak bilgi ve beceriler vardı.” İfadesine kesinlikle katılıyorum işaretleyerek programın içeriğinin gelecek yaşam için değişim yaratma potansiyeline değinmişlerdir.

Deneklerin öğrenilenlerin günlük yaşama aktarılmasına ilişkin görüşleri; daha çok iletişim becerileri, etkili ebeveynlik ve öfke kontrolü üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca denekler kendilerine dönük güçlü yönlerini tanımanın öğrenilen becerileri uygulamayı kolaylaştırdığını ifade etmişlerdir. Öğrenilenleri günlük yaşama aktarmaya yönelik değerlendirmelerle ilgili frekanslar Ek-13’de verilmiştir. Programda öğrenilenlerin günlük yaşama aktarımına yönelik yanıtları şu şekildedir.

Çok öfkeliyim kendimi tutamıyorum. Öfkemi yenme konusunda başarılı olduğum zamanlar oldu...Güçlü yanlarımı fark ettim. İstersem ve doğru yöntemlerle çalışırsam başarılı olabileceğimi öğrendim. Hedef belirlersem amaçlarıma daha çabuk ulaşabileceğim için hedef belirlemeye çalışıyorum. (D2)

Aslında öğrendiğimiz her şeyi günlük yaşamda kullanabiliriz. Arkadaşlık olsun, annemizle kardeşimizle ilişkilerimiz olsun, derslerimiz de de burada öğrendiğimiz gibi davranırsak başarılı oluruz. Yani her şey bize bağlı..benim arkadaşlarımla ilişkiye de yansıdı diye düşünüyorum. Kendimi daha kolay ifade edebiliyorum, hemen ağlamıyorum. Sorunlarla kendimize zarar vermeden nasıl başayabileceğimizi öğrendim. (D3)

Benim en çok öğretmenlerimle ilişkiyi etkiledi. Bana daha yakın davrandıklarını hissediyorum....Belki de ben artık eskisi gibi dersi kaynatmıyorumdur. Ama okulu daha çok seviyorum. Nasıl başarılı olacağımı biliyorum ama yine de zorlanıyorum. Anne babam için ise üzölmek gereksiz herkes boşanabilir. (D5)

Ben arkadaşlarımla, kardeşimle ilişkiimde iletişimle ilgili gördüğümüz bilgileri kullanırım. Derslerimiz konusunda uygulayabileceğimiz yöntemler var. Bir de kendimi kötü hissettiğimde günlük yazıyorum iyi geliyor. Öfke konusunda öğrendiklerimizi de kullanabiliriz. Böylece hayatımız daha olumlu geçer kavga etmeyiz, başarılı oluruz ve kendimize güzel bir gelecek kurabiliriz. (D7)

Deneklerin araştırmacıya ilişkin görüşleri; eğlenceli, olumlu, cesaretlendirici, güven verici, ilgili, anlayışlı, saygılı, onurlandırıcı şeklinde belirlenmiştir. Araştırmacıya ilişkin değerlendirmelere yönelik frekanslar Ek-13'de verilmiştir. Araştırmacıya yönelik dikkat çekici yanıtlar şu şekildedir:

Öğretmenim sizinle birlikte vakit geçirmek çok güzeldi diğer öğretmenlerimizden çok farklısınız. Bizi anlıyordunuz. Yanlış da yapsak kızmıyorsunuz, bir daha yapmayacağımıza inanıyorsunuz. Sizin yanınıza geleceğim günler kendimi daha mutlu hissediyorum. (D3)

Keşke hiç bitmeseydi sizinle daha çok çalışma yapabilseydik diye düşünüyorum. Hem ben hem de annem bizi eğitime aldığınız için kendimizi şanslı hissediyoruz. Bugüne kadar hiç kimseye anlatmadığım şeyleri sizinle paylaşmak çok güzeldi. Bize kendimizi özel hissettirdiniz. Bana babamın göstermediği ilgiyi siz gösterdiniz. Sizi hiç unutmayacağım. (D6)

Derya öğretmen çok tatlı, komik ve eğlenceli biri diyebilirim. Hep bizim iyiliğimizi ister. Kızmaz ve istediğimiz her şeyi başarabileceğimizi söyler, bize cesaret verir. Esprilerimize bizden daha çok güler. Diğer derslerimize girseydiniz çok başarılı olacağımı düşünüyorum. Çünkü çok güzel anlatıyorsunuz. Çok fazla şey öğrendik hem de güzel vakit geçirdik. Sizi çok seviyorum. (D5)

Deneklerin annelerinin aldığı boşanmaya uyum programına ilişkin görüşleri daha çok anne çocuk ilişkisinin değişen niteliği ile ilgili olmuştur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“Annem eskiden çok daha sinirliydi. Sık sık kavga ediyorduk. Şimdi daha iyi anlaşıyoruz.” (D2)

“Annem eğitim için okula geldiği günlerde birkaç gün bana çok iyi davranıyor. Beni daha çok anlamaya başladı. Evde bazı kurallar konusunda anlaştık, artık benim fikirlerimi de alıyor.”(D4)

“Eğitimin anneme iyi geldiğini düşünüyorum. Eskiden hiç konuşmazdık ama artık babamla ilgili konuları daha rahat konuşuyoruz. Annemle konuştuğuktan sonra babamla görüşmeye gittiğimde kendimi suçlu hissetmiyorum.” (D5)

“Annem derslerim konusunda çok baskı yapıyordu. Hala da yapıyor ama eskisi kadar değil. Bana ve kardeşime davranışları değişti. Birlikte daha çok vakit geçiriyoruz”(D6)

“...anneme okula geldiği günler değişik bir şey oluyor. Hem nasıl deyim sakin hem düşünceli hem de mutlu gibi...Benimle konuşmaya çalıştığını fark ediyorum. Bazen istemesem de konuşuyorum o mutlu olsun istiyorum çünkü çok çekti...”(D7)

Annelerin Boşanmaya Uyum Programı'na İlişkin Değerlendirmeleri

Boşanmaya Uyum Programına yönelik değerlendirmeleri içeren veriler, program sonunda uygulanan "Yetişkin Programı Değerlendirme Formu" ile elde edilmiştir. Değerlendirme formu katılımcıların, süreç sonundaki kazanımlarına ve programa yönelik duygu, düşünce ve davranışlarını değerlendirdiği beşli derecelendirmeli 25 ifade ve katılımcıların programın yapısı, içeriği ve lidere yönelik değerlendirmelerini içeren 5 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Katılımcılar, ‘D’ olarak kodlanarak, D, D2, D3, D4...D16 olarak numaralandırılmıştır. Bu bölümde deney grubundaki katılımcıların değerlendirme formundan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Formda yer alan ilk sekiz soru programın tasarımı, materyaller, etkinlik ve programın uygulandığı mekanla ilgili olup tüm katılımcılar “kesinlikle katılıyorum” tercihini işaretleyerek olumlu bildirimde bulunmuşlardır. Formda yer alan 12 maddede ise programın kazanımları yer almakta, katılımcılardan bahsi geçen bilgi ve becerileri elde etme durumlarına göre derecelendirmeleri istenmektedir. Üyelerin tamamı

“kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” seçeneklerini işaretlemişlerdir. Bu durum programın amacına yüksek oranda ulaşıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Düşük düzeyde kazanıldığı düşünülen kazanımlardan biri “meslek edinme ve iş başvurusu” ile ilgili kazanımın yer aldığı madde olmuştur. Katılımcıların ilkökul- lise aralığında eğitim almış olmalarının ve çevredeki iş imkânlarının yetersizliğinin bu kazanımın elde edilme derecesini etkilediği düşünülmektedir.

Anneler sürece ilişkin değerlendirmelerinde programın bilgi verici, öğretici, duyguları ifade etmeye olanak sunan, paylaşmayı sağlayan yanına vurgu yapmışlardır. İfadeler grup yaşantısının önemli bir paylaşma ve sosyal destek mekanizması olara işlev gördüğünü göstermektedir. Sürece yönelik değerlendirmelere ait frekanslar Ek 16’da verilmiştir. Program sürecine ilişkin değerlendirmelerde belirtilen ifadeler şu şekildedir:

Her şey çok güzel geçti. Arkadaşlıklar kurduk, hiç düşünmediğim şeyler üzerinde konuşma fırsatı buldum. Kimi zaman güldük, kimi zaman ağladık derler ya hem sıkıntılarımızı anlattık hem de birlikte gülmeyi öğrendik. Aslında yaşadıklarımı baştan sona düşünmemi değerlendirmemi sağladı burada konuştuklarımız. Açıkcası bu kadar güzel geçeceğini ummadım, tedirgindim ama burada kimse kimseyi yargılamadı, o yüzden de verimli geçti. (D2)

Bu çalışma ile benim hayatıma hareket geldi. Kendimi işe gider gibi bu eğitime göre ayarlamaya başladım. Öğrendikçe daha çok şey öğrenmek istedim. Boşanma konusunda konuşmak rahatlatıcı oldu. Diğer arkadaşlarla konuşmak paylaşmak aynı yollardan geçtiğin kişilerle daha kolay oldu. Bazı şeyler yaşamayınca anlaşılmaz...Çok güzel zaman geçirdik kendimi gelişmiş hissediyorum. Keşke daha çok imkanımız olsaydı. (D6)

Program çok güzel geçti. Baştan sona çok keyif aldığım bir program oldu. Her hafta ne konuşacağımızı düşünerek geldim, eve gittiğimde konuştuklarımızı düşündüm hatta kızımınla paylaştım. Kafamda oturtmam bir haftayı buluyordu. Daha da devam etsin isterdim. İnsan bir şeyleri öğrendikçe mutlu oluyor. (D7)

Programa katılan annelerin program sonunda elde ettikleri kazanımlara ilişkin görüşleri, daha çok boşanmayı kabullenme, eski eş ve etkili ebeveynlikle alanlarında yoğunlaşmıştır. İfadelerde anneler özellikle eski eşlerine bakış açılarının değiştiğini, çocukları ile daha etkili iletişim kurabildiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca ifadelerden programın olumlu duygulanım sağladığı anlaşılmaktadır. Sonuca ilişkin değerlendirmelere yönelik frekanslar Ek 16’da verilmiştir. Programın sonuçlarına ilişkin sorulara verilen yanıtlar şu şekildedir:

Yalnız olmadığımı öğrendim. Boşanmış bir kadın olmak çok zor. Benimle aynı kaderi yaşayan arkadaşlarımla konuşmak terapi gibiydi. Kendimi uzun zaman sonra güçlü hissettim....Eski eşimle nasıl bir mesafede durmam gerektiğini anladım. Çocuklarıma babaları ile ilgili neler yapıp yapmamam gerektiğini öğrendim. Kendi annemle ilişkimin bana kattıklarını fark ettim. Stresle nasıl başa çıkabilirim öğrendim. Aslında neleri başarmış olduğumun farkına vardım.(D1)

Biz kızım ile o kadar çok ötelenmişiz ki bir öğretmenin çıkıp bizimle bu kadar ilgilenmesi beni çok duygulandırdı. Aslında çok da değersiz olmadığımı gördüm, başkalarına söyleyecek şeylerim olduğunu gördüm. Birileri de bize değer verebilirmiş diye düşündüm. Arkadaşlarım da öyle. Hepsisi çok iyi niyetli insanlar. Bir arada olmak çok güzeldi. Artık önüme bakmam gerektiğini öğrendim. Kızım için daha güçlü bir anne olmam gerektiğini öğrendim...” (D2)

Anne olarak kendimi tanıdım yaptığım yanlışları yapmamayı öğrendim. Kadınlar olarak ne kadar güçlü olduğumuzu anladım. Kendi ailem bile beni çocuklarımla horlarken burada arkadaşlarımla desteği ile mutlu oldum. Ergen annesi olarak iletişim kurmayı, duygularımı, yaşadıklarımın etkilerini fark ettim. Olaylara bakış açım değişti, daha pozitif bakmayı öğrendim. (D4)

Deneklerin grup sürecinde öğrendiklerini günlük yaşama aktarma konusundaki görüşleri; iletişim becerilerini aile içinde kullandıkları, etkili ebeveynlik becerileri sergileyebildikleri, hayata daha olumlu bakabildikleri yönünde olmuştur. Ayrıca denekler kendilerine dönük güçlü yönlerini tanımanın cesaretlerini artırdığını belirten ifadeler kullanmışlardır. Öğrenilenleri günlük yaşama aktarmaya yönelik değerlendirmelerle ilgili frekanslar Ek-16’da verilmiştir. Programda öğrenilenlerin günlük yaşama aktarımına yönelik yanıtları şu şekildedir.

Sanki gözümün önündeki sis perdesi kalktı. Her hafta ailecek bir etkinlik yapmaya başladık. Parasızlık bahane değilmiş, birlikte güzel duygular eğlenceler yaşıyoruz. Çocuklarımla konuşmayı, gülmeyi özlemişim. Onları anlamayı onlara eğilmeyi öğrendim. Biz bunu başarabilirsek daha kolay olacak, insanı en çok çocuklarını üzgün görmek üzüyor. Her şeyi üzüntülerimizi de paylaşabiliriz. (D2)

Boşanmış olmayı, eski eşimin yaptıklarını artık takmıyorum. Kaç yıl geçmesine rağmen atlatamamışım aslında. İlk yıl çok kötüydüm aslında atlattım sanıyordum ama başlarda (burada) anladım ki içimden atmam gereken çok şey varmış. Konuştukça bu konudaki duygularım değişti. Ne olduysa oldu geleceğe bakmalıyım diye düşünüyorum... (D4)

İçimdeki öfkeyi yenmeyi başardım. Yaşamda stresler bitmez ama başa çıkabileceğimi düşünüyorum. Geçiyor çünkü nasıl daha kötü zamanlarımız olduysa, şu andakinden daha iyileri de olacak. Boşanmış bir kadın olarak çocuklarımla güçlü bir aile kurabileceğimi gördüm. Hiç kimseye ihtiyacımız yok. Zaten o varken daha güçlü değildik. Kendimi ve çocuklarımla güçlü bir aile

olma konusunda yönlendiriyorum. İletişim konusundaki konuştuklarımızı, ergenlikle ilgili konuştuklarımızı aklımda tutuyorum.(D8)

Denekler araştırmacıya ilişkin görüşlerinde; olumlu, anlayışlı, sabırlı, bilgili, etkin dinleyen, saygılı gibi özellikleri belirten cevaplar vermişlerdir. Araştırmacıya ilişkin değerlendirmelere yönelik frekanslar Ek 16’da verilmiştir. Araştırmacıya yönelik dikkat çekici yanıtlar şu şekildedir:

“Bu grupta sizinle yaşadıklarım benim ve kızım için yaptıklarımızı unutmayacağım. Çok iyi bir insansınız.....İnsana güven veriyorsunuz. Hiç düşünmeden hepimiz yaşadıklarımızı anlattık size. Anlayışlı, güleryüzlü, sabırlı ve içtensiniz..” (D1)

“Sakinliğinizden ve pozitif duruşunuzdan çok etkilendim. Baştan sona tavrınız tutumunuz hep aynıydı. İlgiyle dinlediniz. Çok güzel anlattınız. Pek çok konuda bilgilerinizi paylaştınız. Güleryüzünüz için teşekkür ederiz.” (D2)

“İyi bir dinleyici ve anlatıcısınız. Çocuklarımız da sizi çok seviyor.... Aileden biri gibi hatta daha yakın davrandınız. Keşke daha önce tanışsaydık sizi....” (D4)

Deneklerin çocuklarının aldığı boşanmaya uyum programına ilişkin genel görüşleri daha çok anne çocuk ilişkisinin değişen niteliği ve çocuklarının sosyal hayatında olumlu yönde değişen davranışları ile ilgili olmuştur.

Kızımın daha mutlu olduğunu görüyorum. Evde sürekli odasına kapanır benimle ve ablasıyla hiçbir şeyini paylaşmazdı. Konuşmaya başladı. Bana her hafta burada öğrendiklerini anlatmaya başladı. Aslında daha önce konuşmamız gereken pek çok şeyi konuştuk. Çocuğumla beni birbirimize yakınlaştırdı. (D3)

Kızım duygularını ifade eder oldu. Davranışlarında da değişiklikler görüyorum. Kavga etsek de çabuk halledebiliyoruz. Ben de kıyafetlerine, odasına çekilmelerine bir şey demiyorum artık. Bazı konularda onu çok zorladığımı fark ettim. Babası yok şöyle böyle demesinler diye.... Kendi kaygılarımla çocuğu da yıpratmışım...Şimdi onu daha iyi anlıyorum o da beni galiba...(D5)

Ben en çok kendine güveninde değişiklikler görüyorum. Eskisinden daha istekli ve girişken. Normalde cesaretsizdir, oğluma bir cesaret geldi, arkadaş ilişkilerinde daha geri planda kalmayı seçerdi. Kendine güveni yerine geldi. Evde de öyle, dersleri kötü ama geleceği ile ilgili düşünmeye başladı. Ben en çok vurdumduymazlığına kızıyordum, şimdi liseye nereye gitsem diye düşünmeye başladı. (D7)

Bizim evde bakkala gitmek bile kriz sebebiydi. Şimdi kendisi anne ben giderim sen gitme diyor. Öğretmeni ile konuştum sınıftaki değişiminden bahsedince gözlerim doldu inanın. Ağzını açmayan çocuğum bana okulda olanları anlatıyor. İnanın işim olsa bırakıp dinliyorum. Daha bir umutluyum geleceğe karşı. Kötü günler geride kaldı inşallah.” (D8)

Deneklerin programa ilişkin gözlemlerinden elde edilen veriler programın hem çocuklar hem de anneler tarafından etkili bulunduğunu ve davranış değişimi meydana getirdiği göstermektedir. Çocuklar değerlendirmelerinde program sonrası sosyal becerilerinde, problem çözme ve başa çıkma becerilerinde, ders çalışma alışkanlıklarında olumlu değişimler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Annelerin değerlendirmelerinden kişisel olarak kendilerini daha güçlü hissettikleri, boşanmaya ilişkin algılarının değiştiği anlaşılmaktadır. Programa ilişkin görüşlerden elde edilen önemli bir nokta programın aile içi iletişime, anne çocuk ilişkisinin kalitesine olumlu etki etmiş olmasıdır. Deneklerin programa ilişkin görüşleri araştırmanın bulguları ile aynı doğrultudadır. Sonuç olarak uygulanan boşanmaya uyum programları annelerin ve çocukların boşanmaya uyumunu, psikolojik sağlıklarını ve aile yaşam doyumlarını artırmıştır. Elde edilen tüm veriler araştırmanın denencelerinin doğrulandığını göstermektedir.

BÖLÜM 5

YORUMLAR SONUÇLAR ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde boşanmış aile çocuklarına ve annelerine yönelik hazırlanan ve uygulanan boşanmaya uyum programlarının etkililiğine yönelik elde edilen bulgular literatürde bulunan benzer çalışmalar doğrultusunda tartışılarak yorumlanmıştır. Araştırma bulguları ve araştırmacının gözlemleri doğrultusunda uygulayıcı ve araştırmacılara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Çocukların Boşanmaya Uyum Düzeylerine Etkisinin Yorumlanması

Araştırmada öğrencilerin boşanmaya uyumu öğretmenlerden ve çocuğun kendisinden elde edilen verilerle ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Araştırmanın ilk kısmında çocukların boşanmaya uyumu, öğretmenlerin gözünden değerlendirilmiş ve program sonunda öğretmen görüşlerine göre deney grubundaki öğrencilerin okul disiplin sorunları ve psikososyal sorunlar açısından iyileşme gösterdikleri görülmüştür. Literatürde boşanmaya uyumu öğretmen ya da çocuğu gözlemleyen yetişkinler tarafından değerlendiren çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu doğrultuda yapılan araştırmaların bulguları ise bu çalışmadan elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Yurt dışında Pedro-Carroll ve Cowen (1985) tarafından program sonunda öğretmenlerden elde edilen veriler boşanmış aile çocuklarında sorunlu davranışlarının azaldığı yönünde olmuştur. Annelerden elde edilen veriler ise çocukların uyumlarının arttığı yönünde olmuştur.

Ebeveynlerden ve öğretmenlerden elde edilen verilere dayanan diğer çalışmalarda (Bankowski ve diğerleri, 1984; Tedder ve diğerleri, 1987) uygulanan boşanmaya uyum programının çocukların olumsuz davranışlarını azalttığı, iletişim becerilerinin geliştiği, benlik saygılarının yükseldiği ve geleceğe yönelik olumlu bakış açısı geliştirdikleri bulgulanmıştır.

Elde edilen bilgiler doğrultusunda çocuğun gözlenebilir davranışlarından yola çıkarak boşanmaya uyumun değerlendirilmesinin önemli olduğu söylenebilir. Çocuğun değişen duruma uyum sağlayıp sağlayamadığını belirlemenin bir yolu davranışlarındaki bozulmanın derecesi belirlemektir. Alpert-Gillis ve Pedro-Carroll (1989) tarafından uygulanan boşanmaya uyum programının etkililiğini belirlemeye yönelik veriler öğrenci, öğretmen ve ebeveynlerden elde edilmiş ve programın çocukların uyum düzeylerini ve başa çıkma becerilerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Okul önemli davranış değişikliklerinin kolaylıkla gözlemlenebildiği bir sosyal yapıdır. Çocuk okul içerisinde akademik, sosyal, kişisel olarak çok boyutlu değerlendirilebileceği davranışlar sergiler. Bu nedenle okul çocuğu gözleme, değerlendirme ve uygun müdahaleyi planlama konusunda oldukça önemli bir sistemdir. Çocuğu farklı zamanlarda ve sıklıkla gözleme imkanı olan öğretmenlerinden elde edilen verilerin, uyumun davranışsal boyutunu belirlemede ve çocuğu çok boyutlu değerlendirmede önemli bir araç olacağı söylenebilir.

Öğretmenlerden elde edilen veriler öğrencilerin programı sonrasında boşanmaya uyumlarının arttığı, diğer bir deyişle okul disiplin sorunları ve psiko sosyal sorunlarının azaldığı yönündedir. Programın disiplin sorunlarına, psikososyal sorunlara ve toplam boşanmaya uyuma etkisinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Okul disiplin sorunları kurallara uymamak, ders çalışmamak, ödevlerini yapmamak, dersi dinlememek gibi bir dizi olumsuz davranışı içermektedir. Literatürde, boşanmış ailelerden gelen ergenlerin evliliği devam eden ailelerdeki ergenlere kıyasla daha yüksek düzeyde davranış sorunları yaşadıkları (Büyükşahin, 2009; Cowen, Pedro-Carroll ve Alpert-Gillis, 1990; Fagan ve Aaron, 2012; Kelly, 2000; Öztürk, 2006; Şirvanlı Özen, 1998; Tahiroviç ve Demir, 2018; Ulutürk, 2019) bildirilmektedir. Aile içerisinde yaşanan güçlüklerin neden olduğu davranışsal sorunlar okul ortamında gözlemlenebilir hale gelmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin gözleminin değişimi belirlemede önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca sürece öğretmenin dahil edilmesi, öğretmende çocuğu takip etme, izleme ve öğrenciyle ilgilenmeye dönük bir dikkat yaratmıştır. Çocukların boşanma sonrası uyumlarında aile dışındaki yetişkinlerin tutum ve davranışları önemli olarak değerlendirilmektedir. Okuldaki öğretmenlerin dikkat ve sıcaklık içeren davranışları ve olumlu okul deneyimlerinin stresli aile yaşantılarına karşı tampon görevi görebileceği belirtilmiştir (Chen ve Rebecca, 2005). Çocuk ve ebeveyni birlikte öğretmenin de işleyişe dahil olmasının okul disiplin sorunlarının aşılmasında önemli bir ayrıntı olduğu düşünülmektedir. Öğretmen katılımı etkili okul temelli

müdahalelerin önemli bileşenleridir (Ludlow ve Williams, 2006; Richardson ve Rosen, 1999).

Programın içeriği düşünüldüğünde uyum programının boşanmanın olası risklerini ortadan kaldırmaya dönük olarak önleyici; bilgi ve beceri kazandırma noktasında ise gelişimsel bir model olduğu söylenebilir. Literatürde boşanmaya uyum düzeyini yükselten programlar (Burke ve Streek, 1989; Gilman, Schneider ve Shulak, 2005; Kalter ve diğerleri, 1984; Mazur ve Wolchik, 1983; Pedro Carroll ve Cowen, 1985; Sanders ve Riestler, 1996; Stolberg ve Garrison, 1985; Wolchik ve diğerleri, 2000) boşanmaya ilişkin duygular ve bu duyguları ifade etme, iletişim, boşanma sonrası uyum, problem çözme becerilerini geliştirecek şekilde tasarlanmıştır. Görüldüğü gibi boşanmaya uyum programları hem duygusal hem davranışsal müdahaleler içeren, olumsuz duruma odaklanmanın yanı sıra olumlu davranışın geliştirilmesine imkan veren bilgi ve beceri kazandırmayı hedefleyen programlardır. Bu araştırmada da boşanmanın kavramsal olarak ele alınmasının ardından oturumlar iletişim, başa çıkma, problem çözme, akademik başarıyı artırma gibi becerileri geliştirecek şekilde tasarlanmıştır. Programda duygusal destek vermek, duygularını tanımlamak ve uygun şekilde ifade etmek, boşanma ile ilgili yanlış anlamaları düzeltmek, başa çıkma becerilerini geliştirmek ve kendilerinin olumlu algılarını teşvik etmek önemli görülen alanlar olmuştur. Programın uyum sağlamada etkili olmasının probleme odaklanmanın yanı sıra önemli görülen becerilerin geliştirilmesine fırsat veren bir yapıda olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yapılan araştırma uygulanan programın çocuklarda psikososyal alanda iyileşme sağladığını göstermektedir. Psikososyal sorunlar genellikle iletişim, duyguları ifade etme, olumsuz duygularla başa çıkabilme gibi becerilerin eksikliğinde kendini gösteren bir problemdir. Boşanma gibi yaşamsal bir güçlükte başa çıkmak zorunda kalan bir çocuğun psikososyal sorunlarını aşmasına yardımcı olacak beceriler geliştirerek çevresi ile etkileşimde kalması önemlidir. Bu durum sosyal destek mekanizmalarını işler hale getirmekle birlikte uyum sürecini hızlandıracaktır. Literatürde boşanmaya uyumu artırmayı hedefleyen programlar (Erol, 2005; Meriç 2007; Şentürk Aydın, 2013) problem çözme, iletişim, başa çıkma becerilerinin yanı sıra sosyal beceri geliştirmeye yönelik çalışmalara özellikle yer vermiştir. Meriç (2007) tarafından uygulanan program sonrası katılımcıların sosyal becerilerini arttığı bulgusu elde edilmiştir. Sanders ve Riestler (1996), uyguladıkları boşanmaya uyum programında çocukların sosyal kabul düzeylerinin arttığı, arkadaş ilişkileri başta olmak üzere sosyal ilişkilerinin geliştiği ve

boşanmaya ilişkin olumsuz duygu ve düşüncelerinde azalma görüldüğü belirtilmiştir.

Kasuto (2017) boşanmış aile çocuklarının sosyal işlevselliğinin tam aileden gelen çocuklara göre düşük olduğunu belirtmektedir. Kişinin uyumunun bozulduğunun göstergelerinden birinin sosyal ilişkilerin niteliğinde kayıplar olduğu düşünülürse, sosyal ilişkilerini geliştirmeye yönelik müdahalelerin uyumu artıracağı söylenebilir. Ayrıca okulda uygulanan grup programı üyelerin grup süreci dışında, grup öncesinde ve sonrasında toplanma, organize olma, haberleşme, bilgi aktarımı gibi yaşantılarla sosyal beceri kullanmaya imkan vermiştir. Program içerisinde, öğrenilen sosyal yeterlilikleri uygulamaya dönük alıştırmaların yer alması da uyuma dönük psikososyal gelişimi olumlu etkileyen faktörlerden olmuştur.

Sonuç olarak, yapılan çalışmada uygulanan Boşanmaya Uyum Programı öğrencilerin etkili kişilerarası iletişim, problem çözme ve başa çıkma becerilerini geliştirmelerine, güçlü yönlerini fark etmelerine ve kariyer planlamalarına yardımcı olan müdahalelerden oluşmaktadır. Duygularını tanıyan ve ifade edebilen, güçlü yönlerini keşfeden, çevresi ile etkili iletişim kurabilen, sorumluluklarını alan ve geleceğini planlayan çocukların kendini ifade etme yöntemi olarak olumsuz davranış göstermeyeceği, okula yönelik tutumunda ve davranışlarında olumlu yönde davranışlar sergileyeceği, psikososyal açıdan güçleneceği söylenebilir.

Araştırmanın ikinci kısmında boşanmaya uyuma ilişkin veriler çocukların kendilerine ilişkin gözlemlerine dayanmaktadır. Çocukların ölçek maddelerine verdikleri yanıtlar incelendiğinde boşanmaya uyum programına katılan öğrencilerin boşanma uyum düzeylerinin yükseldiği görülmektedir. Elde edilen bulgu araştırmanın amacı doğrultusunda. Boşanmaya uyum programlarının öğrencilerin çeşitli becerilerini artırdığına ilişkin alan yazında çalışmalar mevcuttur. Boşanmaya uyum programlarının, öğrencilerin algılanan sosyal destek ve başa çıkma becerilerini (Donahy, 2018; Dubow ve diğerleri, 1993), psikolojik uyumlarını, (Pedro-Carroll, Sutton ve Wyman, 1999; Gillis-Alpert, Pedro-Carroll ve Cowen, 1989), sosyal becerilerini (Meriç, 2007), boşanmaya uyumlarını (Arifoğlu Çamkuşu, 2006; Pedro Carrol ve Cowen, 1985; Şentürk-Aydın, 2013) benlik saygılarını (Şimşek, 2006) artırmaktadır. Bu çalışmada da çocukların kendi değerlendirmeleri boşanmaya uyum düzeylerinin arttığını göstermektedir.

Araştırma kapsamında uygulanan program çocukların boşanmaya ilişkin yanlış inanç ve algılarını değiştirmeyi hedefleyen oturumlar içermektedir. Boşanmanın doğru bir şekilde anlamlandırılmasının uyum sağlamayı kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Benzer bir araştırma Mazur ve Wolchik (1983) tarafından yapılmış olup boşanmaya ilişkin bilişsel çarpıtmaların azalmasının uyumu etkilediği kanıtlanmıştır. Bilişsel çarpıtmaların varlığı durumu gerçekçi olmaktan çok uzakta algıladığımızı gösterir. Bu durumda gerçeklik zemininden kayan algı olumsuz duygu ve davranışların kaynağı haline gelebilir. Boşanmayı eksiklik duygusuyla ilişkili algılamak utanılacak bir yaşantı olarak tarif etmek çocuk da kişisel ve sosyal birçok sorunun kaynağı haline gelebilir. Bu nedenle uygulanan programın, boşanmış aile çocuklarının bilişsel çarpıtmalarını azaltarak ve boşanmaya ilişkin mantıklı düşünceler geliştirmelerine yardım ederek boşanmaya uyum düzeylerini artırdığı söylenebilir.

Bu çalışmada, "Boşanmaya Uyum Programı" on psikoeğitim oturumu, on atölye oturumu şeklinde planlanmış ve uygulanmıştır. Psikoeğitim oturumları 40 dakika süren bir ders saati içinde uygulanırken, atölye oturumları ise psikoeğitim oturumlarının ardından gerçekleşen 40 dakikalık uygulamaya dönük atölye oturumları şeklinde uygulanmıştır. Program genel olarak boşanma ile ilgili duygulara, olaylara ve bu olayların yarattığı stresle baş etme becerilerine, uyum sağlamaya ve problem çözmeye dönük yeterlilikleri geliştirmeye odaklanmaktadır. Programda psikoeğitim oturumlarında ele alınan beceriler, atölye eğitimleri ile desteklenmiştir. Atölyeler, öğrencilerin sürece aktif olarak katılmalarını sağlayan etkinliklerden oluşturulmuş ve psikoeğitimlerde ele alınan konulara ilişkin uygulamalar yapılarak içeriğin pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Programın süresi ve içeriği değerlendirildiğinde, uygulanan programın çok boyutlu ve kapsamlı olduğu söylenebilir. Uygulanan program boşanmayı ele alış bakımından alayazında etkililiği kanıtlanmış uyum programları ile benzerlik göstermektedir. Programın bu yönüyle boşanmaya uyum üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Bu araştırma ortaokul düzeyinde 12-15 yaş arası öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Literatür incelendiğinde boşanmaya uyum programlarının her yaş düzeyinde etkili olduğu gözlemlenmiştir. Boşanmaya uyum programları Bankowski ve diğerleri (1984) tarafından ilkokul düzeyinde boşanmış aile çocuklarına, Gillis-Alpert, Pedro-Carroll ve Cowen (1989), tarafından 2. ve 3. Sınıf öğrencilerine, Pedro-Carroll, Gillis-Alpert ve Cowen (1992) tarafından 4-6 sınıf düzeyindeki öğrencilere, Pedro-Carroll, Sutton ve Wyman (1999) tarafından kreş ve 1.sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Buradan hareketle boşanmaya uyum sonrası müdahalenin her yaş grubu için önemli ve uyumu kolaylaştırıcı etki gösterdiği söylenebilir. Ergenlik dönemini kapsayan ikinci kademe, gelişimsel olarak kendi içinde çeşitli krizler içerdiği için özel bir öneme sahip

olmakla birlikte, boşanma sonrası uyuma yönelik çalışmalar anne babası boşanmış her çocuk için gerekli görünmektedir. PDR hizmetleri kapsamında okullarda boşanma sonrası uyum programlarının uygulanması uyuma dönük bilgi beceri kazandırmasının yanı sıra çocuğun ihtiyaç duyduğu ilgi ve desteğin de kaynağı olacaktır. Okulun türü, özellikleri, çocukların yaşı ve çocukların gelişim dönemi ihtiyaçları dikkate alınarak gerçekleştirilecek programların uyumu kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Bu araştırmada uygulanan programın etkili olmasında; programın hedef kitlenin gelişim özelliklerinin ve akademik başarıyı artırmak, hedef belirlemek, etkili iletişim kurmak gibi ihtiyaçlarının dikkate alınarak hazırlanmış olmasının rol oynadığı düşünülmektedir.

Boşanma sonrası uyum açısından ilk iki yıl özel bir öneme sahiptir. Bu araştırma boşanmanın üzerinden 1-4 yıl geçmiş, annesi ile yaşayan ve yanında kaldığı ebeveyni tekrar evlenmemiş boşanmış aile çocukları ile yapılmıştır. Benzer bir çalışma Omizo ve Omizo (1987) tarafından boşanmanın ilk yılı içinde ve anne babası tekrar evlenmemiş çocuklardan oluşan bir grupta yapılmıştır. Araştırmada yapılandırılmış grupta danışmanın çocukların benlik saygısı üzerindeki etkisini incelemiştir. Grup sonunda elde edilen veriler grupta danışmanın boşanmış aile çocuklarının benlik kavramlarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Boşanma sonrası uyuma dönük çalışmaların boşanmayı takiben yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Okullar bu değişimi fark etme ve kritik dönemde müdahale etme noktasında etkin olarak görev alabilecek yapıdadır. Programın etkili olmasını sağlayan faktörlerden birinin müdahalenin 1-4 yıl aralığında, kritik zaman içerisinde yapılması olduğu düşünülmektedir.

Yapılan bu araştırmayı diğerlerinden ayıran önemli bir fark; çocuklara uygulanan boşanmaya uyum programı ile eş zamanlı olarak çocukların annelerine Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı uygulanmış olmasıdır. Her iki program hedef grubun ihtiyaçları dikkate alınarak tasarlanmış olmakla birlikte birbirini tamamlar niteliktedir. Kendi içinde anne çocuk etkileşimini, hem annenin hem çocuğun sürece uyumunu güçlendirecek şekilde dönüştürmeye çalışmaktadır. Türkiye’de, hem annelerin hem çocukların boşanmaya uyum düzeylerini yükseltmeyi amaçlayan benzer bir çalışma bulunmamaktadır. Boşanmış ailelerden gelen çocuklarda gözlemlenen disiplin ve sosyal davranış sorunlarının çocuğun ebeveynleri ile kurduğu ilişkinin niteliğinden, boşanma sonrası yaşanan çatışmadan, ebeveynin boşanmaya uyum sağlayamamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu durum çocuğun birlikte yaşadığı ebeveyni de kapsayan programların uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Genellikle

çocukların anneleri ile birlikte yaşadıkları düşünülürse annelere etkili disiplin, iletişim, duygu düzenleme, ilgi gösterme, kontrol konuları gibi ebeveynlik rolünü güçlendirecek çalışmaların, çocuğun disiplin sorunlarını içeren olumsuz davranışlarını azaltmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

Sonuç olarak anne babası boşanmış çocukları boşanmanın olası olumsuz etkilerinden korumanın mümkün olduğu söylenebilir. Önemli bir yaşam olayı olan boşanmanın, sağlıklı başa çıkma becerileri ve doğru anlamlandırma ile gelişimsel süreci sekteye uğratan bir travma haline dönüşmesi engellenebilir. Boşanmaya uyum programları çocukların hem bilgi edinmelerini, hem de beceri geliştirmelerini sağlayarak bu noktada önemli bir işlevi gerçekleştirmektedir. Boşanma yaygınlığının yüksek olması ve çocukların uyumuna eşlik eden riskler göz önüne alındığında, çocukların adaptasyonunu iyileştirmek için çeşitli önleyici müdahaleler geliştirilmesi bir gereklilik gibi görünmektedir.

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Çocukların Psikolojik Sağlık Düzeylerine Etkisinin Yorumlanması

Araştırmadan elde edilen bulgular, boşanmaya uyum programına katılan çocukların, programa katılmayan çocuklara göre, psikolojik sağlık düzeylerinin anlamlı bir şekilde arttığını göstermektedir. Bu kapsamda elde edilen bulgular araştırmanın amacını destekler niteliktedir. Araştırmanın sonuçları boşanmış aile çocukları ile yapılan psikolojik sağlamlığı artırmaya dönük çalışmaların bulguları ile benzerlik göstermektedir (Ackerman, 1997; Pedro Carrol, 2005; Pedro-Carroll, 2008; Pedro-Carroll ve Jones, 2005). Türkiye'de ise boşanmış aileden gelen çocukların psikolojik sağlamlılığını artırmaya yönelik müdahalelerin etkililiğini inceleyen deneysel bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmalar çocukluklarında anne babadan ayrı kalıp kalmama durumunun psikolojik sağlamlıkta belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Buna göre ebeveynlerinden ayrı kalan kişilerin sağlık düzeyleri hiç ayrılık yaşamayanlara göre daha düşük bulunmuştur (Aydın, 2018; Sipahioğlu, 2008; Werner, 2005). Yapılan bazı çalışmalarda da (Açıkgöz, 2016; Bahadır, 2009; Topçu, 2017) anne babadan ayrı olmanın herhangi bir fark yaratmadığı gözlemlenmiştir. Boşanma olumsuz potansiyeline rağmen her çocuk için travmatik etki yaratmamaktadır. Psikolojik sağlamlık açısından bakıldığında anne baba ayrılığının çocuk üzerindeki olumsuz

etkisi koruyucu faktörlere göre değişmektedir. Boşanmanın ardından yapılacak bir müdahale çocuk için koruyucu bir faktör olarak işlev görebilir. Uygulanan programda boşanmanın olası riskleri göz önüne alınarak, boşanma sonrası bozulması muhtemel alanları (sosyal ilişkiler, benlik kavramı, akademik başarı, anne ile iletişim) güçlendirmeye yönelik müdahaleler yapılmıştır. Dolayısıyla program çevresel ve kişisel risk faktörlerini en aza indirmeyi hedefleyen bilgi ve beceriler kazandırarak sağlamlığı artırmış olabilir.

Araştırma kapsamında uygulanan uyum programında çocukların güçlü yanlarını geliştirmeye odaklanan oturumların varlığının psikolojik sağlamlığı artırmada önemli olduğu düşünülmektedir. Bireyde var olan olumlu özellikler psikolojik sağlamlığı artıran kişisel faktörler olarak değerlendirilir. Bireyde bulunan olumlu özellikleri belirlemek psikolojik sağlamlığı artıracak kişisel kaynakları bulmak açısından önemlidir. Uygulanan programda “karakter güçleri” adı verilen olumlu özellikleri belirlemeye yönelik etkinlikler yapılmış, çocuklar hangi karakter güçlerine sahip olduğunu düşünmeye, bulmaya ve bunları kullanmaya yönelik eylemlerde bulunmuşlardır. Çocukların kendilerini olumlu özellikler ile tanımlamalarının ve kendilerinin güçlü yanlarını keşfetmelerinin sağlamlığı artırmaya katkı sağladığı düşünülmektedir. Boşanmanın ardından çocuğun duygularının farkında olması, destek ve yardım almasını kolaylaştıracak nitelikte iletişim becerilerine sahip olması, güçlü yönlerini fark ederek aktif hale getirmesi, geleceğe yönelik hedefler belirlemesi onu boşanmanın olası risklerinden koruyacaktır. Bu bilgi ve yeterliliklere sahip bir öğrencinin risk durumlarında potansiyel gücünü harekete geçireceği söylenebilir.

Ailenin dağılmasının yarattığı duygusal gerginliğin yanı sıra boşanma sonrasında da çeşitli risk faktörleri içerir. Boşanmadan sonra taşınma, okul değiştirme, velayeti olmayan ebeveynle daha az zaman geçirme, velayeti alan ebeveynin duygusal stresi, ebeveynlerin yeni bir romantik ilişkiye başlaması gibi durumlar olası yaşantılardır. Dolayısıyla çocuğun ebeveynin evliliği, üvey kardeşler, sık yer değiştirme gibi risk faktörlerine karşı da direncini yükseltmek gerekir. Ruh sağlığı müdahaleleri sadece çocukların zor koşullar, değişiklikler ve bunlarla ilişkili stresle başa çıkmalarına yardımcı olma konusunda sınırlı kalmamalıdır. Bu kapsamda uygulanan programın içeriği varolan olumlu potansiyelleri ortaya koyma ve geliştirmeye dönük olarak tasarlanmıştır. Yeterlilikleri geliştirmeyi hedefleyen, boşanmanın olumsuz etkisini zayıflatan bir müdahale programı olmasının psikolojik sağlamlığı artırmada önemli rol oynadığı düşünülmektedir.

Psikolojik olarak sağlam olmak zorlu yaşam olayları ile m¼cadele ederken bir takım olan “içsel” ve “dışsal” kaynaklardan yararlanmakla m¼mk¼n olmaktadır (Kararımak, 2006). Bunlardan dışsal koruyucu fakt¼rler ailenin ve çevrenin sahip olduğu bir takım özellikleri ifade ederken; kişinin problem ç¼zme becerisi, benlik algısı, iç kontrol odağına sahip oluşu, özyeterlilik algısı ve geleceğe pozitif bakışı gibi fakt¼rler içsel koruyucu fakt¼rleri oluşurmaktadır (Gizir, 2007; Kararımak, 2006). Aile ile birlikte yaşamak, olumlu anne-çocuk ilişkisinin olması, tutarlı bir aile ortamı ve ev d¼zeni psikolojik sağamlık için önemli gör¼len ailesel koruyucu fakt¼rlerdedir (Gizir, 2007; Kararımak, 2006; Siyez, 2006; Öz ve Yılmaz, 2009). Boşanma sonrası özellikle boşanmanın takip ettiği ilk yıllarda aile bu işlevini yerine getirmede eksiklikler yaşayabilir. Ailesel ve çevresel kaynakları psikolojik sağamlığı artıran bir araç olarak d¼ř¼nd¼ğ¼m¼zde öğrencilerin annelerinin de programa katılması dışsal kaynakların harekete geçirilmesi yön¼nde bir adım olarak değerlendirilebilir. Yüksek kaliteli ebeveynliğin boşanmanın neden olabileceği, ruh sağlığını tehdit eden sorunlara karşı koruyucu olduğunu göstermiştir (Camara ve Resnick, 1988; Wolchik, Wilcox, Tein ve Sandler, 2000). Annelerinin de programa dahil olması, grup oturumları, s¼reç ve işleyişten haberdar olmaları, programda kazanılan becerilerin evde uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Annelerin de çeşitli alıştırmaları uygulamaya başlaması karşılıklı etkileşim yaratacak fırsatlar sunmuştur. Boşanmaya uyum programına çocuklarla birlikte annelerinin de katılmış olması psikolojik sağamlık için gerekli olan dışsal kaynakları harekete geçirerek psikolojik sağamlığı artırmış olabilir. Diğer bir ifade ile uygulanan programın çocukların sağamlıklarının artmasında etkili olmasını sağlayan önemli fakt¼rlerden birinin annelerinin kendilerine uygulanan programla bu konuda farkındalık kazanmış olmaları olduğu d¼ř¼n¼lmektedir. Çünkü çocukların sağamlığının, yetişkinlerin koruyucu ve olumlu eylemleri ile geliştirilebilir olduğu belirtilmektedir. “İkili” programlar şeklinde velayeti alan ebeveyn ve çocuk için tasarlanan önleyici hizmetlerin esnekliği geliştirmede en etkili strateji olduğu belirtilmektedir. (Pedro-Carroll, 2005). Annelere uygulanan program annelerin risk fakt¼rlerini fark etmesi ve olumlu disiplin yöntemleri ile koruyucu olmalarını sağlamış olabilir.

İnsan kişiliği değişen çevre koşullarına uyum sağlama yeteneğine sahip bir mekanizma olarak değerlendirilir (Sameroff ve Fiese, 2000). Çocuklar da var olan bu kapasitenin yansımaları sonucu yeni durumlara uyum sağlayabilirler. Ancak bazen değişim boşanma yaşantısında olduğu gibi o kadar çok boyutlu ve içeriden olur ki, kişi

uyum sağlama kapasitesini aşan bir durumla karşı karşıya kalabilir. Müdahale programları çocuğun uyum sağlama potansiyelini harekete geçirebilir. Psikolojik sağlamlıkla ilgili literatür incelendiğinde akademik başarının yüksek olması, olumlu sosyal ilişkilerin varlığı, duygusal problemlerin ve ya belirtilerin azlığı koruyucu faktörler arasında değerlendirilmektedir (Gizir, 2007). Uygulanan programda akademik başarıyı artırmaya, iletişim becerileri geliştirerek sosyal beceriyi artırmaya yönelik oturumlar mevcuttur. Boşanmanın uzun süreli etkilerini inceleyen araştırmalar (Biblarz ve Gottainer, 2000; Hetherington, 1999; Zill, Morrison ve Coiro, 1993) çocukluk veya ergenlik döneminde ebeveyn boşanmanın yetişkinlikte çok çeşitli problemler için riski artırdığını ortaya koymuştur. Bunlardan biri düşük eğitim seviyesi ve mesleki kazanımdır. Kişinin geleceğe yönelik bir hedefinin olması, amaç ve anlamlılık zor koşullara direnmeyi sağlayan faktörlerdendir. Programda geleceğe yönelik planlamaları içeren, bu plana yönelik harekete geçmeyi teşvik eden, akademik başarının önemi ve koşullarını irdeleyen oturumların olması olası negatif sonuçları önlemek adına tasarlanmıştır. Programa sınıf seviyesine göre çocuğun ihtiyaç duyacağı eğitsel ve mesleki kazanımlar eklemenin etkiyi artıracığı düşünülmektedir. Aynı zamanda duyguların ifadesi ile duygusal problemlerin azaltılması hedeflenmiştir. Programın bu yönüyle de çocukların sağlamlıklarına katkı sağladığı düşünülebilir.

Aguilera'a (1990) göre kriz, yalnızca bireyin destek, durum hakkında olumlu bir görüş ve yeterli başa çıkma becerileri olmadığında ortaya çıkar. Dolayısıyla krizi önlemenin en önemli yolunun boşanmaya ilişkin doğru bir bakış açısı kazandırmak olduğu söylenebilir. Duygusal desteğin yanı sıra ve başa çıkma becerilerini öğretmenin boşanmanın olumsuz bir kriz deneyimi olmasını önleyeceği düşünülebilir. Programda problem çözme, başa çıkma, iletişim becerileri gibi becerilerin yanı sıra boşanmaya ilişkin duygu ve düşüncelerin çalışılmasının, olumsuz bir durumu farklı bakış açılarıyla yeniden çerçevelemeye dönük müdahalelerin yapılmasının krizi çözmeye yönelik psikolojik sağlamlığı artırdığı söylenebilir. Psikolojik sağlamlık herkesin öğrenebileceği davranışları, düşünceleri ve eylemleri içerir. Bu nedenle psikolojik sağlamlık düşünce ve davranış boyutları ile ele alınmıştır.

Ayrıca Pedro-Carroll (2005), bir programın yararlı olabilmesi, sağlamlığa katkı sağlaması için normalleşmenin açığa çıktığı bir ortamın sağlanması gerektiğine işaret etmiş ve akran grupların desteğine özel bir önem atfetmiştir. Boşanmanın grup ortamında ele alınması boşanmayı normal bir yaşam olayı olarak kabul etme de önemli rol oynamıştır. Çocukların akranları tarafından kabul görmesi ve desteklenmesi

psikolojik sağlamlığı etkileyen çevresel faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Bulut ve Doğan, 2012; Werner ve Smith, 1992). Boşanma sonrası çocuklar bu durumu bir eksiklik olarak algıladıklarında arkadaşlarından uzaklaşabilmektedirler. Altundağ (2013) boşanmış aile çocuklarında kendini yalnız hissetmenin psikolojik sağlamlığı azalttığını belirtmektedir. Boşanmaya uyum programı akran desteği açısından da önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu araştırmada grup doğası gereği dayanışma ve destek sağlamış, öğrenciler benzer duygu, düşünce ve yaşantılarla bütünlük duygusu hissetmişlerdir. Grup süreci boyunca birbirlerini ilgiyle dinlemiş, giderek kendilerini açmaya daha istekli davranmışlardır. Azalan yalnızlık duyguları ve akran desteğinin sağlamlığa artırmaya katkı sağladığı düşünülmektedir.

Boşanmaya uyum programı hazırlanırken, deney grubunda yer alan çocukların içinde yaşadığı bölgenin sosyo-kültürel özellikleri dikkate alınmıştır. Bu alışma Ankara'nın Etimesgut ilçesinde yer alan bir okulda yapılmıştır, bu bölgede öğrencilerin aileleri genel olarak dar gelirlili, çok çocuklu ve eğitim seviyesi düşük bireylerden oluşmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda Etimesgut ilçesinin çeşitli risk faktörlerine sahip ve sosyo-kültürel açıdan dezavantajlı bir bölge olduğu söylenebilir. Literatürde, yoksulluk, düşük sosyokültürel düzey de risk faktörleri arasında gösterilmektedir. Sosyal, kültürel ve ekonomik olarak risk altında olma potansiyeli olan öğrencilerin boşanmanın olası olumsuz etkilerine daha açık olacağı söylenebilir. Bu durum boşanmanın yanı sıra, diğer risk faktörlerinden de korumak için öğrencilerin psikolojik sağlamlıklarını artırmak gerekmektedir. Örneğin, Arslan (2012) sigara ve alkol kullanımı, antisosyal davranışlar, okul terki gibi riskli davranışların düşük sosyoekonomik düzeye sahip ergenlerde daha fazla görüldüğünü belirtmiştir. Risk altında bulunan öğrencilere uygulanacak uyum programları çevrenin olumsuz etkilerini en aza indirme konusunda yardımcı olabilir. Yapılan araştırmada, uygulanan programın ortaokul ğrencilerinde psikolojik sağlamlığı artırmada altı hafta sonra da devam eden kalıcı bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Risk altında bulunan çocukların olumsuz evre koşullarının etkisinde, yeterli ilgi ve imkandan yoksun oldukları için uyumsuz davranışlar geliştirebildikleri düşünülmektedir. Bu ğrencilere, PDR hizmetleri kapsamında içinde buldukları olumsuz koşulları bertaraf etmelerine yardımcı olacak bilgi ve becerilerin kazandırılması olası riskleri en aza indirecektir. Araştırmada uygulanan boşanmaya uyum programının etkili olmasında içinde bulunulan çevrenin, okul türü ve diğer risk faktörlerinin dikkate alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak okullarda görev alan psikolojik danışmanlar, özellikle risk faktörlerine sahip öğrenciler için psikolojik sağlamlığı artırmaya yönelik programlar geliştirerek, olumsuz koşulların etkisini azaltmaya yardımcı olabilirler. Bu programlar aracılığı ile öğrenciler uyum sağlama, baş etme, problem çözme ve çevrelerinden destek sağlamaya dönük beceriler geliştirebilirler ve travmatik olaylar karşısında dirençlerini artırabilirler. Çocuğun içinde bulunduğu sosyal çevre ve okulun özellikleri çocuk açısından değişim sağlama potansiyeline sahiptir. Boşanma sonrası uygulanan uyum programları çocuk için koruyucu bir faktör olarak bu kapsamda değerlendirilebilir. Okul, PDR hizmetleri aracılığı ile öğrencilerin psikolojik sağlamlığını artırmaya dönük müdahalelerle bu işlevi yerine getirebilir. Okullarda, PDR hizmeti veren psikolojik danışmanlar risk altında bulunan öğrencileri için psikolojik sağlamlığı artıran ve araştırma sonuçlarına dayanan programlar hazırlama ve uygulama konusunda yetkin kişilerdir. Uygulanan program, boşanmış aileden gelen çocukların karşılaşılabilecekleri olası risk faktörleri düşünülerek hazırlanmış olup güçlüklerle başa çıkma ve değişime uyum sağlama süreci olarak tanımlanabilecek sağlamlık için bir müdahale programı niteliğindedir. Risk altındaki gençlerin davranışlarını değiştirmeye yönelik çabalar, bu öğrencileri kadar diğer akranları açısından da önemlidir. Etkili okul ortamları ve tüm çocuklar için güvenli bir çevre geliştirebilmek için risk altındaki öğrencilere her düzeyde müdahaleler planlanması gereklidir.

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Çocukların Aile Yaşam Doyumlarına Etkisinin Yorumlanması

Yapılan araştırmadan elde edilen bulgular, boşanmaya uyum programına katılan öğrencilerin, aile yaşam doyumlarının programa katılmayan öğrencilere göre anlamlı bir şekilde arttığını ve bu etkinin kalıcı olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, araştırmanın amacını desteklemektedir. Boşanmaya uyum programlarının, öğrencilerin aile yaşam doyumunu artırdığına yönelik herhangi bir araştırma olmamakla birlikte, araştırmalar uyum programlarının ebeveyn çocuk ilişkisini geliştirdiği yönündedir.

Aile üyelerinin birbirleriyle kurdukları iletişimin kalitesinin aile yaşam doyumunu konusunda belirleyici olduğu düşünülür. Aile ilişkilerinden alınacak doyum olumlu duygulanım ile ilişkilidir. Aile üyelerinin birbirlerinden fikir alması, bilgi ve deneyimlerini birbirleri ile paylaşmaları, birbirlerine destek ve anlayış sunmaya dönük çaba içinde olması ailede yaşanan olumlu duygulanımı artıracaktır. Boşanmanın

ardından anne ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli yapıda hem annenin hem çocuğun aile içi iletişim konusunda bilgilenmesi ve öğrenilen bilgileri uygulayarak beceriye dönüştürmesi önemlidir. Programda oturum sonlarında anne çocuk etkileşimini artırmayı amaçlayan, albüm hazırlama, bir konuda sohbet etme, her hafta bir aktivite seçerek uygulama gibi ev ödevleri verilmiştir. Uygulanan programda annelere ve çocuklara verilen aile içi etkileşimi artıran alıştırmaların, aile yaşam doyumunu artırmada etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırmalar anne baba arasında yaşanan sorunların ebeveyn çocuk ilişkisinde tahribata yol açabileceğini, anne babanın ebeveyn sorumluluklarını yerine getirmesinde aksaklıklar yaşayabileceğini göstermektedir (Hetherington ve Hagan, 1999; Walczac ve Burns, 2004; Wallerstein ve Kelly, 1980; Yavuzer, 2012). Anne- baba ayrılığı, çocuğun birlikte yaşamadığı anne-babası ile olan ilişkilerinin azalmasına yol açabilir. Özellikle boşanma sonrasında velayeti alan ebeveynin, diğer ebeveyn ile iletişim sorunları yaşaması çocuk açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir (Cohen, Leichtentritt ve Volpin, 2014). Bu durum ailenin parçalanması hissi ile birlikte aidiyet ve aileye bağlılığı zedeleyebilir. Çocuğun boşanmanın olumsuz etkilerinden korunmasının bir yolu aile içinde güvenli bir alanda yaşamına devam edeceği duygusuna sahip olmasıdır. Bu nedenle aile yaşam doyumu önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma bulguları uygulanan program sonrasında öğrencilerin aileleri ile birlikte olmaktan daha fazla doyum elde ettiklerini göstermektedir.

Programın çocukların aile yaşam doyumlarının artmasında etkili olmasının en önemli sebeplerinden birinin ailenin içsel dinamiklerine yönelik müdahaleler olduğu düşünülmektedir. Kuyucu (2007) boşanmış ailede yetişen ergenlerden ailede haklarına saygı duyulan, aile ile ilgili konularda fikri alınan ergenlerin daha yüksek benlik saygısı daha az depresif duygulanım bildirdiklerini belirtmektedir. Bu kapsamda program; çocuğun iletişim becerilerini öğrenmesini, varsa uygun olmayan etkileşim süreçlerini fark etmesini amaçlamaktadır. Ailenin olumsuz duygulara neden olan işlevsel olmayan iletişim ve başa çıkma becerilerini değiştirerek yeniden yapılanması için var olan kaynaklara odaklanmaktadır. Bu durumda programın ailede yaşanan olumlu duygularını artırma, olumsuz duygularını azaltma yoluyla aile yaşam doyumunu arttığı söylenebilir. Bu bağlamda bu çalışma, anne babası boşanmış çocuklar için uyum programının aile yaşam doyumunun artırmada etkili bir araç olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçları eski eşle görüşmenin ve ilişki kalitesinin çocuğu duygusal ve sosyal açıdan olumlu etkilediğini ortaya koymuştur (Buchler ve Trotter, 1990).

Çocuğun anne baba arasında intikam aracı olarak kullanılması çocuğun yoğun bir gerilime maruz kalmasına yol açacaktır. Bu durumda çocuk ebeveynleri ile bir arada iken aile yaşam doyumunun göstergesi olan olumlu duygular yerine, suçluluk, öfke gibi olumsuz duygular yaşayacaktır. Program ile eski eşle ilişkilerin çocuğun aile olma duygusuna zarar vermeyecek şekilde geliştirilmesine değinilmiştir. Boşanma durumunda da baba çocuk için destek sağlayan aile üyelerinden biri olmaya devam etmelidir. Katılımcılar eski eşleri ile sağlıklı bir ilişki kurmakta zorlandıklarını belirtse de bireysel olarak doğru tutum içinde olmalarının bile, çocuğun ailesine yönelik olumlu duygularının artmasına katkı sağlayacağı, aile yaşam doyumunu artıracığı söylenebilir. Annenin, çocuk ile babanın etkileşiminin önemini fark etmesi ve öfke yönetimi becerilerinin gelişmesi, çocukları devam eden ebeveyn çatışmasından korumuş olabilir. Çocuğun baba ile temasında annenin farkında olarak ya da olmayarak oluşturduğu engelin ortadan kalkması ya da çocukta yarattığı olumsuz duyguların azalması aile yaşam doyumunun artmasını sağlamış olabilir.

Boşanma sürecinde çocukların ebeveynlerine karşı çeşitli olumsuz duygu ve düşünceler geliştirebildikleri bilinmektedir (Amato, 1986; Çamkuşu-Arifoğlu, 2006; Fiyakalı, 2008). Öfke, kızgınlık, kırgınlık gibi duygular, suçlama, affedememe gibi olumsuz yaşantılar kişinin duygusal durumunu olduğu kadar ebeveyn çocuk ilişkisini de yıpratıcı niteliktedir. Tüm bu süreç aile yaşam doyumunda düşüslere neden olacak, çocuğun aileye bağlılığı azalacak ve çevresel koşulların olumsuz etkilerine daha açık hale gelecektir. Boşanma üzerine yapılan araştırmalar ebeveyn çocuk ilişkisinin boşanma sonrası çocukların uyumunda aracılık eden en önemli faktör olduğunu göstermiştir (Hetherington ve Hagan, 1999; Kahraman, 2016; Kelly ve Emery, 2003). Ebeveynleri ile olumlu ilişki yaşayan çocuğun boşanma sonrası daha iyi uyum gösterdiği belirtilmektedir (Hetherington ve Hagan, 1999). Uygulanan programda yer alan pozitif disiplin konulu oturumda etkili ebeveynliğe ilişkin bilgiler yer almaktadır. Besleyici ebeveyn ortamının tanımlayıcıları arasında sıcak, destekleyici, iletişimsel, çocukların ihtiyaçlarına cevap veren, sıkı kontrol, pozitif disiplin ve çocukların faaliyetlerinin yakından izlenmesi yer almaktadır. Araştırma kapsamında boşanmaya uyum programı etkili ebeveynlikle ilgili kazanımları içerecek şekilde annelere de uygulanmıştır. Tek taraflı çocuğa uygulanan program annenin ebeveynlik tarzını etkilemede yetersiz kalacaktır. Programın hem anne hem de çocuğa eş zamanlı uygulanması ailenin pozitif duygular yaratmaya dönük işlevselliğini artırdığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, riskli gruplara uygulanan programların aile içi iletişimi hedef olarak aileden alınan doyumunu artırdığını söyleyebiliriz. Hızlı bir değişim ve kimlik arayışının yaşandığı bu dönemde ergen bir yandan daha özgür olduğunu ve büyüdüğünü kanıtlamaya çalışırken, bir yandan da çevresinde sürekli destek bulmak istemektedir. Bu desteği sağlayabileceği en temel unsurlar aile, arkadaşlar ve öğretmenlerdir. Programın okul aracılığı ile uygulanması okul desteğini de hem çocuğa hem de annesine sunmaktadır.

Deneklerin programa ilişkin görüşleri, programın denekler üzerinde uyuma dönük olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Literatürde, boşanmaya uyum programının etkisini çocuklardan elde edilen nitel verilerle inceleyen benzer çalışmalara rastlanmaktadır (Gilman, Schneider ve Shulak, 2005; Pedro Carroll ve Cowen, 1985). Bu çalışmalar öğrenci ve ebeveynlerin programın olumlu davranış değişimi gerçekleştirdiğine vurgu yapmışlardır. Bu çalışmada, boşanmaya uyum programına katılan öğrenciler, program sonunda boşanmaya ilişkin algılarının değiştiğini, kendilerini güçlü yanları ile tanıdıklarını, geleceğe ilişkin umut geliştirdiklerini, anneleri ile daha etkili iletişim kurabildiklerini belirtmişlerdir. Deneklerin tümü programa katılmaktan memnun olduklarını, bir kez daha olsa katılmak isteyeceklerini belirtmiş, öğrendikleri bilgi ve becerileri günlük yaşamda kullanarak olumlu dönütler aldıklarını ifade etmişlerdir. Deneklerin tümü değerlendirme formunda yer alan kazanım ifadelerine “kesinlikle katılıyorum” ve katılıyorum” derecelerinde yanıt vermişlerdir. Tüm bu ifadeler hem programın içeriğine hem de grup yaşantısının katkısına değinmektedir. Denekler öğrendikleri beceriler ve bunları uygulayabildiklerinden bahsetmiş, aynı zamanda grubu tekrar içinde olmak isteyecekleri bir yaşantı olarak tanımlamışlardır. Güzel zaman geçirdiklerini, eğlenerek öğrendiklerini, kendilerini rahat ve anlaşılabilir hissettiklerini belirtmişlerdir. Program içeriğindeki kazanımlarla bir etki yaratmasının yanı sıra süreç içerisinde hissedilen olumlu duygular da etkinin kaynağı olmuş olabilir.

Uygulanan çocuk boşanmaya uyum programının deneklerin boşanmaya uyum düzeylerine, psikolojik sağlamlıklarına ve aile yaşam doyumlarına etkisine ilişkin deneklerin kişisel görüşleri olumlu yönde değişime ve gelişime işaret etmektedir. Deneklerin değerlendirme formunda, programın kazanımlarının yer aldığı maddeleri 4 ve 5 derecede kazandıklarını ifade etmeleri, programın kazandırmak istediği becerileri kazandırma konusunda yeterli olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifade ile program tasarlandığı amaca ulaşmış gözükmektedir. Çocukların çoğu programı

“öğretici” olarak tanımlamıştır. Program iletişim, problem çözme, başa çıkma becerilerini geliştirmeyi hedefleyen bir yapıya sahip olduğu için bu şekilde tanımlandığı düşünülmektedir. Aynı zamanda çocuklar atölye çalışmalarını çok sevdiklerini, aktif katılım sağlayabildiklerini, kendilerini ifade edebildiklerini belirtmişlerdir. Bu durum programın öğretici doğası yanında öğrenilenleri uygulamaya ve aktif katılıma yönelik gayesinin uygulamada başarılı olduğunun göstergesidir. Çocukların tamamı edindikleri becerileri günlük yaşamda kullanabildiklerini belirtmişlerdir. Çocukların ifadelerine göre etkili iletişim becerileri günlük yaşamda anne, kardeş ve arkadaş ilişkilerine yansımış görünmektedir, öfke kontrolü kazanıldığı belirtilen diğer bir beceri olmuştur. Programın kazanımlarının deneklerin yaş, gelişim düzeyi ve çevresel şartları dikkate alınarak hazırlanmış olması içeriğin yaşamları ile doğrudan ilişkili olmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra bu sonuç, programın içeriğinde yer alan örneklerin, örnek olayların deneklerin günlük yaşam pratiğinde yer alan zorluklarla benzerlik göstermesinin sonucu olabilir.

Çocukların aldığı eğitim annelerin gözünden değerlendirilerek çocuğun eğitim sonrası yaşantılarındaki değişim değerlendirilmeye çalışılmıştır. Annelerin tamamı çocuklarında meydana gelen olumlu değişimlerden bahsetmiştir. Bu değişim bazı deneklerde ders çalışma, bazı deneklerde olumlu duygulanım, bazı deneklerde ise daha fazla kendini açma şeklinde ifade edilmiştir. Bütün deneklerde görüldüğü ifade edilen en önemli değişim anne ve çocuğun iletişiminin artması ve daha fazla nitelikli zaman geçirme şeklinde olmuştur. Katılımcıların bu görüşleri, çocukların aldığı eğitimin aile içinde yaşanan olumlu duyguları artırdığı dolayısıyla aile yaşam doyumuna katkı sağladığı yönünde değerlendirilebilir. Araştırmadan elde edilen bulgular bir bütün olarak ele alındığında boşanmış aile çocuklarına uygulanan boşanmaya uyum programının, çocukların uyum, sağlamlık ve aile yaşam doyumlarını yükselten bir etkiye sahip olduğu ve bu etkinin altı hafta süresince kalıcı olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler boşanmış aileden gelen, maddi ve sosyal açıdan kısıtlı ortamlarda anneleri ile büyüyen, akademik olarak düşük ve orta düzeyde başarı sergileyen öğrencilerdir. Araştırmanın benzer özellikler taşıyan gruplar için genellenebilir olduğu söylenebilir.

Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Annelerin Boşanmaya Uyum Düzeylerine Etkisinin Yorumlanması

Yapılan araştırmadan elde edilen bulgulara göre uygulanan program sonrasında annelerin boşanmaya uyum düzeyleri uyum programına katılmayan annelere göre yükselmiştir ve boşanmaya uyum düzeylerindeki bu etki kalıcı olmuştur. Elde edilen sonuç araştırmanın amacını desteklemektedir. Ulusal literatürde boşanmış kadınlara uygulanan boşanma sonrası uyum programının etkililiğinin değerlendirildiği bir araştırma bulunmamaktadır. Yabancı literatürde yer alan çalışmalar da daha çok boşanmış aile çocuklarına yönelik olmakla birlikte hem anne hem ocuk programının uygulandığı araştırmalar da mevcuttur. Stolberg ve Garrison'un (1985) alışmasında boşanmış aile çocuklarına "ocuklara destek programı" (CGS), annelere ise "ebeveynlere destek programı" uygulayarak programın ocuk ve annelerin uyum, benlik saygısı ve sosyal becerileri üzerindeki etkililiğini incelemişlerdir. Elde edilen veriler programa katılan annelerin uyum düzeylerinin, çocukların benlik saygısı ve sosyal becerilerinin arttığı yönündedir. Literatür incelendiğinde anne ve çocuklara eş zamanlı program uygulanarak incelenen araştırmaların (Stolberg ve Garrison, 1985; Wolchik ve diğerleri, 2000) sonuçları yapılan araştırmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Araştırmalar anne ve ocuk programlarının her iki grup için de olumlu etkileri olduğunu göstermiştir.

Boşanmış bireylerin eski eşleriyle devam eden çatışmalarının ve eski eşe karşı olumsuz duygularının boşanmaya uyumu olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Uygulanan programda eski eşe uygun bir ilişki geliştirmek hem çocuğun gelişimi hem de annenin uyumu açısından ele alınmıştır. Bu amaçla programda boşanmaya ilişkin duyguların çalışıldığı oturumlar tasarlanmıştır. Bu konuda yapılan bir çalışmada (Buchler ve Trotter, 1990) boşanmış eşlere uygulanan 5 haftalık program değerlendirilmiştir. Uygulan programın eski eşlere karşı olumsuz duyguları azalttığı ve çatışmayı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın diğer bir bulgusu eski eşe karşı olumsuz duygular azaldıkça çocukların sosyal yeterliliğinin arttığı yönündedir. Araştırma sonuçları eski eşe görüşmenin ve ilişki kalitesinin çocuğu duygusal ve sosyal açıdan olumlu etkilediğini ortaya koymuştur (Buchler ve Trotter, 1990). Görüldüğü gibi annenin duygusal sorunlarının üstesinden gelmesi kendi ruh sağlığı ve kişisel gelişiminin yanı sıra çocuğu da olumlu etkilemektedir. Buradan hareketle annenin boşanmaya uyumunun artırmak ve çocuğu da olumsuz etkileşimin neden olacağı

sonuçlardan korumak için eski eşin ele alınması gereken bir konu olduğu söylenebilir. Bu araştırmada uygulanan programda eski eşe karşı duyguların sağaltımı ve ilişki biçiminin nasıl olması gerektiğinin netleşmesinin annenin uyumu kolaylaştırdığı düşünülmektedir.

Programın annelerin uyum düzeylerine etki etmesini sağlayan en önemli faktörlerden birinin boşanmaya ilişkin duygu ve düşüncelerin paylaşılması olduğu düşünülmektedir. Boşanmanın bilişsel ve duygusal süreçleriyle anlaşılması boşanmaya uyumu kolaylaştırıcı bir işlev görmüş olabilir. Katılımcılar boşanma hikayelerini derinlemesine ele alarak tüm boyutları ile değerlendirme imkanı bulmuşlardır. Olumsuz duyguların ifadesi rahatlatıcı olmasının yanı sıra farkındalığı artıran değişimi tetikleyen bir unsur olmuştur. Travmatik durumlarda duyguların ifadesi önemli görülmektedir. Boşanmaya uyum programının duyguların ifade edilmesi yoluyla uyumu kolaylaştırdığı düşünülmektedir.

Üyelerin oturumlarda da bahsettiği üzere, boşanmış kadınlar farkında olarak ya da olmayarak sosyal anlamda kendilerini kısıtlamaktadır. Üyelerin çoğu akrabaları ile görüşmekten dahi kaçındıklarını belirtmişlerdir. Birçoğu kök ailesi ile de problem yaşamaktadır. Dolayısıyla kadınların boşanma sonrası duygu ve düşüncelerini paylaşacağı sosyal çevreden uzak kaldıkları söylenebilir. Boşanmaya uyum programı kadın grubu için de akran dayanışması sağlamıştır. Boşanma sonrası sosyal çevresi daralan, toplum baskısı olarak ifade edilebilecek türden bir yanlış inançla daha az sosyal olma eğilimi gösteren boşanmış bir kadın için uyum programında yer almak önemli bir sosyalleşme aracı olarak değerlendirilebilir. Katılımcılar programa ilişkin görüşlerinde grubun kendileri için sosyal destek sağladığını sıklıkla vurgulamışlardır.

Annelerin program aracılığı ile ebeveyn olma biçimleri noktasında daha yeterli hale gelmelerinin uyum sürecini hızlandırdığı düşünülmektedir. Üyeler boşanma sonrası en büyük problemi maddi sıkıntılar ve tek başına çocuk yetiştirmek olarak tanımlamışlardır. Bu konulardaki sorunların varlığı uyum sağlamayı zorlaştıran etmenler olarak değerlendirilebilir. Annelerin etkili ebeveyn olma konusunda bilgi sahibi olmaları ve bunun çocukları ile ilişkilerine yansımaları boşanma sonrası sorunları azaltarak annenin uyumunun kolaylaştırmış olabilir. Sandler, Millsap, Plummer ve diğerleri (2002), 15- 19 yaşlarındaki boşanmış ailelerden gelen ergen ve anneleri ile yaptıkları araştırmada ebeveyn programına katılan annelerin yüksek düzeyde zihinsel sağlık problemleri olan çocuklarının, problemleri dışa vurma davranışlarında ve alkol kullanımında azalmalar olduğu belirlemişlerdir.

Rodgers ve Rose (2002) yaptığı araştırmasında boşanma sonrası çocukların iyi oluşunda en önemli rolün aile olduğunu ancak akran, okul ve sosyal çevrenin de önemli bir destek mekanizması olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bu “geniş aile”den gelen desteğin velayeti üstlenmiş ebeveyne uygun geçişi yapmak ve çocukların bakımını sağlamak için bir güvenlik ağı oluşturacağı belirtilmiştir. Diğer bir ifadeyle annenin destek görebileceği ağlara sahip olması uyum sürecini hızlandıracak bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Burada okul annenin uyumunda bu desteği sağlayacak önemli bir merkez olmuştur. Velayeti üstlenen ebeveyne destek olma noktasında PDR servislerinin hazırlayacağı programlarla tek ebeveynli yaşama geçişte olası güçlüklerin aşılması mümkün gözükmemektedir. Boşanma sonrası kadının yaşadığı en önemli sıkıntılardan biri ekonomik sıkıntılardır. Kadının tek başına ebeveynlik sorumluluğu, evlenirken işini bırakması ya hiç çalışma hayatının olmaması bunun nedenleri arasında gösterilebilir. Bu nedenle programda çevredeki iş ve eğitim imkanlarının anlatıldığı, kariyer planlamayı içeren oturumlara yer verilmiştir. Katılımcıların dışarıdan eğitime devam etmek, çeşitli mesleki beceriler öğrenerek iş imkânları yaratmak konusunda bilgi sahibi olmasının çaresizlik duygularını azaltacağı düşünülmüştür. Seçeneklerin var olduğunu bilmek, bir beceri ile uğraşmak, eğitime devam etmek gibi gayeler geleceğe yönelik umut duygularını geliştirirken, olumlu duygulanım ve motivasyonu artırarak uyum sağlamayı kolaylaştırmış olabilir.

Sonuç olarak annelerle yapılan tüm çalışmalar (Kramer ve Christine, 1993; Wolchik ve diğerleri, 1993; Wolchik ve diğerleri, 2000) boşanmış annelere uygulanacak programın annelerin kendilerinin ve çocuklarının uyum düzeylerine olumlu etkisi olduğunu programa katılan annelerin kendileri ve çocuklarının iletişim, disiplin, psikolojik sağlık yönünden gelişme kaydettiklerini göstermektedir. Annelere uygulanan program annelere olduğu kadar çocukların olumlu gelişimine de katkı sağlamıştır.

Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Annelerin Psikolojik Sağlık Düzeylerine Etkisinin Yorumlanması

Yapılan araştırmanın bulguları annelere uygulanan boşanmaya uyum programının annelerin psikolojik sağlıklarını artırdığı ve bu artışın kalıcı olduğu yönündedir. Elde edilen sonuçlar araştırmanın amacını destekler niteliktedir. Ulusal literatürde boşanmış kadınların psikolojik sağlığını artırmaya yönelik deneysel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Soylu (2017) boşanmış kadınlarda psikolojik sağlığı bir

model geliştirerek açıkladığı çalışmasında sosyal desteğin önemine değinmiştir. Sosyal destek psikolojik sağlamlıkta önemli bir koruyucu faktör olarak ele alınmaktadır. Destekleyici ilişkilere sahip olmanın her yaş grubu için sağlamlığı artıran önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Dayıoğlu, 2008). Özellikle boşanmanın ardından kadının sosyal yaşamında önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Evli iken kurulan, eski eşle ortak olan arkadaşlıklarla ilgili kayıplar meydana gelebilmektedir. Grup ortamı boşanmış anneler için ortak sorunların tartışıldığı, karşılıklı destek ve özverinin sunulduğu bir yapı olmuş, işlevi gereği tedavi edici bir rol üstlenmiştir. Grup sürecinde anneler kendilerine ve çocuklarına ilişkin sorunları cesaretle ele almış, tartışmış ve etkili olduğunu düşündükleri çözüm yollarını birbirlerine önermişlerdir. Boşanmış annelere uygulanan boşanmaya uyum programının içeriği ve kazanımlarının yanı sıra sosyal etkileşim olanağı sunan bir yapı olarak da annelerin psikolojik sağlamlığını artırdığı düşünülebilir.

Boşanma sonrası uygulanacak müdahalelerle duyguların ifade edilmesi özel bir öneme sahiptir. Bu nedenle uygulanan programda boşanmanın getirdiği duygularla ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Fenner ve Mohamad (2019) yaptıkları araştırmada boşanmış ve tek başına çocuklarını yetiştiren kadınların boşanma sonrası deneyimlerini ve uygulanan grup sanat terapisi deneyimlerini araştırmışlardır. Bulgular, kadınların yalnızlık, sosyal destek eksikliği, kayıp ve keder duygularını bildirdiğini göstermiştir. Araştırmaya katılan kadınlar sanat terapisi sayesinde rahatlama ve uzun süredir devam eden duyguların salınması, kendini ifade etme, kendini bilinçlendirme ve karşılıklı destek ve iç güç kazandıklarını belirtmişlerdir. Bu durum duyguları ve kendini ifade etmeye dayanan bir programın kişisel güç kazanmada etkili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak geliştirilebilir bir özellik olduğu düşünülen sağlamlığın çeşitli güçlükler yaşayan kişilere uygulanan programlarla artırılması mümkündür.

Boşanma sonrası yaşanan ekonomik kayıplar ya da kadının gelir elde etme zorunluluğu ilk başta stres yaratan bir faktör olarak ele alınsa da kadın bu durumdan pozitif yarar da elde edebilir. Akgül Sarpkaya (2013), boşanmanın kadınları işgücü piyasasında yer almaya iterek benlik saygısını yükselttiğini, çalışma hayatına katılan kadınların kendinden memnun olma düzeylerinin arttığını belirtmektedir. Program tasarlanırken hedef kitle olan annelerin ihtiyaç ve beklentileri göz önünde bulundurulmuştur. Bu noktada uygulanan programda iş ve meslek yaşamı ile ilgili bilgiler içeren, geleceğe ilişkin kariyer hedefleri belirlemeye yönelik oturumlara yer verilmiştir. Yeterli ekonomik desteğe sahip olmayan bir grupta çalışılacağından

çevredeki iş ve eğitim imkânlarına dair bilgilendirici çalışmalar yapılmıştır. Kadının çevredeki iş ve eğitim imkanlarını öğrenerek bunlardan faydalanabilecek hale gelmesi psikolojik sağlamlığı artırmaya dönük bir çaba olarak değerlendirilebilir. İş yaşamı beraberinde ilişki halinde bulunulan iş arkadaşları ve sosyal bir yaşam vaat etmektedir. Evdeki rutinin dışında sorumluluk üstlenmenin, bir iş yürütmenin, ekonomik olarak bağımsızlık kazanmanın, kadının boşanmanın ardından yaşayabileceği güven kaybının telafisi olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle müdahale programlarının geleceğe yönelik hedef belirlemeyi içeren ve kadını iş yaşamı ve sosyal yaşamda aktif kılacak şekilde tasarlanması gerektiği düşünülmektedir. Annelere uygulanan boşanmaya uyum programında geleceğe umutla bakmaya, geleceğe ilişkin hayaller ve planlar kurmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Kişinin var olan durumun değişeceğini, ulaşılabilecek yeni hedefler koymanın geleceğe ilişkin umudu yükselterek sağlamlığa katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Travmatik yaşantıların ardından umut aşılamanın önemi bilinmektedir. Abbasi ve Ziapour (2017) yaptıkları araştırmada boşanmış kadınlarda umut terapisinin psikolojik iyilik ve sağlamlığı artırdığını belirtmişlerdir. Bu kapsamda programda bugün yaşanan sorunların çözüm yollarıyla ele alınması kadar geleceğe yönelik hedef ve kariyer planlamaya ilişkin konuların çalışılmasının da psikolojik sağlamlık için önemli olduğu düşünülmektedir.

Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Annelerin Aile Yaşam Doyumlarına Etkisinin Yorumlanması

Yapılan araştırmadan elde edilen bulgular boşanmaya uyum programına katılan annelerin aile yaşam doyumlarının katılmayan annelere göre arttığını ve bu olumlu etkinin kalıcı olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar araştırmanın amacını destekler niteliktedir. Literatürde aile yaşam doyumunu yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda ölçek geliştirme çalışmaları dışında aile yaşam doyumunu araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak boşanma sürecinin aile işlevselliğine zarar verdiğini ve aile işlevselliğini artırmanın boşanma sürecine olumlu katkıları olacağını göstermektedir (Kaynar, 2016).

Aile yaşam doyumunu, aile yapısından tatmin olma olarak tanımlanır ve bu yapıdan memnuniyet ebeveyn çocuk ve kardeşler arasındaki ilişkinin niteliğine dayanır. Aile içinde sevgi ve anlayışa dayalı ilişkilerin varlığının aile ile bir arada olmaktan alınan doyumunu artıracaklarını söyleyebiliriz. Ailede ergenlik dönemine geçmiş bir çocuğun

varlığı iletişimde çocuğun değişen ihtiyaç beklentilerine özgü değişiklikleri gerekli kılar. Bu sürece boşanmanın eklenmiş olması iletişimi daha da önemli hale getirir. Annelere uygulanan programda yer alan etkili ebeveynlikle ilgili kazanımlar annelerin kendilerini yetkin hissetmelerinin yanı sıra çocuğun ruh sağlığına katkı sağlamayı da hedeflemektedir. Bu durumlarda boşanmış anneler ile çalışırken ebeveynlikle ilgili konulara yer verilmesi önemli görülmektedir. İşlevsiz iletişim kalıplarını yıkacak nitelikte iletişim becerilerinin yansması olarak annenin aileden aldığı doyumunu artırdığı söyleyebiliriz.

Türkiye’de yapılan programların içeriğine bakıldığında, çeşitli yönlerden risk grubunda yer alan annelere yönelik, etkililiği bilimsel olarak sınanmış, kapalı gruplar için tasarlanmış bir programa rastlanmamıştır. Literatür incelendiğinde aile ile ilgili çalışmalar genel aile eğitimlerini kapsamaktadır. Yapılan bu çalışmalar (Alkan, Kurtulmuş, Çürük-Tekin, 2014; Bryan, 2005; Holt, 2006; Özel ve Zelyurt, 2016; Tönbül, 2019) ailenin eğitim sürecinde katılımının çocuğun sosyal ve psikolojik anlamda iyilik hâlini artırdığı, ebeveyn tutumlarını olumlu anlamda etkilediği yönündedir. Aile katılımı başarıyı artıran olumsuz davranışı azaltan bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Literatürde okullarda rehberlik hizmetleri kapsamında çeşitli çalışmaların yapıldığı belirlenmiş ancak ailelere konsültasyon anlamında yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür (Hatunoğlu ve Hatunoğlu, 2006; Tatlılıoğlu, 2011). Aslan ve Güven (2019), Gençoğlu, Demircioğlu, Demirtaş ve Ekin (2019) tarafından yapılan çalışmalarda okullarda ebeveynlerle çalışılan konuların genellikle anne baba tutumları, ergenlik, etkili ders çalışma yöntemleri ve aile içi iletişim konularını kapsadığını ortaya konmuştur. Üstün yetenekliler ve özel gereksinimli aileler diğer bir çalışma alanıdır. Benzer şekilde özel ihtiyaç ve farklılıkları bulunan bir grup olan boşanmış aile çocuklarının ailelerine yönelik çalışmaların göz ardı edildiği görülmektedir. Ebeveyn eğitimlerinde, ailelerin çocuğun gelişim dönemine özgü ihtiyaçlarına duyarlı olmalarını sağlayacak bilgi ve beceriler aktarmak önemlidir. Bu amaçla doğrultusunda annelere ebeveyn sorumlulukları ve sınırları, ergenle iletişim ve güçlü aile olmanın gerekleri hakkında bilgi verilmiş olup, boşanma sonrası değişen ebeveyn rollerine uyum sağlamalarını kolaylaştıracak bilgi ve beceriler aktarılmıştır. Buradan hareketle annenin problem çözme ve iletişim becerisi alanlarında daha yetkin hale gelmesi aile içinde daha az çatışma yaşanmasını sağlamış ve bunun sonucu yaşanan olumlu iklim aile yaşam doyumunun artmasını desteklemiş olabilir.

Boşanmış hem ebeveynler hem çocuklar için bir dizi değişikliği gerekli kılan stres yaratan bir durumdur. Ebeveynler için depresyon, suçluluk, kaygı, kızgınlık, kimliğin bozulması, duygusal dengesizlik ve diğer fiziksel işlev bozuklukları ortaya çıkar. Bu karmaşık durumda ebeveynlerin enerjilerini kendi zorluklarına odaklanarak enerjilerini bunları aşmak için kullanması anlaşılır bir durumdur. Bu nedenle uygulanacak programların ebeveyni kişisel olarak güçlendirirken beraberinde ebeveynlikle ilgili değişen rollere uyum sağlayıcı nitelikte olması gerekir. Bu hem çocuk açısından olası kayıpları önleyecek hem de ebeveynin kişisel uyumunu güçlendirecektir. Boşanmış bir kadın çoğu zaman, boşanmanın duygusal yükü ve sosyal değişimlere ek olarak ekonomik olarak da adımlar atmak zorunda kalır. Tüm bu alanlarda mücadele halindeyken ergen bir çocukla yaşayacağı çatışmalar onun kendini anlaşılmanış hissettirecektir. Bu durumda annenin çocuğu ile etkili bir iletişim kurması adına sorumluluk alacağı yetkinlikle donatılması gerekmektedir. Boşanmaya uyum programında ebeveynlikle ilgili konuları çalışmanın ve alıştırmalarla desteklemenin aile yaşam doyumunu artırdığını söyleyebiliriz.

Boşanmanın ardından birlikte yaşadığı ebeveynde çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarını fark etmeme, ihmal etme, etkili disiplin uygulayamama, çocuk üzerinde kontrol kaybı, fazla hoşgörölü ya da tutarsız ebeveynlik tutumlarına rastlamak mümkündür. Bütün bunlar, çocuğun bu süreçte yeterli aile desteğini alamamasına, dolayısıyla aile yaşam doyumunun düşmesine yol açabilmektedir. Grup çalışması sonrasında annelerin boşanmaya uyumlarının yükselmesi, ebeveynlik tutumlarında kendilerini etkili hissetmeleri, bir ebeveyn olarak kendilerini yetkin hissetmeleri ev içinde aile yaşam doyumunu artırmaya yönelik girişimlerde bulunmalarını sağlamış olabilir.

Bowen'e (1978) göre, bir kişi aile üyeleriyle kurduğu ilişkinin sonunda belirli kazanımlar elde ederse aile üyeleri arasında bu durum olumlu duygular hissettirir. Annenin tek başına ebeveynlik sorumluluğu dahil pek çok alanda çaba sarf ederken kendini anlaşılmanış ve değerli hissetmesi, çocuğuna doğru rehberlik yaparak kendini yeterli hissetmesi, çocuğu ile kuracağı iletişimde elde edebileceği kazanımlardandır. Annelerin program süresince etkili ebeveynlik konularında edindikleri beceriler kazanmaları ve evde çocukları ile birlikte olumlu duygular yaşadıkları pek çok etkinlik yapmaları onların yaşam doyumlarını artıran bir etmen olmuş olabilir.

Boşanmanın çocuk için olabilecek en büyük yararı çatışmalı devam eden evliliğin bitişi olabileceken bazen boşanma ekonomik müzakereler, velayet, ortak sorumluluklar gibi konularla daha da çatışmalı hale gelebilir. Çiftin ilişkisi sona

erdiğinde ebeveynlik ilişkisini korumak ve hatta geliştirmek için eski eşle ilişki konusunun ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Uygulanan programda eski eşle iletişimin ele alındığı, çocuğun yararı gözetilerek yeni ilişki biçiminin nasıl olması gerektiğine dair bilgi içeren oturum yer almaktadır. Boşanma sonrası ebeveyn çatışmasının, çocukların duygusal gelişimlerine zarar verdiği ve yoğun strese neden olduğu bilinmektedir (Kelly ve Emery, 2003). Ebeveynlere uygulanan boşanma sonrası uyum programı yeni durumun getirdiği değişikliklere uygun davranış biçimleri geliştirmek açısından da önemlidir. Eski eşle ilişkilerin nasıl yürümesi gerektiği, çocuk ile ayrılan ebeveyninin ilişkisinin niteliği gibi konular bitmiş evlilikler de boşanma sonrası da çatışma konusu olabilmektedir. Diğer yandan çocuğun hayatında var olan iki ayrı ev, farklı fiziksel alan ve kuralların düzenlenmesi açısından da eski eşle iletişim halinde kalabilmek önemlidir. Annenin boşanma sonrası kızgınlık, öfke gibi duygularla hareket etme olasılığı bu duyguların sağaltımını gerekli kılar. Annede öfkenin varlığı baba çocuk ilişkisini olması gereken nitelikten yoksun bırakabilir, aynı zamanda annenin baba ile çocuk arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine ilişkin farkındalık kazanmasının çocuk açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Çünkü aile yaşam doyumu ailenin iç dış kaynaklarını harekete geçirecek ve var olan tüm potansiyelinden yararlanılması ile mümkün gözükmektedir. Boşanma sonrası ebeveyn çatışmasının ortadan kalkmasına yönelik müdahaleler boşanma sonrası çocukları daha fazla zarar görmekten koruyacaktır.

Annelere uygulanan programda annenin boşanmayı doğru tanımlaması, olumlu tarafından yapılandırmasına yönelik oturumlar mevcuttur. Çünkü boşanmayı kişide nasıl bir etki yaratacağı kişi tarafında nasıl ele alındığı ile oldukça ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmada boşanmayı gerçekçi bir şekilde ele almanın annenin boşanmaya uyumunun kolaylaştırdığı, aynı zamanda annenin değişen bakış açısının çocuğa da yansıdığı düşünülmektedir. Boşanmaya ilişkin boşanmaya ilişkin olumsuz odağı değiştirmek için boşanmanın avantajları ele alınmıştır. Aynı zamanda şükran duymak üzerine çalışılan bir kavram olmuştur. Boşanmanın pek çok iyi durumu beraberinde getirdiğinin fark edilmesinin ve sahip olunan olumlu durum ve yaşantılara ilişkin şükran duygusunun gelişmesinin sağlamlığa etki ettiği düşünülmektedir.

Ailenin bozulmasından başlayarak bir çözüm noktasına kadar geçen süre ne kadar uzun olursa, çocuklara ve çiftlere zarar verme potansiyeli de o kadar büyük olur. Bu nedenle boşanma sonrası uyum programlarının boşanmanın ardından mümkün olan çok zaman geçmeden uygulanması yönünde fikir birliği vardır. Program yasal olarak

boşanmanın gerçekleştiği ailelere uygulanmıştır ve bu süre boşanmanın ardından 1-4 yıl olarak sınırlandırılmıştır. Uygulamanın kritik zaman geçmeden yapılmasının etkililiğini artırdığı düşünülmektedir.

Denek grubunda yer alan anneler programa ilişkin görüşlerinde, boşanmaya daha az olumsuz baktıklarını, kendilerini yalnız hissetmediklerini, daha yeterli ve daha güçlü hissettiklerini ifade eden cümleler kullanmışlardır. Tüm bunlar programın boşanmaya uyum ve psikolojik sağlamlığa etkisinin kanıtı sayılabilir.

Katılımcıların programa ilişkin görüşleri, aile yaşam doyumlarının yükseldiğini kanıtlar nitelikte araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Annelerin tamamı çocukları ile kurdukları iletişim olumlu yönde değiştiğini belirtmiştir. Çocuklarının kendilerine okul yaşantısına dair daha fazla şey anlatmalarından memnun olduklarını, çocuğu ile boşanma hakkında konuşmanın kendisini iyi ve rahatlamış hissettirdiğini söyleyen anneler de olmuştur. Grup uygulaması boşanmanın aile içinde konuşulmasını, boşanmaya dair olumlu olumsuz duyguların anne çocuk arasında paylaşılmasını sağlamış görünmektedir. Duyguların paylaşılması onları bastırmaya dönük enerjinin yarattığı gerginliği azaltmış, olumlu duygular açığa çıkmış olabilir. Birbirlerine duygusal olarak yakınlaşan anne çocuğun yaşanabilecek krizleri daha az hasarla atlattıkları, daha az olumsuz duygu yaşamaları bu sayede aileden daha fazla doyum sağlamaları mümkün görünmektedir. Anneler programa ilişkin görüşlerinde grubun yalnızlık duygularını azalttığına ve yakınlık ihtiyacını karşıladığına dair ifadeler kullanmışlardır. Boşanmaya ilişkin olumsuz duygularının azaldığına dair ifadeleri ve boşanmayı “ayıp” olarak görmenin yanlışlığına dair düşünceleri programın uyuma katkı sağladığının kanıtı olabilir.

Annelerin aldığı eğitim çocukların gözünden değerlendirilerek annenin eğitim sonrası yaşayacağı değişim ve edineceği bilgilerin çocuğun yaşamına katkısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Deneklerin tamamı annelerinin aldığı boşanmaya uyum eğitiminin olumlu etkisinden bahsetmiştir. Çocukların görüşleri annelerin aldığı eğitimin en fazla anne- çocuk etkileşimini güçlendirdiği yönünde olmuştur. Deneklerin çoğu anneleriyle daha fazla ve daha önce konuşmadıkları konularda konuşabildiklerini belirtmişlerdir. Program içerisinde annelere ve çocuklara verilen ev ödevlerinin iletişim pratiğini geliştirmede yardımcı olduğu düşünülmektedir. Birlikte yapılan aktiviteler, boşanmayı konuşma, ergenlikte yaşanan bedensel değişimleri konuşma gibi ödevler anne çocuk arasındaki ilişkiyi geliştirmiş karşılıklı anlayış ve güven ortamının oluşmasına zemin hazırlamış olabilir. Bazı denekler annelerinin değişen ruhsal

durumuna vurgu yaparak programın olumlu etkisine değinmiştir. Çocukların annesinin daha az sinirli ve daha çok mutlu olduğunu, daha olumlu davranışlar sergilediğini belirten ifadeleri programın boşanmaya uyum ve aile yaşam doyumuna önemli katkılar sağladığının kanıtı sayılabilir.

Deneklerin programa ilişkin değerlendirmelerinde lidere ilişkin görüşleri, araştırmacının empatik, anlayışlı, güler yüzlü, iyi bir dinleyici ve anlatıcı olduğu yönündedir. Program konusu itibariyle yoğun duyguların yaşandığı, mahrem konuların paylaşıldığı bir yaşantı olmuştur. Özel durumların ve yoğun duyguların paylaşılması üyeleri ve lideri birbirine daha kuvvetli bağlamış olabilir. Aynı zamanda bu durum araştırmacıyı daha hassas ve özenli davranmak konusunda duyarlı hale getirmiş olabilir. Araştırmacının denekler tarafından olumlu algılanmasının programdan elde edilen olumlu sonuçları etkilediği düşünülmektedir.

Araştırma grubu birbirine benzer özellikler gösteren, eğitim seviyesi ve gelir seviyesi düşük, herhangi bir mesleği olmayan boşanmış kadınlardan oluşmaktadır. Program hedef kitlenin ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlandığından araştırma sonuçlarının benzer özellikler gösteren gruplar için genellenebilir olduğu söylenebilir. Ayrıca üyelerin kendini açmaya yönelik girişken tutumları, ergenlik döneminde olan çocukları ile ilişkilerini gözden geçirme ve iyileştirme ihtiyacı içinde olmaları grup süresince performanslarını artıran önemli etmenler olarak değerlendirilmiştir.

MEB'in 2017/ 30236 sayılı Rehberlik Hizmetleri yönetmeliğinde aile rehberliği "ailelere ihtiyaç duydukları konularda bilgi vermek ve gerekli becerileri kazandırmak amacıyla sunulan hizmetlerdir." şeklinde tanımlanmıştır (madde 14). Aile rehberliği hizmetlerinin ailelerin ihtiyaçları doğrultusunda planlanması ve uygulanması rehberlik öğretmenin sorumluluk alanında değerlendirilmiştir. Aynı yönetmelikte "Aile rehberliği hizmetleri, aile görüşmelerini, aile ziyaretlerini, aile eğitimi programı uygulamalarını ve çocuğun ihtiyaçlarına yönelik müdahale programlarını kapsar." denilmektedir. Uygulanan program Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği'nde belirtildiği üzere, boşanmış aile çocukları ve boşanmış annelerden oluşan grupları özel ihtiyaçları olduğu düşüncesinden hareketle, bu deneyimi yaşayan ailelerin baş etme becerileri kazanmasına, ihtiyaç duydukları bilgiyi edinmelerine yöneliktir. Rehberlik hizmetlerinin amaç ve işleyişine uygun olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, boşanmış aile çocuklarına ve annelerine uygulanmış gelişimsel ve önleyici bir müdahale programı olan boşanmaya uyum programlarının etkisi kanıtlanmıştır. Zorlu yaşam olaylarının ailenin tüm bireylerini etkilediği ve ailenin etkileşim içinde birbirlerini olumlu ya da

olumsuz etkileyebilme gücüne sahip oldukları düşünülürse, boşanma sonrası müdahalelerin ailedeki tüm bireylere uygulanmasının programların etkililiğini artıracakı düşünölmektedir.

Sonuçlar

Bu çalışmada boşanmaya uyum programının boşanmış aileden gelen çocukların ve velayeti üstlenmiş annelerinin boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumlarına etkisi incelenmiştir. Bu amaçla oluşturulan çocuk-deney grubuna on oturum psikoeğitim ve on atölyeden oluşan boşanmaya uyum programı uygulanmıştır. Anne deney grubuna ise on psikoeğitim oturumundan oluşan boşanmaya uyum programı uygulanmıştır. Aşağıda araştırmada elde edilen bulgulara göre varılan genel sonuçlara yer verilmektedir. Ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan çocuk-deney grubunun uygulama sonrasında kontrol grubuna göre boşanmaya uyum düzeylerinin manidar şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Uygulanan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın deney grubu öğrencilerin uyum düzeyleri arttırmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu etkinin altı hafta sonra da kalıcılığının devam ettiği belirlenmiştir.

2. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan çocuk-deney grubunun uygulamadan sonra kontrol grubuna göre psikolojik sağlamlık düzeylerinin manidar şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Uygulanan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın deney grubu çocukların psikolojik sağlamlıklarını arttırmada etkili olmuş olup, bu etkinin altı hafta sonra da kalıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan çocuk-deney grubunun uygulama sonrasında kontrol grubuna göre aile yaşam doyumlarının manidar şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Uygulanan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın deney grubu öğrencilerin aile yaşam doyumlarını arttırdığı ve bu pozitif etkinin altı hafta sonra da devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

4. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan anne-deney grubunun uygulama sonrasında boşanmaya uyum düzeylerinin kontrol grubuna göre manidar şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Uygulanan Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı deney grubunda yer alan annelerin boşanmaya uyum düzeyleri arttırmada etkili olmuş ve bu etkinin altı hafta sonra da devam ettiği belirlenmiştir.

5. Araştırma sonuçlarına göre, araştırmaya katılan anne-deney grubunun uygulama sonrasında kontrol grubuna göre psikolojik sağlamlık düzeylerinin manidar şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Uygulanan Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı deney grubu annelerinin Psikolojik sağlamlıklarını artırmada etkili olmuş olup, bu etkinin altı hafta sonra da kalıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan anne-deney grubunun uygulama sonrasında aile yaşam doyumlarının kontrol grubuna göre manidar şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Uygulanan Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programının deney grubu annelerinin boşanmaya uyum düzeyleri arttırmada etkili olmuş ve bu etkinin altı hafta sonra da kalıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

7. Çocuk-deney grubunda yer alan deneklerin, programa yönelik değerlendirmelerinde sürecin uyumu kolaylaştırıcı olduğuna değinmiş ve elde ettikleri kazanımlara ilişkin olumlu ifadeler kullanmışlardır. Elde edilen bulgular ışığında Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın uyumu kolaylaştıran, psikolojik iyi oluşu ve aile yaşam doyumunu artıran bir işlev gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

8. Anne - deney grubunda yer alan denekler, program sonunda elde ettikleri kazanımlara ilişkin görüşlerinde sürecin verimli geçtiğini, yeni davranış ve beceriler geliştirdiklerini ve öğrendiklerini günlük yaşamda kullanabildiklerini belirtmişlerdir. Çocuklarına uygulanan uyum programının gözlenebilir davranışlarda olumlu değişiklikler meydana getirdiğini ifade etmişlerdir. Elde edilen bulgular Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı'nın; boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumunu artırıcı etkisini kanıtlamaktadır.

Öneriler

Araştırmanın bulguları, araştırmacının gözlemleri ve ilgili literatür doğrultusunda uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik önerilerde bulunulmuştur:

Uygulamaya Yönelik Öneriler

1. Bu çalışmada Boşanmaya Uyum Programı'nın ortaokulda 7. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumlarını artırdığı görülmüştür. Okul temelli bir program olan uyum programı okul psikolojik danışmanları tarafından boşanma süreci ve sonrasında boşanmaya uyum problemi gösteren öğrenciler için kullanılabilir.

2. Bu araştırmada uygulanan boşanmaya uyum programları haftada bir gün 10 hafta olarak uygulanmıştır. Araştırma sonucunda deneklerle yapılan görüşmelerde deneklerin programın sonlandırılmasını istememesi, bu konuda ihtiyaçlarının devam ettiği şeklinde değerlendirilmiştir. Bu sebeple Boşanmaya Uyum Programı daha uzun bir zaman diliminde, birinci ve ikinci dönem uygulanmak üzere iki paket program şeklinde tasarlanabilir. Bu şekliyle uygulanan programın etkisi değerlendirilerek karşılaştırılabilir.

3. Boşanmaya uyum programının uzun süreli etkisini artırmak ve değerlendirmek üzere belirli zaman aralıkları ile izleme ve değerlendirme oturumları yapılabilir.

4. Boşanmaya uyum programlarının uygulanma aşamasında deneklerin bireysel görüşme talep ettikleri görülmüştür. Grup yaşantısı dışında kişisel problemleri daha derinlemesine ele alabilmek için Boşanmaya Uyum Programı'nda yer alan denekler için belli sayıda bireysel danışma oturumları planlanabilir.

5. Boşanmaya uyum programı, boşanmış aileden gelen çocuklar ve anneleri için tasarlanmış olup bu araştırmada anne ve çocuklara eş zamanlı uygulanmıştır. Programlar sadece çocuklar ya da sadece veliler için de kullanılmaya uygun şekilde tasarlanmıştır. Okulun ihtiyaçları ve öğrenci ve velilerin talepleri doğrultusunda eş zamanlı uygulanabileceği gibi ayrı ayrı da uygulanabilir.

6. Araştırma kapsamında uygulanan yetişkin programı, düşük eğitim seviyesi ve düşük sosyoekonomik düzeye sahip bireylerin ihtiyaçlarına uygun tasarlanmıştır. Okulun ve ailenin içinde bulunduğu sosyo ekonomik çevre ve değişen ihtiyaçları doğrultusunda farklı beceri alanlarına ilişkin oturumlar eklenebilir. Uygulama yapılacak grubun sosyo-kültürel yapısına ve boşanmaya uyum sürecindeki ihtiyaçlarına göre oturumlarda belirtilen kazanımlar doğrultusunda farklı etkinlikler uygulanabilir.

7. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı haftada 80 dakika ders saatleri içerisinde uygulanmıştır. Kazanımlar atölye çalışmaları ve ev ödevleri ile pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bunların yanı sıra öğrencilerin, elde ettikleri kazanımları kullanabilecekleri okul dışında yapılabilecek aktiviteler (gezi, okul ziyaretleri, sivil toplum kuruluşları ile görüşmeler vb) programa dahil edilebilir.

8. Yapılan araştırmada boşanmaya uyum programları çocuklar ve velayeti üstlenmiş annelerine uygulanmıştır. Uygulama sürecinde annelerin eski eşleri ile iletişim problemlerinin olduğu, çocukların ise babaları ile sınırlı etkileşim halinde

oldukları gözlemlenmiştir. Sürece babanın dahil edildiği uygulamalar yapılarak program desteklenebilir.

9. Bu çalışmada boşanmanın ardından çocuğunun velayetini almış annelerle çalışılmıştır. Bu nedenle velayetle ilgili konulara yer verilmemiştir. Program önleyici müdahale kapsamında boşanma sürecindeki ailelere de uygulanabilir. Burada farklı olarak velayete ilişkin konular ele alınabilir ve boşanma aşamasındaki çiftlerin velayeti bir öfke ifade ediş biçimi olarak kullanmasının önüne geçilebilir. Velayeti kimin aldığı ya da alacağı sadece çocuğun yararını gözeterek gerçek iddialar temelinde yapılmalıdır. Bu nedenle boşanma sürecinde uygulanacak programlarda velayetle ilgili konulara ayrıca yer verilebilir.

10. Velayeti üstlenen ebeveynin baba olduğu aileler için eğitim programları düzenlenerek hem çocuklara hem babalarına psikoeğitim verilerek programların etkililiği değerlendirilebilir.

Araştırmacılara Öneriler

1. Bu çalışma, ortaokul düzeyinde 7. sınıf öğrencileri ve anneleri ile gerçekleştirilmiştir. Anaokulu, ilkokul, lise düzeyinde ve ortaokulun farklı sınıflarında uygulamalar yapılabilir ve sonuçlar karşılaştırılarak değerlendirilebilir.

2. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı "duyguları tanıma, olumsuz duygularla başa çıkma, problem çözme, akademik başarı ve geleceği planlama"ya ilişkin bilgi ve beceri kazandırmaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Çocukların ihtiyacı doğrultusunda farklı bilgi ve beceri alanlarına yönelik oturumlar planlanabilir.

3. Araştırmada uyum programlarının boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumuna etkisi incelenmiştir. Boşanmaya uyum programlarının farklı değişkenler (akademik başarı, iyi oluş, okul terki, ebeveyn kabul red algısı, affetme, aile yılmazlığı vb.) üzerindeki etkisi incelenebilir.

4. Araştırmada 8 kişi deney, 8 kişi kontrol grubunda olmak üzere 16 kişi yer almıştır. Araştırma sonuçlarının güvenilirliğini artırmak amacı ile program daha fazla kişi ve daha farklı gruplara uygulanabilir.

5. Velayeti üstlenen ebeveynin baba olduğu aileler için eğitim programları düzenlenerek hem çocuklara hem babalarına psikoeğitim verilerek programların etkililiği değerlendirilebilir.

6. Bu çalışmada son testten bir buçuk ay sonra izleme verisi toplanmıştır. Programın uzun vadeli etkilerini belirlemek amacıyla altı ay ve bir yıl gibi aralıklarla izleme çalışması yapılabilir ve programın kalıcılığına ilişkin elde edilen bulgular değerlendirilebilir.

7. Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerini ve uyumlarını destekleyen koruyucu faktörleri belirlemeye yönelik geniş katımlı araştırmalar yapılarak her yaş seviyesine uygun uyum programları tasarlanabilir. Anne babası boşanmış çocuklara okul temelli kanıta dayalı müdahale programları uygulanabilir.

8. Bu çalışma kapsamında programa ilişkin görüşler, grup üyelerinin değerlendirmelerini belirlemek üzere hazırlanmış yapılandırılmış formlar ile elde edilmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda mülakat, odak grup görüşmesi gibi tekniklerle sürece ilişkin daha derinlemesine bilgi edinilebilir.

KAYNAKLAR

- Abbasi, P., Mahmoodi, F. Ziapour, A., Dehghan, F. & Parvane, E. (2017). The effectiveness of group hope therapy training on psychological well-being and resilience in divorced women. *World Family Medicine*, 10, 116-121. doi:10.5742/MEWFM.2017.93149
- Ackerman, B. J. (1997). Effects of divorce on children, traits of resiliency and school intervention. Hays, KS: Fort Hays State University, College of Education and Technology. doi:10.1177/1066480705278686.
- Açıkgöz, M. (2016). *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik Sağlık İle Mizah Tarzları Ve Mutluluk Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, Türkiye.
- Ahrons, C. R. (1980). Divorce: A crisis of family transition and change. *Family Relations*, 29, 533-540. doi:10.2307/584469
- Aguilera, C. Donna. (1990). *Crisis Intervention: Theory and methodology. Sixth Edition*, America: Mosby Company.
- Akgül Sarpkaya, O. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği. *The Journal of International Social Research*, 6(26), 29-50. doi:10.29249/selcuksbmyd.467529
- Alkan, E. Ö., Kurtulmuş, Z. ve Çürük-Tekin, N. (2014). Aile Çocuk Eğitim Programının Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarına ve Ev Ortamını Düzenlemelerine Etkisinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22, 3, 1077-1090. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/opdd/issue/46711/556583>
- Alpert-Gillis, L. J., Pedro-Carroll, J. L., & Cowen, E. L. (1989). Children of divorce intervention program: Development, implementation and evaluation of a program for young urban children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 27, 583-587. doi:10.1037/0022-006X.57.5.583
- Altundağ, Y. (2013). *Anne-Babası Boşanmış Ergenlerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinde Yordayıcı Değişkenler Olarak Yaşam Doyumu ve Yalnızlık* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye.
- Amato, P. R. (1994). Father-child relations, mother-child relations, and offspring psychological well-being in early adulthood. *Journal of Marriage and Family* 56(4), 1031-1042. doi:10.2307/353611

- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage the Family*, 62, 1269-1288. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 355–370. doi:10.1037/0893-3200.15.3.355
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato PR., & Booth A, (2001). Parental predivorce relations and offspring postdivorce wellbeing. *Journal of Marriage the Family*, 63, 197-212. doi:10.1111/j.1741-3737.2001.00197.x
- Amato, P. R., & Cheadle, J. (2005). The long reach of divorce: Divorce and child well-being across three generations. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 191-206. doi:10.1111/j.0022-2445.2005.00014.x.
- Amato, P. R., & Cheadle, J. (2008). Parental divorce, marital conflict and children's behavior problems: a comparison of adopted and biological children. *Social Forces*, 86(3), 1140-1161. doi:10.5455/cap.20130510
- Amato P.R, & Gilbreth GJ.(1999). Nonresident fathers and children's well-being: a metaanalysis. *Journal of Marriage Family*, 61,557-573. doi:10.2307/353560
- Amato, P.R. & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well being of children: A Meta analysis. *Psychological Bulletin*, 110 (1), 26-46. doi:10.1037/0033-2909.110.1.26
- Amato, P. R., Loomis, L. S., & Booth, A. (1995). Parental divorce, marital conflict, and offspring well-being during early adulthood. *Social Forces*, 73(3), 895–915. doi:10.2307/2580551
- Ankara Kalkınma Ajansı. (2018). *Faliyet raporları*. Erişim adresi: https://www.ankaraka.org.tr/tr/icerik/faaliyet-raporlari_233
- Aral, N. ve Gürsoy. F. (2000). Boşanmış ve Boşanmamış Ebeveynlerin Çocuklarının Depresyon Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 1, 18-28. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48541/615335>.
- Aral, N , Sağlam, M. (2012). Ebeveynleri Boşanma Sürecinde Olan Çocuklar İle Ebeveynleri İle Birlikte Yasayan Çocukların Duygularının Cinsiyete Göre İncelenmesi, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (2) ,71-88. doi: 10.1501/Asbd_0000000019
- Arditti, J. A., & Kelly, M. (1994). Fathers' perspectives of their co-parental relationships postdivorce: Implications for family practice and legal reform. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 43(1),61–67. doi:10.2307/585143

- Arıkan, Ç. (1992). *Yoksulluk, Evlilikte Geçimsizlik ve Boşanma*. Ankara: Şafak Matbaası.
- Arıkan, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. Ankara: Başbakanlık Aile ve Araştırma Kurumu Yayınları.
- Arifoğlu Çamkuşu, B. (2006). *Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Çocukların Boşanmaya Uyum, Kaygı ve Depresyon Düzeylerine Etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Arkes, J. (2014). Separating the harmful versus beneficial effects of marital disruptions on children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 58, 526-541. doi:10.1080/10502556.2017.1344500
- Arslan, G. (2012). *Ortaöğretimde Öğrenim Gören Ergenlerde Görülen Problem Davranışların Aile Sorunları ve Aile Yapısı Açısından İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye.
- Arslan, G. (2015a). Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin (ÇGPSÖ-12) Psikometrik Özellikleri: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 1 (16), 1-12. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/57186>
- Arslan, G. (2015b). Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin (YPSÖ) Psikometrik Özellikleri: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 344-357. doi: 10.12984/eed4515
- Aslan, A. M, ve Güven, M. (2019). Okul Psikolojik Danışmanlarının Ailelerle Yürüttükleri Konsültasyon Çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 9(52),109-148. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/689339>
- Atli, A. (2014). Öğrenci, Öğretmen ve Veli Gözüyle İlköğretim ve Ortaöğretim Okullarında Grup Çalışmaları İhtiyaç Analizi. *K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (3), 1347-1362. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/209836>
- Aydın, O. (2009). *Boşanma Sürecinde Velayet İle İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanmaya Uyum Düzeylerinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Aydın, E. (2018). *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılarının Psikolojik Sağlık ve Depresyon Belirtileri Üzerine Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Aydiner Boylu, A. , Öztop, H . (2013). Tek Ebeveynli Aileler: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Sosyoekonomi*, 19(19), 207-220. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21079/226951>

- Aydoğan, İ., ve Altunbulak, C. (2015). İlköğretim İkinci Kademedeki Boşanmış ve tam Aileye Sahip Öğrencilerin Okul Başarıları ve Okulda Karşılaştıkları Problemlerin İncelenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 75-102. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kusbd/issue/19381/205627>
- Bahadır, E. (2009). *Sağlıkla İlgili Fakültelerde Eğitime Başlayan Öğrencilerin Psikolojik Sağlık Düzeyleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Bankowski, S.E., Beguette, S. Q., Boomhower, S. (1984). A group design to help children to parental Divorce. *The Journal of Contemporary Social Work*, 65, 131-137. doi:10.1177/104438948406500301
- Barnes, G.G. (1999). Divorce Transitions: Identifying risk and promoting resilience for children and their parental relationships. *Journal of Marital and Family Therapy*, 25, 425–441. doi: 10.1111/j.1752-0606.1999.tb00260.x
- Barnet, H.S. (1990). Divorce stress and adjustment model : locus of control and demographic predictors. *Journal of Divorce*. 13(3). 93-109. doi:10.1300/J279v13n03_08
- Baydar, N. (1988). Effects of parental separation and reentry into union on the emotional well-being of children. *Journal of Marriage and the Family*, 50(4), 967–981. doi:10.2307/352108
- Bayraktar, N. (2010). *Boşanmış Kadınların Çevrelerinin Kendilerine Bakış Açısını Algılama Şekilleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye.
- Benedek, P. E., & Brown, F. C. (2012). *Boşanma ve Çocuğunuz: Çocuğunuzun Boşanmanızla Başetmesine Nasıl Yardımcı Olursunuz?* (S. Katlan, Çev.). Ankara: HYB Yayıncılık.
- Biblarz, T. J., & Gottainer, G. (2000). Family structure and children's success: A comparison of widowed and divorced single-mother families. *Journal of Marriage and the Family*, 62(2), 533–548. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.00533.x
- Blaisure, K. R., & Geasler, M. J. (1996). Results of a survey of court-connected parent education programs in U.S. counties. *Family and Conciliation Courts Review*, 34, 23-40. doi:10.1111/j.174-1617.1996.tb00398.x
- Blomm, B. L., Hodges., W. F., & Caldwell, R. A. (1982). A pretentive program for the newly separated: initial evaluation. *American journal of community Psychology*. 10, 251-264. doi:10.1007/BF00896493.
- Bohannon, P. (1970). The six stages of divorce. In P. Bohannon (Ed.), *Divorce and after* (pp. 33-62). New York: Doubleday.

- Booth, A. & Amato, P. (1991). Divorce and psychological stres. *Journal of Health and Social Behavior*, 32, 396-407. Retrieved From: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/1765629>
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Jason Aronson Book
- Braver, S. L, Salem, P., Pearson, J., & DeLuse, S. R. (1996). The content of divorce education programs: Results of a survey. *Family and Conciliation Courts Review*, 34(1), 41-59. doi:10.1111/j.174-1617.1996.tb00399.x
- Bryan, J. (2005). Fostering educational resilience and achievement in urban schools through school-family-community partnerships: School counselors' roles. *Professional School Counseling*, 8(3), 219-227. Retrieved From: <https://digitalcommons.unomaha.edu/slcepartnerships/22>
- Budak, S. (2017). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları
- Buchler, C., & Trotter, B.B. (1990). Nonresidential and residential parents perception of the former spouse relationship and childrens social competence following marital seperation: Theory and programmed intervention. *Family Relations*, 39, 395-404. doi:10.2307/585219
- Bulut, F. (2010). *Ergenlerde Görülen Kuraldışı Davranışların Aile İşlevselliği, Aile Risk Faktörü ve Yaşam Kalitesi Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana, Türkiye.
- Bulut, S., Doğan, U. & Altundağ, Y. (2012, Mayıs). *Ergen Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*. International Counseling and Education Conference,, İstanbul, Türkiye.
- Burke, D. M. & Van De Streek, L. (1989). Children of divorce; an application of hammond's group counselling for children. *Elementary School Guidance and Counseling*, 24 (2), 112-118. Retrieved From: <https://www.jstor.org/stable/42868901?seq=1>
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Deneysel Desenler: Ön Test, Sontest Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (20. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Büyükşahin, G. (2009). *Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11 – 13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyumdüzeyleri İle İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Can, Y., Aksu B.N. (2016). Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 58 (888-902) doi: 10.17755/esosder.25593

- Camara, K. A., & Resnick, G. (1988). Interparental conflict and cooperation: Factors moderating children's post-divorce adjustment. In E. M. Hetherington & J. D. Arasteh (Eds.), *Impact of divorce, single parenting, and stepparenting on children* (p. 169–195). Lawrence Erlbaum Associates, Inc
- Candan, G. (2006). *8 – 11 Yaşındaki Parçalanmış ve Tam Aileye Çocuklarının Anne Babalarının Kabul ve Reddetme Davranışını Algılayışı* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Cenkseven-Önder, F., ve Yılmaz, Y. (2012). Ortaöğretim Öğrencilerinde Görülen Kuraldışı Davranışları Yordamada Yaşam Doyumu ve Anne-Baba Stillерinin rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3),1737-1748. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/cusosbil/issue/33225/372233>
- Chase P. L., Andrew J. C. & Kathleen . (1995). The long-term effects of parental divorce on the mental health of young adults: a developmental perspective. *Child Development*, 66(6), 1614-1634. Retrieved From: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/8556889>
- Chen, J, Rebecca A. G. (2005). Cultivating resilience in children from divorced families, *The Family Journal*. 13(4), 452-455. doi:10.1177/1066480705278686.
- Cicchetti, D. (2010). Resilience under conditions of extreme stress: a multilevel perspective. *World Psychiatry*, 9(3). 145-154. Retrieved From: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2948722/>
- Coates, A. B. (2008). *Divorce with decency: the complete how-to handbook and survivor's guide to the legal, emotional, economic, and social issues*. University of Hawai'i Press. Retrieved From: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt6wqd0x>
- Cohen, G. J. (2002). Helping children and families deal with divorce and separation. *Pediatrics*, 110 (5), 1019-1023. doi:10.1542/peds.110.5.1019
- Cohen, O., Leichtentritt, R. D., & Volpin, N. (2014). Divorced mothers' self-perception of their divorce-related communication with their children. *Child and Family Social Work*, 19 (1), 34-43. doi:10.1111/j.1365-2206.2012.00878.x
- Cooney, T. M., Hutchinson, M. K., & Leather, D. M. (1995). Surviving the breakup? Predictors of parent–adult child relations after parental divorce. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 44(2), 153–161. doi:10.2307/584802
- Couto, M.C.P., Koller, S.H. & Novo, R. (2011). Stressful life events and psychological wellbeing in a Brazilian sample of older persons: the role of resilience. *Ageing International*, 36 (4): 492-505. doi:10.1007/s12126-011-9123-2

- Crosbie-Burnett, M., & Newcomer, L. L. (1989). A multimodal intervention for group counseling with children of divorce. *Elementary School Guidance and Counseling*, 23, 155–166. Retrieved From: <https://www.jstor.org/stable/42868868>
- Çalışkan, M., Toker, M. ve Özbay, Y. (2017). Aile Yaşam Doyumu Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2, 1-9. Erişim adresi: <http://ijeces.hku.edu.tr/en/issue/29006/306498>
- Çamkuşu-Arifoğlu, B. (2006). *Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın Çocukların Boşanmaya Uyum, Kaygı ve Depresyon Düzeylerine Etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Çivitci, N., Çivitci, A. ve Fiyakalı, C. (2009). Anne-Babası Boşanmış Ve Boşanmamış Olan Ergenlerde Yalnızlık ve Yaşam Doyumu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(2), 493-525. Erişim adresi: <http://ilkogretim-online.org.tr/vol8say2/v8s2m12.pdf>.
- Dayıoğlu, B. (2008). *Resilience in university entrance examination applicants: the role of learned resourcefulness, perceived support, and gender* (Unpublished master's thesis). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Demir, A.S, Çelebi, G.S. (2017) Tek Ebeveynli Ailelerin Sorunları: Nitel Bir Araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 111-128. doi: 10.17828/yalovasosbil.333891
- Demircioğlu, N. (2000). *Boşanmanın, Çalışan Kadının Statüsü ve Cinsiyet Rolü Üzerine Etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Derogatis LR (1992) The Brief Symptom Inventory-BSI administration, scoring and procedures manual-II. USA, Clinical Psychometric Research Inc.
- Diedrick, P. (2008). Gender differences in divorce adjustment, *Journal of Divorce and Remarriage*, 14(3–4), 33–46. doi:10.1300/J087v14n03_03.
- Dingiltepe, T. (2009). *Parçalanmış ve Tam Aileye Sahip Ergenlerin Yaşam Doyumu Düzeyleri ile Yaşam Kalite Düzeylerinin Karşılaştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana, Türkiye.
- Doherty, W. J., & Needle, R. H. (1991). Psychological adjustment and substance use among adolescents before and after a parental divorce. *Child Development*, 62(2), 328–337. doi:10.2307/1131006
- Dolto, F. (1998). *Çocuk ve Boşanma: Sorunlar, Öneriler ve Çözüm Yolları* (N. Yiğitler, Çev.). İstanbul: Kontiki Yayıncılık.
- Donahey, K. (2018). Effects of divorce on children: the importance of intervention, intuition: the by undergraduate *Journal in Psychology*, 13 (1), 21-33. : Retrieved from: <https://scholarsarchive.byu.edu/intuition/vol13/iss1/3>.

- Dubow, E.F., Schmidt, D., J McBride, J., Edwards, S &F. Merk, L. (1993). Teaching children to cope with stressful experiences: initial implementation and evaluation of a primary prevention program *Journal of clinical Child Psychology* 22(4) 428-440. doi:10.1207/s15374424jccp2204_3
- Dursun, A. (2015). *Anne Babası Boşanmış Ergenlerin Öznel İyi Oluşunu Arttırma Programının Etkililiğinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
- Ekici, Y. F. (2014). Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 30, 209-224, doi: 10.9761/JASSS2594
- Emery, R. E. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 92(2), 310-330. doi:10.1037/0033-2909.92.2.310
- Emery, R. E. (1999). *Developmental clinical psychology and psychiatry, Vol. 14. Marriage, divorce, and children's adjustment (2nd Edition.)*. USA: Sage Publications
- Emery, R.E. (2013). *Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumu* (Elif Okan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Emery R.E.,& Coiro MJ. (1997). Stress and distress among children from divorced families. Cicchetti D, Toth SL(Ed). *Developmental perspectives on trauma: Theory, research, and intervention. Rochester symposium on developmental psychology* (pp.435-462). Rochester, NY: University of Rochester Press.
- Erol, B. (2005). *Grup Rehberliği Programının İlköğretim İkinci Kademedeki Okuyan Parçalanmış Aile Çocuklarının Uyum Düzeylerine Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Eryılmaz, A . (2017). Pozitif Psikoterapiler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9 (3) , 346-362 . doi: 10.18863/pgy.288667
- Fenner, P., & Mohamad, Z. B . (2019). What we have shared is actually a big secret": group art therapy with divorced single mothers in malaysia. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 36(2) 59-67. doi:10.1080/07421656.2019.1609327
- Feyzioğlu, S., ve Kuşcuoğlu, B. (2011) Tek Ebeveynli Aileler. *Aile ve Toplum*, 7(26), 97-110. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21103/227270>
- Fine, M. A., Ganong, L. H., & Demo, D. H. (2005). Divorce as a family stressor. In P. C. McKenry & S. J. Price (Eds.), *Families and Change* (pp. 227-252), Thousand Oaks, CA: Sage.

- Fiyakalı, N.C. (2008). *Anne – Babası Boşanmış ve Boşanmamış Lise Öğrencilerinin Sürekli Öfke Düzeyleri ve Öfke İfade Tarzlarının Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye.
- Fladmo, B., & Hertlein K. M. (2017). The effect of negative and positive childhood divorce experiences on professional performers. *Journal of Divorce and Remarriage*, 58, 584-598. doi:10.1080/10502556.2017.1347860
- Forgatch MS., & DeGarmo DS. (1998). Parenting through change: an effective prevention program for single mothers. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 711-724. doi:10.1037/0022-006X.67.5.711
- Gage, N. & Berliner, D. (1991) *Educational psychology* (5th ed.) Boston: Houghton, Mifflin
- Garvin, V., Leber, D., & Kalter, N. (1991). Children of divorce: Predictors of change following preventive intervention. *American Orthopsychiatric Association*, 61(3), 43-8-447. doi:10.1037/h0079269
- Geasler, M.J. and Blaisüre, K.R. (1999). 1998 Nationwide survey of court-connected divorce education programs. *Family and Conciliation Courts Review*, 37(1). 36-63. doi:10.1111/j.174-1617.1999.tb00527.x.
- Geelhoed, R.J., Blaisüre, K.R. & Geasler, M.J. (2001). Status of courtconnected programs for children whose parents are separating or divorcing. *Family Court Review*, 39(4). 393-404. doi:10.1111/j.174-1617.2001.tb00621.x
- Gençoğlu, C , Demircioğlu, H , Demirtaş Zorbaz, S , Ekin, S . (2019). Okul Ortamında Ebeveynlerle Çalışmak: Güçler ve Güçlükler. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(222), 255-275. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/45478/57492>
- Gilman, J., S. D., & Shulak, R. (2005). Children's ability to cope post divorce: the effects of kids' tum intervention program on 7 to 9 years olds, *Journal Of Divorce and Remarriage*, 42 (3-4), 109. doi:10.1300/J087v42n03_07
- Gindes, M. (1998). The psychological effects of relocation for children of divorce. *Journal of the American Academy of Matrimonial Lawyers*, 15, 119-148. Retrieved From: <http://www.thelizlibrary.org/~liz/liz/Gindes.pdf>
- Gizir, C. A. (2007). Psikolojik Sağlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler Üzerine Bir Derleme Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-128. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/200204>
- Greeff, A. P., & VanDer Merwe, S. (2004). Variables associated with resilience in divorced families. *Social Indicators Research*, 68(1), 59-75.

- Greenstein, N., & Davis, N. (2006). Cross-national variations in divorce: Effects of women's power, prestige and dependence. *Journal of comparative family studies*, 37, 253-273. Retrieved From https://www.researchgate.net/publication/239850631_Cross-national_variations_in_divorce_Effects_of_women's_power_prestige_and_dependence doi:10.1023/B:SOCI.0000025569.95499.b5
- Guttman, J., & Rosenberg, M. (2003). Emotional intimacy and children's adjustment: A comparison between single-parent divorced and intact families. *Educational Psychology*, 23(4), 457-472. doi:10.1080/01443410303213
- Gürkan, U. (2006). *Grupla Psikolojik Danışmanın Üniversite Öğrencilerinin Yılmazlık Düzeylerine Etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Furstenberg, F. F., & Teitler, J. O. (1994). Reconsidering the effects of marital disruption: What happens to children of divorce in early adulthood? *Journal of Family Issues*, 15(2), 173–190. doi:10.1177/0192513X94015002002.
- Hackney, H., & Bernard., J.M. (1990). Dyadic adjustment processes in divorce. *Journal of Counseling and Development*, 69(2), 134-143. doi:10.1002/j.1556-6676.1990.tb01474.x
- Hajihassani, M. (2017). Effectiveness of a multimodal intervention for group counseling with children of divorce in Iran. *Universal Journal of Psychology* 5(4), 167-172. doi:10.13189/ujp.2017.050401
- Hatun, O. (2012). *Anne Babası Boşanmış İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Algıladıkları Aile İşlevlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Hatunoğlu, A., ve Hatunoğlu, Y. (2006). Okullarda Verilen Rehberlik Hizmetlerinin Problem Alanları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 333-338. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/49106/626683>
- Hetherington, E. M., & Kelly, J. (2002). *For better or for worse: Divorce reconsidered*. New York: Norton.
- Hetherington, E. M. (1999). Should we stay together for the sake of the children? In E. M. Hetherington (Ed.), *Coping With Divorce, Single Parenting, And Remarriage: A Risk and Resiliency Perspective* (pp. 93–116). Mahwah NJ: Erlbaum.
- Hetherington, E. M. (1991). The role of individual differences and family relationships in children's coping with divorce and remarriage. In P. A. Cowan & E. M. Hetherington (Eds.), *Advances in family research series. Family transitions* (p. 165–194). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

- Hetherington, E. M., & Elmore, A. M. (2003). Risk and resilience in children coping with their parents' divorce and remarriage. In S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (p.p 182–212). Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511615788.010
- Hetherington, E.M., & Stanley-Hagan, M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: a risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40, 129-140. doi:10.1111/1469-7610.00427
- Hiloğlu, S. ve Cenkseven Önder, F. (2010). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Zorbalığı Yordamada Sosyal Beceri ve Yaşam Doyumunun Rolü. *İlköğretim Online*, 9(3), 1159-1173. Erişim adresi:<http://ilkogretim-online.org.tr>
- Holt, M. L. (2006). *Influence of head Start on parent education: A pilot study* (Unpublished master's thesis). Morgan State University, USA.
- Hoyt, L. A., Cowen, E. L., Pedro-Carroll, J. L., & Alpert-Gillis, L. J. (1990). Anxiety and depression in young children of divorce. *Journal of Clinical Child Psychology*, 19(1), 26–32. doi:10.1207/s15374424jccp1901_4
- Huurre T, Junkkari H., & Aro H.(2006). Long-term psychosocial effects of parental divorce: A follow- up study from adolescence to adulthood. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 256(4), 256-263. doi:10.1007/s00406-006-0641-y.
- İlgar, Ş. (2011). Evlilik Okulu. Yavuzer, H. (Ed).(7.Baskı). *Evlilik Birlikteliğinin Bozulması –Boşanma* (ss. 230-243) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kahraman S. (2016). *Boşanma Sonrasında Genç-Ebeveyn İlişkilerinin Sürdürülmesi ve Öğrencinin Akademik Başarısına Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniveristesi, Konya, Türkiye.
- Kalmijn, M. & Monden, C. (2006). Are the negative effects of divorce on well – being dependent on marital quality. *Journal Of Marriage and Family*, 68 (1), 1197 – 1213. Retrieved From: <https://about.jstor.org/terms>
- Kalter, N., Pıckar, J., & Lesowitz. (1984). School based developmental facilitation groups for children of divorce: A preventive intervention. *American Orthopsychiatric Association*, 54(4),613-623. doi:10.1111/j.19390025.1984.tb01531.x.
- Kararımk, Ö. (2006). Psikolojik Sağlık, Risk Faktörleri Ve Koruyucu Faktörler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 129-142. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/21446/229856>
- Karakuş, S. (2003). *Anne Babası Boşanmış ve Boşanmamış Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye.

- Kasuto, M. (2017). *Boşanmış Ailelerin Çocuklarının Boşanmamış Ailelerin Çocuklarına Göre Öz Saygı Ve Ruh Sağlığı Değişkenlerinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Kaya T. (2009). *İstanbul'da Yaşayan Boşanmış Kadın ve Erkeklerin Boşanma Deneyimleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Kaya, A. Macit, B. Z., ve Siyez, M.D. (2012). Bir İlköğretim Okulu Psikolojik Danışma ve Rehberlik Servisine Yapılan Başvuruların İncelenmesi, *İlköğretim Online*, 11(4), 1087-1100. Erişim adresi: <http://ilkogretim-online.org.tr>.
- Kaynar, G. (2016). *Boşanma Sürecindeki Kişilerin Baş Etme Becerileri, Bilişsel Çarpıtmaları, Yılmazlık ve Sosyal Destek Alguları Açısından İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye.
- Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: a decade review of research. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39(8), 963- 973. doi:10.1097/00004583-200008000-00007
- Kelly J. B.(2007). Children's living arrangements following separation and divorce. *Family Process*. 46,35–52. doi:10.1111/j.1545-5300.2006.00190.x.
- Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003). Children's adjustment following divorce: risk and resilience perspectives. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 52(4), 352–362. doi:10.1111/j.1741-3729.2003.00352.x
- Kessler, S. (1975). *The American way of divorce: Prescriptions for change*. Chicago: Nelson-Hall.
- Kim, L. S., Sandler, I. N., & Tein, J.-Y. (1997). Locus of control as a stress moderator and mediator in children of divorce. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25(2), 145–155. doi:10.1023/A:1025783513076.
- Kitson G. C. & Morgan L. A., (1990) , The multiple consequences of divorce: A decade review, *Journal of Marriage and the Family*, 52, 913-924. doi:10.2307/353310
- Kitson, G. C., & Holmes, W. M. (1992). *Perspectives on marriage and the family. Portrait of divorce: Adjustment to marital breakdown*. Newyork: Guilford Press.
- Kramer , L., & Christine .A. W. (1993). Evaluation of a court mandated prevention program for divorcing parents. *Family Relations*, 42(2), 179-186. doi: 10.1300/J087v36n01_01
- Krishnan, V. (1994). The impact of wives' employment on attitude toward divorce. *Journal of Divorce & Remarriage* 22(1-2): 87-101. doi:10.1300/J087v22n01_07.

- Kurdek, A.L.(1991). Differences in ratings of children's adjustment by married mothers experiencing low marital conflict, married mothers experiencing high marital conflict, and divorced single mothers: A nationwide study. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 12(3), 289-305.doi: 10.1016/0193-3973(91)90002-L
- Kurdek, L. A., & Blisk, D. (1983). Dimensions and correlates of mothers' divorce Fpedro experiences. *Journal of Divorce*, 6(4), 1-24. doi:10.1300/J279v06n04_01.
- Kuyucu, Y. (2007). *Boşanmış Ailede Yetişen Ergenlerin Bilişsel Çarpıtmalarıyla Benlik Değeri Arasındaki İlişki* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Laver RH., & Laver JC (1991) *Marriage and family the quest for intimacy*. Wm.C. Brown Publishers
- Lengua LJ, Wolchik S.A, Sandler IN, & West S. G.(2000). The additive and interactive effects of parenting and temperament in predicting adjustment problems of children of divorce. *Journal of Clinical Child Psycholog*, 29(2), 232-44. doi:10.1207/S15374424jccp2902_9
- Liebenberg, L., Ungar, M. & LeBlanc, J. C. (2013). The CYRM-12: A brief measure of resilience. *Canadian Journal of Public Health*, 104(2), 131-135. doi:10.1007/BF03405676
- Liebenberg, L., Ungar, M., & Van de Vijver, F. (2012). Validation of the Child and Youth Resilience Measure-28 (CYRM-28) among Canadian youth. *Research on Social Work Practice*, 22(2), 219-226. doi:10.1177/1049731511428619
- Ludlow, W., & Williams, M. K. (2006). Short-term group play therapy for children whose parents are divorcing. In H. G. Kaduson & C. E. Schaeffer (Eds.), *Short-term play therapy for children, (2nd edition)*. (pp. 304-335). New York: Guilford Press.
- Maier, E. H., & Lachman, M. E. (2000). Consequences of early parental loss and separation for health and well-being in midlife. *International Journal of Behavioral Development*, 24(2), 183–189. doi:10.1080/016502500383304.
- Mazur, E., Wolchik, S., & Sandler, I. (1992). Negative cognitive errors and positive illusions for negative divorce events: Predictors of children's psychological adjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 20(6), 523-542. doi:10.1007/BF00911238
- McLanahan, S., & Sandefur, G. (1994). *Growing up with a single parent: what hurts, what helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Meriç, B. (2007). *Boşanmış Ailelerdeki Ergenlerin Uyum Düzeylerini ve Sosyal Becerilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Grup Rehberliği Çalışmasının Sınanması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Meyers S.A., Varkey, S., Aguirre, A.M. (2012). Ecological correlates of family functioning. *The American Journal of Family Therapy*, 30, 257-273 doi: 10.1080/019261802753577575
- Mili Eğitim Bakanlığı (2017). *Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği*. Erişim adresi: <http://orgm.meb.gov.tr>
- Morrison, D. R., & Coiro, M. J. (1999). Parental conflict and marital disruption: Do children benefit when high-conflict marriages are dissolved? *Journal of Marriage and the Family*, 61(3), 626–637. doi:10.2307/353565
- Nazlı, S. (2016). *Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik Programları*. (6. Baskı), Ankara: Anı Yayınları.
- Nazlı, S., Halisdemir, D., Gülleroğlu, D., Kiye, S. (Baskıda-a). Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği'nin Geliştirilmesi
- Nazlı, S., Halisdemir, D., Gülleroğlu, D., Kiye, S. (Baskıda-b). Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeğinin Geliştirilmesi.
- Newman, R. (2005). Apa's resilience initiative. *Professional Psychology: Research And Practice*, 36(3), 227-229. doi:10.1037/0735-7028.36.3.227
- Nkyi, K. A. (2015). Development and implementation of a psychoeducational group for ghanaians experiencing parental divorce. *The Journal For Specialist in Group Work*, 243-264. doi:10.1080/01933922.2015.1017069
- Nock S. L.(2000). The divorce, marriage and parenthood. *Journal of Family Therapy*, 22, 245-263. doi:10.1111/1467-6427.00150
- O'Connor, T. G. (2003). Vulnerability and resilience in children in divorced and remarried families. In R. M. Gupta & D. S. Parry-Gupta (Eds.). *Children and parents: Clinical issues for psychologists and psychiatrists* (pp. 180-206). London: Whurr Publishers.
- Oğurtan S. G. (2011). *Boşandım Diyemedim: Boşanmanın Aile ve Toplum Üzerine Etkileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Omizo, M., Omizo, S (1987). Group counseling with children of divorce: new findings. *Elementary School Guidance and Counseling*, 22(1), 46-52. Retrieved From: <https://psycnet.apa.org/record/1988-34299-001>
- Ortner, G. (2008). *Masallarla Çocuk Eğitimi* (S. Ogan, Çev.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Otrar, M., ve Bayraktar, E. (2016). Tek Ebeveynli Ergenlerde Algılanan Yalnızlık Düzeyleriyle Öfke İfade Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(17), 137. Erişim adresi http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/17.-esra_bayraktar.pdf
- Öngider, N. (2006). *Evli ve Boşanmış Ailelerde Algılanan Ebeveyn Kabul Veya Reddinin Çocuğun Psikolojik Uyumu Üzerindeki Etkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Öngider N. (2011). Anksiyete Düzeyleri Açısından Boşanmış ve Evli Anneler İle Çocuklarının İncelenmesi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 48, 66-70. doi: 10.4274/npa.y5538.
- Öngider, N. (2013). Bilişsel Davranışçı Terapinin Boşanma Sonrasında Kadınların Depresyon, Anksiyete ve Yalnızlık Semptomlarında Etkinliği: Bir Pilot Çalışma. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 147- 155. Erişim adresi <https://www.jcbpr.org/fulltext/77-1390241965.pdf>
- Öz, İ. (2005). *Anne- Baba Olma Sanatı*. (6. Basım). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Öz, F. ve B. Yılmaz, E. (2009). Ruh Sağlığının Korunmasında Önemli Bir Kavram: Psikolojik Sağlık. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 82-89. Erişim adresi: http://www.hacettepehemsirelikdergisi.org/pdf/pdf_HHD_87.pdf.
- Özar, Ş., ve Yakut-Çakar, B., (2012). Aile, Devlet ve Piyasa Kısılcığında Boşanmış Kadınlar. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi*, 16, 1-12. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21079/226951>
- Özcan, B. (2005). *Anne Babaları Boşanmış ve Anne Babaları Birlikte Olan Lise Öğrencilerinin Yılmazlık Özellikleri ve Koruyucu Faktörler Açısından Karşılaştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Özel, E., Zelyurt, H. (2016). Anne Baba Eğitiminin Aile Çocuk İlişkilerine Etkisi *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 36, 9-38. doi: 10.21560/spcd.60151
- Öztürk, M. (2008). *99 Sayfada Boşanmış Ailelerde Çocuk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, S. (2006). *Anne Babası Boşanmış 9 – 13 Yaşlarındaki Çocuklar İle Aynı Yaş Grubundaki Anne Babası Boşanmamış Çocukların Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeyleri İlişkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Pallant, J. (2016). *SPSS Survival manual: A step by step guide to data analysis using spss program* (6th ed.). London: McGraw-Hill Education.
- Pedro-Carroll, J. L. (2001). The promotion and wellness in children and families: Challenges and opportunities. *American Psychologist*, 56, 993-1004. doi:10.1037/0003-066X.56.11.993

- Pedro-Carroll, J. L. (2005). Fostering resilience in the aftermath of divorce: The role of evidence-based programs for children. *Family Court Review*, 43(1), 52-64. doi:10.1111/j.1744-1617.2005.00007.x
- Pedro-Carroll, J. L. (2008). The children of divorce intervention program: Fostering children's resilience through group support and skill building. In C. W. LeCroy (Ed.), *Handbook of evidence-based Pedro-Carroll, J. L. (2008). Treatment manuals for children and adolescents, (2nd Edition)*.(pp. 314-359). NY: Oxford University Press.
- Pedro Carrol (2013). *Önce Çocuklar* (Arzu Birkan, Çev) İstanbul: Doğan Kitap.
- Pedro-Carroll, J. L., & Cowen, E. L. (1985). The Children of Divorce Intervention Program: An investigation of the efficacy of a school-based prevention program. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53(5), 603–611. doi:10.1037/0022-006X.53.5.603.
- Pedro-Carroll, J. L., & Jones, S. H. (2005). A preventive play intervention to foster children's resilience in the aftermath of divorce. In L. A. Reddy, T. M. Files-Hall, & C. E. Schaefer (Eds.), *Empirically based play interventions for children* (p. 51–75). American Psychological Association. doi:10.1037/11086-004
- Pedro – Carroll, J. L., Sutton, S. E. & Wyman, P. A. (1999). A two year follow up evaluation of a preventive intervention for young children of divorce. *School Psychology Review*, 28(3), 467 - 476. Retrieved From: <https://psycnet.apa.org/record/2000-13016-010>
- Pelton, J., & Forehand R. (2001). Discrepancy between: Mother and child perceptions of their relationship: I consequences for adolescents considered within the context of parental divorce. *Journal of Family Violence*, 16(1), 1–15. doi:10.1023/A:1026527008239
- Resilience Research Centre (2013). *The adult resilience measure:User manual*. Halifax, NS: Resilience Research Centre, Dalhousie University.
- Richardson, C. D., & Rosen, L. A. (1999). School-based interventions for children of divorce. *Professional School Counseling*, 3, 21-27. Retrieved From: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ886140.pdf>
- Riggio, H. (2004). A multimodal intervention for group counseling with children of divorce. *Personal Relationships*, 11(1), 99-114. Retrieved From: <https://www.jstor.org/stable/42868868>
- Rodgers, K. B., & Rose H. A. (2002). Risk and Resiliency Factors Among Adolescents Who Experience Marital Transitions. *Journal of Marriage and Family*, 64 (4), 1024- 1037. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.01024.x

- Pustchian, T., Kazemi, A., Rezaee, O. (2018). The effectiveness of group logo therapy on life expectancy and resilience among divorced women. *Iranian Journal Of Psychiatric Nursing*, 5(6), 45-52. Retrieved From: <http://ijpn.ir/article-1-1000-en.html>
- Sağlam, M. (2011). *Boşanma Sürecinde Olan Ailelerdeki Çocukların Aile Algılarının ve Sorunlarının Resimler Aracılığı İle İncelenmesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Sameroff, A. J., & Fiese, B. H. (2000). Models of development and developmental risk. In C. H. Zeanah, Jr. (Ed.), *Handbook of infant mental health* (p. 3–19). The Guilford Press.
- Sancaklı, D. (2014). *Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Sanders, D. R., & Riestler, A. E. (1996). Scholl-based counseling groups for children of divorce: Effect on the self concepts of 5th grade children. *Journal of Child and Adolescent Group Therapy*. 3(1), 21-26. Retrieved From: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF02548512>
- Sandler, I. N., Tein, J. Y., Metha, P., Wolchik, S. A., & Ayers, T. S. (2000). Coping efficacy and psychological problems of children of divorce. *Child Development*, 71(4), 1099-1118. doi:10.1111/1467-8624.00212
- Server, D. (2008). *Anne Babası Boşanmış ve Boşanmamış Olan Ergenlerinde Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa, Kıbrıs.
- Simons, R. L. & Associates. (1996). *Understanding differences between divorced and intact families*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sipahioğlu, Ö. (2008). *Farklı Risk Gruplarıdaki Ergenlerin Psikolojik Sağlıklarının İncelenmesi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.
- Siyez, D. M. (2006). *15-17 Yaş Arası Ergenlerde Görülen Problem Davranışların Koruyucu ve Risk Faktörleri Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Smyth, B.M., & Weston, R.E. (2000). *Financial living standards after divorce: a recent snapshot*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- Soylu, Y. (2018). Boşanmış Kadınlarda Psikolojik Sağlığı Açıklamaya Yönelik Bir Model Geliştirme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği*, 8(49), 81-100. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/40627/487344>

- Stacey, R., & McCabe, M. P. (2001) Parental divorce during adolescence and adjustment in early adulthood. *Adolescence*, 36, 467-489. Retrieved From: <http://dro.deakin.edu.au/eserv/DU:30001425/mccabe-parentaldivorce-2001.pdf>
- Stathakos, P., & Roehrl, B. (2003). The effectiveness of intervention programmes for children of divorce - a meta-analysis. *International Journal of Mental Health Promotion*, 5(1), 31–37. doi:10.1080/14623730.2003.9721894
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik*. (Ed. Figen Çok, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Steven R. R., (2009) A Review of effectiveness of group work with children of divorce, *Social Work with Groups*, 32(3), 222-229. doi:10.1080/01609510902774315
- Stewart KA. C., Vandell DL, McCartney K, Owen MT, & Booth C. (2000). Effects of parental separation and divorce on very young children. *Journal Family Psychology*, 14(2), 304-26. doi:10.1037//0893-3200.14.2.304
- Stolberg, A. L. & Garrison, K. M. (1985). Evaluating a primary prevention program for children of divorce. *American Journal Of Community Psychology*, 13 (2), 111-124. doi:10.1007/BF00905724
- Stolberg, A. L., & Mhler, J. (1994). Enhancing treatment gains in a school-based intervention for children of divorce through skill training, parental involvement, and transfer procedures. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62 (1), 147-156. doi:10.1037/0022-006X.62.1.147
- Sucu, İ. (2007). *Boşanmış Kadınların Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Toplumsal Kabulleri (Sakarya İli Örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenirlik ve Geçerlik*. Ankara: Seçkin
- Şentürk Aydın, R. (2013). *Yaşam Becerileri Psiko eğitim Programının Boşanmış Aile Çocuklarının Uyum Düzeylerine Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Şentürk, Ü. (2012). Parçalanmış Aile Çocuklarının Eğitimdeki Başarı/Başarısızlık Durumu (Malatya Örneği 2006). *Sosyal Politika Çalışmaları*, 7(29), 105-126. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21094/227165>.
- Şimşek Yüksel, D. (2006). *Grupla Psikolojik Danışmanın Ana – Babası Boşanmış Ergenlerde Boşanmanın Olumsuz Etkileri İle Başa Çıkma Stratejileri ve Benlik Saygıları Üzerindeki Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye.

- Şirvanlı Özen, D. (1998). *Eşler Arası Çatışma ve Boşanmanın Farklı Yaş ve Cinsiyetteki Çocukların Davranış ve Uyum Problemleri İle Algıladıkları Sosyal Destek Üzerindeki Rolü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Tahirović, S., & Demir, G. (2018). Influence of parental divorce on anxiety level of adolescents. Nicola Yelland (Ed.). *Contemporary Perspective on Child Psychology and Education* (pp. 85-101). doi:10.5772/intechopen.71287
- Tanrıverdi, D., Özgüç, S. (2019). Parçalanmış Ve Tam Aileye Sahip Çocukların Ergenlerin Şiddete Yönelik Tutumları Ve Saldırganlık Davranışlarının Karşılaştırılması *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 10(3), 165 – 172. doi: 10.14744/phd.2019.47450
- Tarhan, N. (2012). *Sen, Ben ve Çocuklarımız*. (2. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları
- Tathoğlu, K. ve Demirel, N. (2016). Sosyal Bir Gerçeklik Olarak Boşanma Olgusu: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(22), 59-73. doi: 10.16992/ASOS.987
- Tedder, S. L., Scherman, A., & Wantz, R. A. (1987). Effectiveness of a support group for children of divorce. *Elementary School Guidance and Counseling*, 18, 102-109. Retrieved From: <https://www.jstor.org/stable/42868803>
- Tein J-Y, Sandler IN, MacKinnon DP, & Wolchik SA. (2004). How did it work? Who did it work for? Mediation and mediated moderation of a preventive intervention for children of divorce. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 7, 617–624. doi:10.1037/0022-006X.72.4.617
- Thuen, F. (2000). Psychiatric symptoms and perceived need for psychiatric care after divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, 34, 61-76. doi:10.1300/J087v34n01_04
- Thomas, C., & Ryan, M. (2008). Women's perception of the divorce experience: A qualitative study. *Journal of Divorce and Remarriage*, 49(3-4), 210–224. doi:10.1080/10502550802222394
- Topçu, F. (2017). *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinde Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Tönbül, Ö. (2019), Aile Eğitimi Programının Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2 (1), 46-72. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/opdd/issue/46711/556583>
- Tusaie, K., Dyer, J. (2004). Resilience: A historical review of the construct. *Holistic Nursing Practice*, 18(1), 3-10. doi:10.1097/00004650-200401000-00002

- Türkiye İstatistik Kurumu (2019). *Evlenme Boşanma İstatistikleri*. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/>
- Türkarşlan, N. (2007). Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Başetme Yolları. *Aile ve Toplum Dergisi*, 3(11), 99-107. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/198238>
- Turner Heather A. (2006). Stress, social resources, and depression among never-married and divorced rural mothers. *Rural Sociology*, 71, 479-504. doi:10.1526/003601106778070644
- Uçan, Ö., Yazar., H., Sayıl İ. (2006). Bir Boşanma Olgusunun Dört Kurama Bağlanarak Değerlendirilmesi, *Kriz Dergisi* 14(2), 23-29. doi: 10.1501/Kriz_0000000249.
- Uğur, B.S. (2014). Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Mediterranean Journal of Humanities*. 4(2), 293-326. doi: 10.13114/MJH.201428447.
- Ungar, M., & Liebenberg, L. (2011). Assessing resilience across cultures using mixed methods: construction of the Child and Youth Resilience Measure. *Journal of Multiple Methods in Research*, 5, 126-149. doi:10.1177/1558689811400607
- Ulutürk, S. (2019). 11 – 18 Yaş Arası Boşanmış Aile Çocuklarının ve Boşanmamış Aile Çocuklarının Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu ve Davranış Sorunlarının Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(47), 5772-5785. doi: 10.26449/sss.j.1814
- Uyar, S. (1999). *Boşanmış Bireylerin Evlilik Süreci ve Bugüne İlişkin Psikolojik Sorunları Üzerine Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). GATA, Ankara, Türkiye.
- Ünüvar, A. (2012). *Gerçeklik Kuramına Dayalı Psiko-Eğitim Programının Lise Öğrencilerinin Denetim Odağı ve Yılmazlık Düzeyi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Velderman, M. K., Pannebakker, F. D., Van Vliet, W., & Reijneveld, S. A. (2016). Prevention of divorce-related problems in dutch 4-to 8-year-olds: cultural adaptation and pilot study of the children of divorce intervention program. *Research on Social Work Practice*, 28(4), 415-427. doi:10.1177/1049731516644504
- Walczak, Y. & Burns, S. (2004). *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*. (2. Basım) (İ. Ersevım, Çev). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Waller, W. & Hill, R. (1951). *The family: a dynamic interpretation*. US: Dryden Press

- Wallerstein, J.S. (1986). Women after divorce: preliminary report from a ten year follow up. *American Journal of Orthopsychiatry*, 56(1), 65-77. doi:10.1111/j.1939-0025.1986.tb01543.x
- Wallerstein, J. S., & Kelly, J. B. (1980). *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce*. New York: Basic Books
- Wallerstein, J. S., & Lewis, J. M. (2004). The unexpected legacy of divorce. Report of a 25-year study. *Psychoanalytic Psychology*, 21, 353-370. doi:10.1037/0736-9735.21.3.353
- Wallerstein, J. S., Lewis, J., & Blakeslee, S. (2000). *The Unexpected legacy of divorce: a 25 year landmark study*. New York: Hyperion
- Wallerstein, J.S. (2005). Growing up in the divorced family. *Clinical Social Work* 33, 401–418 doi:10.1007/s10615-005-7034-y.
- Werner E.E. (2005). What can we learn about resilience from large-scale longitudinal studies?. In: Goldstein S., Brooks R.B. (eds), *Handbook of Resilience in Children* (pp. 91-102). Boston: MA
- Werner, E., & R. Smith. (1992). *Overcoming the odds: high-risk children from birth to adulthood*. New York: Cornell University Press.
- Williams, K., & Dunne-Bryant, A. (2006). Divorce and adult psychological well-being: clarifying the role of gender and child age. *Journal of Marriage and Family*, 68(5), 1178–1196. doi:10.1111/j.1741-3737.2006.00322.x
- Wiseman, R. S. (1975). Crisis theory and the process of divorce. *Social Casework*, 56(4), 205-212. doi:10.1177/104438947505600402
- Wolchik, S. A., West, S. G., Sandler, I. N., Tein, J. Y., Coastworth, D., Lengua, L., Weiss, L., Anderson, E. R., Greene, S. M. & Griffin, W. A. (2000). An experimental evaluation of theory – based mother and mother – child programs for children of divorce. *Journal Of Consulting and Clinical Psychology*, 68 (5), 843 – 856. doi:10.1037/0022-006X.68.5.843
- Wolchik, S. A., West, S. G., Westover, S., & Sandler, I. N. (1993). The children of divorce parenting intervention: Outcome evaluation of an empirically based program. *American Journal of Community Psychology*, 21(3), 293–331. doi:10.1007/BF00941505
- Wolchik, S. A., Wilcox, K., Tein, J., & Sandler, I. (2000). Maternal acceptance and consistency of discipline as buffers of divorce stressors on children's psychological adjustment problems. *Journal Abnorm Child Psychol*. 28(1), 87-102. doi:10.1023/a:1005178203702
- Wolchik, S, A., Sandler, N, I., Millsap, E, R., Plummer, A, B., Greene, M, S. & Anderson, R, E. (2002). Six year follow-up of preventive interventions for children of divorce: a randomized controlled trial. *Journal of the American Medical Association*, 288 (15), 1874-1881. doi:10.1001/jama.288.15.1874

- Wolf, S. (2004). *Problem Çocuklar*. (6. Baskı). (A. Oral ve S. Kara, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Wolfinger NH. (2003). Family structure homogamy: The effects of parental divorce on partner selection and marital stability. *Social Science Research*, 32, 80-97. doi:10.1016/S0049-089X(02)00014-5
- Yaşayanlar, E. (2018). *Evli ve Boşanmış Bireylerin Psikolojik Dayanıklıklarının Karşılaştırılması* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
- Yavuzer H. (1992). *Çocuk ve Suç*. (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2012). *Çocuk Psikolojisi* (34. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yılmaz, T., Fidan, F. (2006, Nisan). Kadın Açısından Boşanma: Yeni bir Başlangıç Mı Ya da Son Mu? İş Yaşamında Boşanma. II. Uluslararası Kadın Araştırmaları Sempozyumu: Tabuları Aşmak. Gazimağusa, Kıbrıs.
- Yörükoğlu, A. (2000): *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yörükoğlu, A. (2012). *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları
- Zill, N., Morrison, D. R., & Coiro, M. J. (1993). Long-term effects of parental divorce on parent-child relationships, adjustment, and achievement in young adulthood. *Journal of Family Psychology*, 7(1), 91–103. doi:10.1037/0893-3200.7.1.91

EKLER

EK 1. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı Planı

Psiko-eğitim programının temel aldığı

Felsefi akımlar: Hümanist felsefi akım

Kuramlar: Stres uyum kuramı-Pozitif Psikoloji

Üye sayısı: 8

Danışanların yaş ortalaması: 13.75

Cinsiyeti: 5 kız 3 erkek

Oturum sayısı: 10

Oturum süresi:

Psikoeğitim: 40 dakika

Atölye: 40 dakika

Mekan: Okul kütüphanesi

Boşanmaya Uyum Programının Genel Amacı: Boşanmış aileden gelen çocukların boşanmayı doğru tanımlamasını ve anlamlandırmalarını, duygularına ilişkin farkındalık geliştirerek, olumsuz duyguları ile baş etmelerini sağlamaktır. Problem çözme ve iletişim becerileri geliştirilmesi hedeflenen alanlar olup, kendini tanıma ve hedef belirlemeye yönelik farkındalık geliştirmek amaçlanmaktadır.

Yeterlikler ve kazanımlar: Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın kazanımları şu şekildedir:

1. Oturum:

Boşanmanın normal bir yaşam olayı olduğunu fark eder.

2. Oturum

Boşanmanın ne olduğunu kavrar.

Boşanmanın aile yaşamının sonu olmadığını ve bir aileye sahip olmaya devam ettiğini kavrar.

3. Oturum

Boşanmaya ilişkin duygularını fark eder.

Benzer yaşantıya sahip üyelerin duyguları ile kendi duyguları arasındaki ilişkiyi fark eder.

4. Oturum

Olumsuz duygularla baş etme yollarını kavrar.

5. Oturum

Problem çözüme becerilerini kavrar.

6. Oturum

Etkili iletişim becerilerini fark eder.

7. Oturum

Güçlü kişilik özelliklerini farkeder

8. Oturum

Akademik başarıyı artırmak için neler yapabileceğini fark eder.

9. Oturum

Hedeflerine ulaşmada var olan içsel kaynaklarını fark eder.

10. Oturum

Grup yaşantısında edindiği deneyimlerden günlük yaşamında nasıl yararlanabileceğini kavrar.

İçerik: Boşanmaya Uyum Programının ilk oturumunda tanışma gerçekleştirilmiş ve boşanma tanımı ve kişisel anlamı bağlamında ele alınmıştır. Sonraki oturumlarda duygular, baş etme, problem çözme ve iletişim becerileri, kendini tanıma ve hedef belirlemeye yer verilmiştir. Oturumların atölye başlıkları şu şekildedir:

1. Oturum: Boşanma
2. Oturum: Ailem ve Ben
3. Oturum: Duyguları Tanıma
4. Oturum: Olumsuz Duygularla Baş Etme
5. Oturum: Problem Çözme Becerileri
6. Oturum: İletişim Becerileri
7. Oturum: Kendini Tanıma
8. Oturum: Akademik Başarı
9. Oturum: Geleceği Planlama
10. Oturum: Grup Sürecinin Genel Tekrarı-Veda

Süreç: Program 10 hafta içerisinde uygulanmıştır. Her oturumda 40 dakikanın ardından 10 dakika ara verilmiş ve ardından ikinci 40 dakikaya geçilmiştir. Her oturumun ilk 40 dakikasında teorik bilgi aktarımı yapılmış, ikinci 40 dakikası ise atölye çalışması yapılarak grup üyelerinin teorik bilgiler üzerine uygulamalar yapmalarını sağlanmıştır. Psikoeğitim oturumlarında bilgilendirme, paylaşma, tartışma gibi

tekniklere yer verilmiştir. Atölye çalışmalarında psikoeğitim oturumlarında edinilen bilgi ve becerilerin kullanılmasını sağlayacak yaşantısal etkinliklere yer verilmiştir. Atölye çalışmaları, grup üyelerinin aktif katılımı ile öğrenmenin kalıcılığını sağlamayı amaçlamaktadır. Uygulamaya yönelik formlar, hikaye yazma, rol oynama, kolaj yapma, resim çizme gibi teknikler kullanılmıştır. Oturumlar öğrencilerin ilgisini çekmeye dönük, kazanımlara uygun ısınma oyunları ile başlamaktadır. Her oturumun sonunda kazanımlara uygun olarak ev ödevleri verilmiş olup, özellikle grup üyelerinin, ödevler aracılığı ile anneleri ile etkileşim kurmalarına özen gösterilmiştir. Her oturum başında ödevlerle ilgili yaşantıların paylaşılması sağlanmıştır.

Değerlendirme: Uygulanan programın etkililiğini değerlendirmek amacıyla deneklerin boşanma sürecine uyum düzeyleri Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu ve Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği, psikolojik sağlamlık düzeyleri Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, aile yaşam doyumları ise Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ile ölçülmüştür. Programın etkililiğini değerlendirmek amacıyla deneysel işlemin başladığı hafta ön test, deneysel işlemin sona erdiği hafta son test, programının kalıcılığını ölçmek amacıyla işlemde altı hafta sonra izleme testi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan deneklerin programa ilişkin görüşleri Çocuk Program Değerlendirme Formu yoluyla elde edilmiştir.

EK 2. Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı Planı

Psiko-eğitim programının temel aldığı

Felsefi akımlar: Hümanist felsefi akım

Kuramlar: Stres uyum kuramı-Pozitif Psikoloji

Üye sayısı: 8

Üyelerin yaş ortalaması:

Cinsiyeti: 8 Kadın

Oturum sayısı: 10

Oturum süresi: 90 dakika

Mekan: Okul kütüphanesi

Boşanmaya Uyum Programının Genel Amacı: Boşanmış kadınların boşanma sonrası duygusal ve sosyal güçlüklerle başa çıkmasını sağlamak ve ebeveyn rollerini güçlendirmektir. Değişen yaşamındaki stres faktörlerini fark ederek stresi yönetebilecek beceriler geliştirmesi hedeflenmektedir.

Yeterlikler ve kazanımlar:

Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı'nın kazanımları şu şekildedir:

1. Oturum:

Boşanmanın aşamalı bir süreç olduğunu ve olumsuz duygu ve durumların kalıcı olmadığını kavrar.

2. Oturum:

Boşanma deneyimi ile ilgili duygu ve düşüncelerini fark eder.

3. Oturum:

Boşandığı eski eşi ile çocuğu için iletişim kurmasının önemini kavrar.

Boşanma sürecini çocuğun yararını gözeterek yönetmesi gerektiğini fark eder.

4. Oturum:

Ergenlik dönemi kişisel- duygusal-sosyal gelişim özelliklerini kavrar.

5. Oturum:

Anne çocuk ilişkisinin önemini fark eder.

Anne çocuk ilişkisinde pozitif disiplinin etkililiğini fark eder.

6. Oturum:
Güçlü ailelerin özelliklerini fark eder.
Güçlü aile olmada iletişimin önemini kavrar.
7. Oturum
Değişen yaşamındaki stres faktörlerini fark eder.
Stresle başa çıkma becerilerini uygular.
8. Oturum:
Yaşamında yeni başlangıçlar yapabilmesini sağlayacak bilgileri kavrar.
Meslek edinme ve iş başvurusu nasıl yapacağını kavrar.
9. Oturum:
Geleceğe ilişkin amaç belirlemenin önemini kavrar.
Hedef belirlemenin amaçlara ulaşmada yaratacağı etkiyi fark eder.
10. Oturum:
Grup yaşantısında edindiği deneyimleri günlük yaşamında nasıl kullanabileceğini kavrar.

İçerik::

1. Oturum: Tanışma/boşanma kavramı
2. Oturum: Duyguları Fark etme
3. Oturum:Ebeveynlik- Eski eşle ilişkiler
4. Oturum:Ergeni Tanımak
5. Oturum:Anne Çocuk İlişkisinde Pozitif Disiplin
6. Oturum: Güçlü Aile
7. Oturum:Stres Kaynaklarım
8. Oturum:Kariyer Planlama
9. Oturum: Geleceği Planlama
10. Oturum: Sonlandırma

Süreç: Program haftada bir her biri ortalama 90 dakika süren 10 oturumluk program uygulanmıştır. Oturumlar yapılandırılmış olmakla birlikte karşılıklı destek ve anlayışın sunulmasına dayalı etkileşimlerin yoğun olmasına önem verilmiştir. Kadınların bireyselliklerine, deneyimlerine, yaşantılarına ilişkin paylaşımlarda bulunmalarını sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde grup süreci yapılandırılmış olmakla birlikte etkileşim gruplarına benzer özellikler

taşımaktadır. Oturumlar annelerin çocuklarına uygulanan program ile eşgüdümlü ilerlemiş olup, kazanımlara uygun olarak verilen ev ödevleri, aile atmosferine katkı sağlamayı ve anne çocuk ilişkisini geliştirmeyi amaçlayan müdahaleler olarak kullanılmıştır.

Değerlendirme: Değerlendirme aşamasında uyum programının etkililiğini değerlendirmek amacıyla katılımcılara Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği, Aile Yaşam Doyumu Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmada deney ve kontrol grupları kullanılmış olup deneysel işlemin başladığı hafta ön test, uygulanan programın etkililiğini ölçmek amacıyla deneysel işlemin sona erdiği hafta son test, programın kalıcılığını ölçmek amacıyla da işlemten altı hafta sonra izleme testi uygulanmıştır. Katılımcıların programa ilişkin görüşleri Yetişkin Program Değerlendirme Formu aracılığı ile elde edilmiştir

Ek 3. Bilgilendirilmiş Onam Formu

Sayın veli,

Ben okulunuz rehber öğretmeni Derya Halisdemir. Aynı zamanda Ankara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde doktora öğrencisi olarak bir tez yürütmekteyim. Okulumuzda boşanmış anne ve çocuklarına yönelik bir çalışma gerçekleştireceğim.

Bu çalışmanın amacı: Boşanmış ve velayeti üstlenmiş annelerin ve çocuklarının boşanma sürecine uyumunu kolaylaştıracak bir program hazırlamak ve bu programın çocuklar için ne kadar yararlı olduğunu anlamaya çalışmaktır. Araştırma T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın ve okul yönetiminin de izni ile gerçekleştirilmektedir. Araştırma uygulamasına katılım tamamıyla gönüllülük esasına dayalı olmaktadır. Çocuğunuz çalışmaya katılıp katılmamakta özgürdür. Araştırma çocuğunuz için herhangi bir istenmeyen etki ya da risk taşımamaktadır. Çocuğunuzun katılımı **tamamen sizin isteğinize bağlıdır**, reddedebilir ya da herhangi bir aşamasında ayrılabilirsiniz. Araştırmaya katılmamama veya araştırmadan ayrılma durumunda öğrencilerin akademik başarıları, okul ve öğretmenleriyle olan ilişkileri etkilenmeyecektir.

Programın süresi ve yeri: Boşanmış Anneler için Boşanmaya Uyum programı" ile "Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı" 10 hafta boyunca eş zamanlı olarak ilerleyecek olup anne ve çocuk programı aynı hafta başlayacak ve aynı hafta sona erecektir. Programlar haftada 1 gün yaklaşık 80 dakika sürecek şekilde tasarlanmıştır.. Oturumlarda yer alacak konular aşağıdaki gibidir.

Çocuk programı oturum konuları	Anne programı oturum konuları
1. Oturum: Tanışma-Boşanma Kavramı:	1.Oturum: Tanışma-Boşanma Kavramı
2. Oturum: Ailem ve Ben	2.Oturum: Duyguları Fark etme
3. Oturum: Duyguları Tanıma	3.Oturum: Ebeveynlik-Eski eşle ilişkiler
4. Oturum:Olumsuz Duygularla Başetme	4.Oturum: Ergeni Tanımak
5. Oturum: Problem Çözme Becerileri	5. Oturum: Pozitif Disiplin
6. Oturum İletişim Becerileri	6.Oturum:Güçlü Aile
7. Oturum Kendini Tanıma	7.Oturum: Stres Kaynaklarım
8. Oturum Akademik Başarı	8.Oturum: Kariyer Planlama
9. Oturum: Geleceği Planlama	9.Oturum: Geleceği Planlama
10. Oturum: Grup Sürecinin Genel Tekrarı Veda	10.Oturum: Grup Sürecinin Genel Tekrarı- Veda

Programda yapılacak müdahaleler: Uygulanacak programlar boşanmaya uyumu kolaylaştırmanın yanı sıra, hem çocuğunuzun hem size yeni beceriler kazandırmayı hem de aranızdaki iletişimi güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Program öncesinde ve sonrasında Çalışmada öğrencilerden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmemektedir. Cevaplar tamamıyla gizli tutulacak ve sadece araştırmacılar tarafından değerlendirilecektir.

Uygulamalar, genel olarak kişisel rahatsızlık verecek sorular ve durumlar içermemektedir. Ancak, katılım sırasında sorulardan ya da herhangi başka bir nedenden çocuğunuz kendisini rahatsız hissederse cevaplama işini yarıda bırakıp çıkmakta özgürdür. Bu durumda rahatsızlığın giderilmesi için gereken yardım sağlanacaktır. Siz

ve çocuğunuz çalışmaya katıldıktan sonra istediğiniz zaman vazgeebilirsiniz. Böyle bir durumda programı uygulayan kişiye, çalışmayı tamamlamayacağının söylenmesi yeterli olacaktır. Anket çalışmasına katılmamak ya da katıldıktan sonra vazgeçmek çocuğunuza ve size hiçbir sorumluluk getirmeyecektir. Grup oturumlarının verimli olması için tüm üyelerin uyması gereken gönüllülük, gizlilik, dakiklik gibi bazı kuralları vardır. Bu kurallar size liste şeklinde verilecektir. Grup uygulamaları kısa bilgilendirmeler, etkileşime dayalı egzersizlerden oluşmaktadır. Size sunulan bilgileri öğrenerek, olumsuz duygularınızla baş etmek için beceriler geliştirebilir, kendinizi geliştirme ve diğer insanlarla nasıl ilişki içinde olduğunuzu öğrenme fırsatı bulabilirsiniz. Tüm bu amaçlara ulaşabilmeniz için oturum sırasında yapılan etkinliklere katılmanız, gerekli formları doldurmanız istenecektir. Bunları içtenlikle doldurmanız kişisel gelişiminizi değerlendirebilmeniz ve programın etkililiğini değerlendirebilmek açısından önemlidir. Bu süreçte sizden her oturum sonrasında çocuğunuzla oturumla ilgili paylaşımlarda bulunmanızı ve verilen ödevleri birlikte yapmanız beklenmektedir.

Onay vermeden önce sormak istediğiniz herhangi bir konu varsa sormaktan çekinmeyiniz. Çalışma bittikten sonra bizlere telefon veya e-posta ile ulaşarak soru sorabilir, sonuçlar hakkında bilgi isteyebilirsiniz.

Derya Halisdemir

Mail: deryapdr@hotmail.com

Tel:5055736213

Bilgilendirilmiş Onam Formu"nu okudum. Çalışma hakkında sözel ve yazılı olarak bilgilendirildim, soru sorma imkanı buldum. Çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları tamamen anladım. Bu koşullarda "Boşanmış Anneler için Boşanmaya Uyum Programına" kendi isteğimle katılmayı kabul ediyorum. Aynı zamanda ocuğumun "ocuklar için Boşanmaya Uyum Programı"na katılmasına izin veriyorum.

Velinin Adı Soyadı:

Velinin Ev Tel: Cep Tel:

Çocuğun Adı Soyadı:

Tarih (gün/ay/yıl):...../...../.....

İmza:

EK 4. Öğrenci Kişisel Bilgi Formu

1. Adınız-soyadınız.....
2. Cinsiyetiniz: Kız () Erkek ()
3. Sınıfınız: ()
4. Annenizin Mesleği:
 - () Ev Hanımı
 - () Serbest Meslek
 - () Emekli
 - () İşçi
 - () Çiftçi
 - () Memur
5. Babanızın Mesleği: () Serbest Meslek () Emekli () İşçi
 - () Serbest Meslek
 - () Emekli
 - () İşçi
 - () Çiftçi
 - () Memur
6. Anne eğitim düzeyiniz:
 - () Okuma yazma bilmiyor
 - () İlkokul
 - () Ortaokul
 - () Lise
 - () Üniversite
 - () Lisansüstü
7. Baba eğitim düzeyiniz:
 - () Okuma yazma bilmiyor
 - () İlkokul
 - () Ortaokul
 - () Lise
 - () Üniversite
 - () Lisansüstü
6. Sosyo-ekonomik düzeyiniz:
 - () Alt Ortanın altı
 - () Orta
 - () Üst

EK 5. Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu

1) Adınız Soyadınız

.....

2) Yaşınız:

3) Eğitim Durumunuz

İlkokul mezunu

Ortaokul mezunu

Lise mezunu

Üniversite mezunu

Diğer (.....)

4) Mesleğiniz

.....

5) Ortalama aylık geliriniz nedir? Lütfen sizin kazancınızı ve eşinizden aldığınız nafakayı ayrı ayrı yazınız.

Aylık Gelir

Nafaka

6) Oturduğunuz ev kira mı?

Evet

Hayır

7) Kaç çocuğunuz var? Lütfen yaşlarını da yanlarına yazınız.

1 (.....)

2 (.....), (.....)

3 (.....), (.....), (.....)

4 (.....), (.....), (.....), (.....)

5 ve üzeri (.....), (.....), (.....), (.....), (.....), (.....), (.....)

10) Evde çocuğunuzla birlikte kimlerle yaşıyorsunuz?

.....

8) Ne kadar süre önce boşandınız?

.....

9) Boşandığınız eşinizle ne kadar süre evli kaldınız?

.....

10.) Çocuğunuz boşandığınız ebeveynini ne kadar sıklıkla görebiliyor?

Her gün görüyor.

Haftada bir kez görüyor.

İki haftada bir görüyor.

Ayda bir görüyor.

Yılda bir kaç kez görüyor.

Hiç görmüyor.

Diğer (.....)

EK 6. Çocuk Boşanmaya Uyum Ölçeği-Okul Formu

Öğrencinin Adı Soyadı/RUMUZ:.....

Cinsiyeti: () Kız () Erkek Yaş:.....

Sayın eğitimci,

Boşanma sürecindeki öğrencilerinizin davranışlarını **15 gün süresince gözlemleyiniz** ve puanlamayı şuna göre yapınız:

- **Hiçbir zaman:** Eğer öğrenci bu davranışı göstermiyorsa ya da siz bu davranışı gözleme fırsatı bulamadıysanız, 1'i işaretleyiniz.
- **Çoğunlukla:** Eğer öğrenci bu davranışı sıkça gösteriyorsa, 5'i işaretleyiniz.
- **Bazen:** Eğer öğrenci ilgili davranışı, iki uç nokta arasında bir sıklıkta gösteriyorsa; 2 (daha az sıklıkta), 3 veya 4'ü (daha fazla sıklıkta) işaretleyiniz.

①Hiçbir zaman	②Bazen	③Sıklıkla	④Çoğu zaman	⑤Her zaman	anlamına
1. Öğretmenlerine kaba davranır.	①	②	③	④	⑤
2. Diğer öğrencileri rahatsız eder.	①	②	③	④	⑤
3.	①	②	③	④	⑤
4.	①	②	③	④	⑤
5.	①	②	③	④	⑤
6. Okul kurallarını ihlal eder.	①	②	③	④	⑤
7.	①	②	③	④	⑤
8.	①	②	③	④	⑤
9.	①	②	③	④	⑤
10.	①	②	③	④	⑤
11.	①	②	③	④	⑤
12.	①	②	③	④	⑤
13.	①	②	③	④	⑤
14.	①	②	③	④	⑤
15.	①	②	③	④	⑤
16.	①	②	③	④	⑤
17.	①	②	③	④	⑤
18.	①	②	③	④	⑤
19.	①	②	③	④	⑤
20. Okulun araç gereçlerine zarar verir.	①	②	③	④	⑤
21.	①	②	③	④	⑤

EK 7. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği

Sevgili Çocuklar;

Aşağıdaki ifadelerin her birini dikkatlice okuyunuz ve duygularınızı en iyi yansıtan seçeneği işaretleyiniz. Her bir ifade için sadece bir kutuyu işaretleyiniz.

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
1.	①	②	③	④	⑤
2.	①	②	③	④	⑤
3.	①	②	③	④	⑤
4.	①	②	③	④	⑤
5.	①	②	③	④	⑤
6. Ailemize ne olacağı konusunda endişeliyim.	①	②	③	④	⑤
7. Keşke annemle daha fazla zaman geçirebilseydim.	①	②	③	④	⑤
8.	①	②	③	④	⑤
9.	①	②	③	④	⑤
10. Annemle babam ayrıldığından beri arkadaşlarıma sık sık kıızıyorum.	①	②	③	④	⑤
11.	①	②	③	④	⑤
12. Annemle babam benim hakkımda sık sık kavga ediyorlar.	①	②	③	④	⑤
13.	①	②	③	④	⑤
14.	①	②	③	④	⑤
15.	①	②	③	④	⑤
16.	①	②	③	④	⑤
17.	①	②	③	④	⑤
18.	①	②	③	④	⑤
19.	①	②	③	④	⑤
20. Ayrıldıklarından beri annem ve babam beni daha çok eleştiriyorlar.	①	②	③	④	⑤
21. Annemle babam ayrıldığından beri babamla bir şey yaparsam annem rahatsız oluyor	①	②	③	④	⑤
22.	①	②	③	④	⑤

EK 8. Yetişkin Boşanmaya Uyum Ölçeği

Aşağıda sizinle ilgili ifadeler bulunmaktadır. Lütfen her bir maddeyi dikkatlice okuyunuz ve sizi en iyi tanımlayan seçeneği işaretleyiniz. Doğru ya da yanlış cevap yoktur. Sizden beklenen içtenlikle cevap vererek bilimsel bir çalışmaya yardımcı olmanız. Lütfen bütün sorularla ilgili görüşlerinizi ifade ediniz.

① Hiçbir zaman	② Bazen	③ Sıklıkla	④ Çoğu zaman	⑤ Her zaman	anlamına
1.Sosyal arkadaş ortamlarında aranan birisiyim.	①	②	③	④	⑤
2.Yaşamımdaki sorunları çözmekte zorlanıyorum.	①	②	③	④	⑤
3.	①	②	③	④	⑤
4.	①	②	③	④	⑤
5.	①	②	③	④	⑤
6.	①	②	③	④	⑤
7.	①	②	③	④	⑤
8.	①	②	③	④	⑤
9.	①	②	③	④	⑤
10.	①	②	③	④	⑤
11.	①	②	③	④	⑤
12.	①	②	③	④	⑤
13.	①	②	③	④	⑤
14..Ebeveynlerim ve akrabalarım ile ilişkilerim sınırlıdır.	①	②	③	④	⑤
15.	①	②	③	④	⑤
16.	①	②	③	④	⑤
17.Arkadaşlarımla olmak beni mutlu ediyor.	①	②	③	④	⑤

EK 9. Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12) Örnek Maddeler

	Beni hiç tanımlamıyor	Çok az tanımlıyor	Biraz tanımlıyor	Oldukça tanımlıyor	Beni tamamen tanımlıyor
1. Hayatımda saygı duyabileceğim insanlar var.	①	②	③	④	⑤
2.	①	②	③	④	⑤
3.	①	②	③	④	⑤
4. Başladığım faaliyetleri/işleri bitirmeye çalışırım.	①	②	③	④	⑤
5.	①	②	③	④	⑤
6.	①	②	③	④	⑤
7. Kendimi okuluma ait hissediyorum.	①	②	③	④	⑤
8.	①	②	③	④	⑤
9.	①	②	③	④	⑤
10.	①	②	③	④	⑤
11.	①	②	③	④	⑤
12. Ailemin aile geleneklerini ve kültürünü seviyorum.	①	②	③	④	⑤

EK 10. Yetişkin Psikolojik Sağlık Ölçeği (YPSÖ-21) Örnek Maddeler

	Beni hiç tanımlamıyor	Çok az tanımlıyor	Biraz tanımlıyor	Oldukça tanımlıyor	Beni tamamen tanımlıyor
1.	①	②	③	④	⑤
2.	①	②	③	④	⑤
3.	①	②	③	④	⑤
4.	①	②	③	④	⑤
5.	①	②	③	④	⑤
6. Başladığım faaliyetleri bitirmeye çalışırım.	①	②	③	④	⑤
7.	①	②	③	④	⑤
8.	①	②	③	④	⑤
9.	①	②	③	④	⑤
10.	①	②	③	④	⑤
11. Arkadaşlarım tarafından desteklendiğimi düşünüyorum.	①	②	③	④	⑤
12.	①	②	③	④	⑤
13.	①	②	③	④	⑤
14.	①	②	③	④	⑤
15.	①	②	③	④	⑤
16. Güçlü yönlerimin farkındayım.	①	②	③	④	⑤
17.	①	②	③	④	⑤
18. Ailemle olduğumda kendimi güvende hissediyorum.	A	②	③	④	⑤
19.	①	②	③	④	⑤
20.	①	②	③	④	⑤
21.	①	②	③	④	⑤

EK 11. Pilot Program Değerlendirme Formu

Sevgili öğrenci,

Bu form katılmış olduğunuz psikoeğitim programına ilişkin görüşlerinizi almak için hazırlanmıştır. Soruları okuyarak size uygun seçeneği daire içine alınız. Eklemek istediğiniz görüş ve önerilerinizi şıkların yanında yer alan kutucuğa yazabilirsiniz. Teşekkür ederim.

1. Grup liderinin bizimle kurduğu iletişim	f	2. Eğitimcimizin yaptığı uygulamalar	f
a) Çok iyiydi.	8	a) Çok başarılıydı.	8
b) İyiydi.		b) Kısmen başarılıydı.	
c) İyi değildi.		c) Pek başarılı değildi.	
2. Eğitimcimizin yaptığı uygulamalar		3. Eğitimcimizin anlatım biçimi	
a) Çok başarılıydı.	8	a) Çok açık ve anlaşılırdı.	8
b) Kısmen başarılıydı.		b) Yeterince açık ve anlaşılırdı.	
c) Pek başarılı değildi.		c) Yeterince açık ve anlaşılır değildi.	
4. Programın toplam süresi (4 hafta)		5. Programın oturum süreleri(2 ders saati)	
a) Çok azdı	4	a) Çok azdı	
b) Yeterliydi	4	b) Yeterliydi	8
c) Çok fazlaydı		c) Çok fazlaydı	
6. Programın uygulama ortamı		7. Programın kapsam ve içeriği	
a) Çok uygundu.	8	a) Çok iyi hazırlanmış.	8
b) Uygundu		b) Yeterince iyi hazırlanmış.	
c) Uygun değildi.		c) İyi hazırlanmamış.	
8. Programın uygulama materyali		9. Programın ileride de tekrar uygulanmasını	
a) Çok iyi hazırlanmış.	8	a) Çok isterim.	5
b) Yeterince iyi hazırlanmış.		b) İsterim.	2
c) İyi hazırlanmamış.		c) Pek istemem.	1
11. Programa katıldığım için kendimi		12. Programa katılarak	
a) Çok iyi hissettim.	5	a) Çok şey öğrendim.	6
b) Kısmen iyi hissettim.	3	b) Bazı şeyler öğrendim.	2
c) İyi hissetmedim.		c) Pek bir şey öğrenemedim.	

EK 12. Çocuk Boşanmaya Uyum Programı Değerlendirme Formu

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
	f	f	F	f	f
1. Programın planlama ve organizasyonunu başarılı buldum.	①	②	③	④	⑤
2. Programda kullanılan materyalleri beğendim.	①	②	③	④	⑤
3. Sunu ve materyaller dikkat çekiciydi.	①	②	③	④	⑤
4. Etkinlikler dikkat çekiciydi.	①	②	③	④	⑤
5. Etkinlikler başarılı bir şekilde uygulandı.	①	②	③	④	⑤
6. Eğitim beklentilerimi karşıladı.	①	②	③	④	⑤
7. Eğitimin verildiği mekan ve donanım eğitim sürecini olumlu etkiledi.	①	②	③	④	⑤
8. Etkinliklerde şimdiki ve gelecekteki yaşamıma beni hazırlayacak bilgi ve beceriler vardı.	①	②	③	④	⑤
9. Boşanmanın ne olduğunu kavradım.	①	②	③	④	⑤
10. Boşanmanın aile yaşamının sonu olmadığını ve bir aileye sahip olmaya devam ettiğimi anladım.	①	②	③	④	⑤
11. Anne ve babamın boşanması ile ilgili duygu ve düşüncelerini fark ettim.	①	②	③	④	⑤
12. Olumsuz duygularla baş etme yollarını öğrendim.	①	②	③	④	⑤
13. Problem çözme becerilerini öğrendim.	①	②	③	④	⑤
14. Etkili kişilerarası iletişimin önemini anladım.	①	②	③	④	⑤
15. Etkili iletişim becerilerini fark ettim.	①	②	③	④	⑤
16. Güçlü yanlarını fark ettim.	①	②	③	④	⑤
17. Akademik başarının önemini fark ettim.	①	②	③	④	⑤
18. Akademik başarıyı artırmak için neler yapabileceğimi öğrendim.	①	②	③	④	⑤
19. Hedef belirlemenin önemini kavradım.	①	②	③	④	⑤
20. Hedeflerine ulaşmada var olan içsel kaynaklarını fark ettim.	①	②	③	④	⑤
21. Bu programda yer almaktan zevk aldım, bir başka programda da yer almak isterim.	①	②	③	④	⑤
22. Ailesi boşanmış arkadaşlarıma bu tür programlara katılmalarını tavsiye edeceğim.	①	②	③	④	⑤

23. Lider eğitim sürecinin yönetiminde başarılı oldu.	①	②	③	④	⑤
24. Lider grup etkileşiminin yönetiminde başarılı oldu.	①	②	③	④	⑤
25. Liderin eğitim süresince geri bildirimleri olumluydu.	①	②	③	④	⑤
26. Programın işleyişi hakkında neler düşünüyorsunuz?					
27. Programın bütününe düşündüğünüzde neler öğrendiniz?					
28. Öğrendiğiniz bilgi ve beceriler günlük yaşamınızı nasıl etkiledi? Hangilerini daha çok kullanıyorsunuz?					
29. Eğitimci hakkındaki görüşleriniz ve düşünceleriniz nelerdir?					
30. Annenizin aldığı eğitimle ilgili ne düşünüyorsunuz?					

EK 13. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı Frekans Dağılımları

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	K	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
	f	f	f	f	f
1. Programın planlama ve organizasyonunu başarılı buldum.					8
2. Programda kullanılan materyalleri beğendim.					8
3. Sunu ve materyaller dikkat çekiciydi.					8
4. Etkinlikler dikkat çekiciydi.					8
5. Etkinlikler başarılı bir şekilde uygulandı.					8
6. Eğitim beklentilerimi karşıladı.					8
7. Eğitimin verildiği mekan ve donanım eğitim sürecini olumlu etkiledi.					8
8. Etkinliklerde şimdiki ve gelecekteki yaşamıma beni hazırlayacak bilgi ve beceriler vardı.					8
9. Boşanmanın ne olduğunu kavradım.					8
10. Boşanmanın aile yaşamının sonu olmadığını ve bir aileye sahip olmaya devam ettiğimi anladım.					8
11. Anne ve babamın boşanması ile ilgili duygu ve düşüncelerimi fark ettim.				3	5
12. Olumsuz duygularla baş etme yollarını öğrendim.			1	1	6
13. Problem çözme becerilerini öğrendim.			1	2	5
14. Etkili kişilerarası iletişimin önemini anladım.					8
15. Etkili iletişim becerilerini fark ettim.					8
16. Güçlü yanlarımı fark ettim.				1	7
17. Akademik başarının önemini fark ettim.					8
18. Akademik başarıyı artırmak için neler yapabileceğimi öğrendim.			2	1	5
19. Hedef belirlemenin önemini kavradım.					8
20. Hedeflerine ulaşmada var olan içsel kaynaklarımı fark ettim.				1	7
21. Bu programda yer almaktan zevk aldım, bir başka programda da yer almak isterim.					8
22. Anne babası boşanmış arkadaşlarıma bu tür programlara katılmalarını tavsiye edeceğim.					8
23. Lider eğitim sürecinin yönetiminde başarılı oldu.					8
24. Lider grup etkileşiminin yönetiminde başarılı oldu.					8
25. Liderin eğitim süresince geri bildirimleri olumluydu.					8

**EK 14. Çocuk Boşanmaya Uyum Programı Değerlendirme Formu Temalar ve
Frekans Dağılımları**

Tema	Öğrencilerin Kullandığı İfadeler	Frekans
Süreçe İlişkin Değerlendirme	Çok güzel geçti	6
	Arkadaşlarımızla olmak güzeldi	4
	Verimli bir zaman geçirdik.	3
	Çok şey öğrendim.	5
	Oyunlar etkinlikler çok güzeldi	4
	Grup çalışmasını heyecanla bekledim	3
Öğrenilen Beceriler ve Kazanımlar	Ailenin ne demek olduğunu anladım	3
	Öfkemi kontrol etmeyi öğrendim	5
	Boşanmanın normal olduğunu anladım	3
	Duygularımı fark ettim	5
	Ders çalışmanın önemini anladım	4
	Problem çözme becerilerini öğrendim	5
	Güçlü yönlerimin farkına vardım	8
	Hedef belirledim	5
Günlük Yaşamda Kullanılan Beceriler	Öfke yönetimini kullanıyorum	3
	İletişim becerileri sosyal hayatıma yansıdı	4
	Problem çözme aşamalarını kullanıyorum.	6
	Verimli ders çalışma yöntemlerini kullanıyorum	4
	Daha etkin başa çıkabiliyorum	4
Eğitimci Hakkında Görüşler	Eğlenceli	5
	İyi anlatıcı	6
	Anlayışlı	5
	İlgili	5
	Cesaretlendirici	3
	Sevgi dolu	5
Annenin Aldığı Eğitime Yönelik Değerlendirme	İlişkimizi olumlu etkiledi	8
	Annem daha iyi davranıyor	5
	Annem beni anlıyor	5
	Annemi daha mutlu buluyorum	4
	Babamla ilişkiye de yansıdı	2
	Kardeşlerimle daha iyi anlaşıyorum	3

EK 15. Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı Değerlendirme Formu

Değerli katılımcılar;

Aşağıda on oturum sürdürülen “Yetişkinler İçin Boşanmaya Uyum Programı”na yönelik kişisel görüşlerinizi yansıtacağınız maddeler bulunmaktadır. Bu anketin amacı görüş ve önerileriniz aracılığıyla uygulanan programın etkinliğinin değerlendirilmesini sağlamaktır. Programın objektif değerlendirilebilmesi için lütfen bu maddeleri içtenlikle yanıtlayınız. Katkınız için teşekkür ederim.

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1. Programın planlama ve organizasyonunu başarılı	①	②	③	④	⑤
2. Programda kullanılan materyalleri beğendim.	①	②	③	④	⑤
3. Sunu ve materyaller dikkat çekiciydi.	①	②	③	④	⑤
4. Etkinlikler dikkat çekiciydi.	①	②	③	④	⑤
5. Etkinlikler başarılı bir şekilde uygulandı.	①	②	③	④	⑤
6. Eğitim beklentilerimi karşıladı.	①	②	③	④	⑤
7. Eğitimin verildiği mekan ve donanım eğitim sürecini olumlu etkiledi.	①	②	③	④	⑤
8. Etkinliklerde şimdiki ve gelecekteki yaşamıma beni hazırlayacak bilgi ve beceriler vardı.	①	②	③	④	⑤
9. Boşanmanın aşamalı bir süreç olduğunu ve olumsuz duygu ve durumların kalıcı olmadığını kavradım.	①	②	③	④	⑤
10. Boşanma deneyimi ile ilgili duygularımı fark ettim.	①	②	③	④	⑤
11. Eski eşim ile iletişim kurmanın çocuğum için önemini fark ettim.	①	②	③	④	⑤
12. Anne çocuk ilişkisinin önemini fark ettim.	①	②	③	④	⑤
13. Anne çocuk ilişkisinde pozitif disiplinin etkililiğini fark ettim.	①	②	③	④	⑤
14. Güçlü ailelerin özelliklerini fark ettim.	①	②	③	④	⑤
15. Stresle başa çıkma becerilerini öğrendim.	①	②	③	④	⑤
16. Meslek edinme ve iş başvurusu nasıl yapılacağını öğrendim.	①	②	③	④	⑤
17. Geleceğe ilişkin amaç belirlemenin önemini kavradım.	①	②	③	④	⑤
18. Hedef belirlemenin amaçlara ulaşmada yaratacağı etkiyi fark ettim.	①	②	③	④	⑤
19. Program sayesinde bazı davranışlarımı değiştirdim	①	②	③	④	⑤

20. Programda öğrendiklerimi yaşamıma geçirmek isterim.	①	②	③	④	⑤
21. Program kendim ve ilişkilerim hakkında yeni şeyler keşfetmeme yardımcı oldu.	①	②	③	④	⑤
22. Boşanmış arkadaşlarıma bu tür programlara katılmalarını tavsiye edeceğim.	①	②	③	④	⑤
23. Lider eğitim sürecinin yönetiminde başarılı oldu.	①	②	③	④	⑤
24. Lider grup etkileşiminin yönetiminde başarılı oldu.	①	②	③	④	⑤
25. Liderin eğitim süresince geri bildirimleri olumluydu.	①	②	③	④	⑤
26. Programın işleyişi hakkında neler düşünüyorsunuz?					
27. Programın bütününe düşündüğünüzde neler öğrendiniz?					
28. Öğrendiğiniz bilgi ve beceriler günlük yaşamınızı nasıl etkiledi? Hangilerini daha çok kullanıyorsunuz?					
29. Eğitimci hakkındaki görüşleriniz ve düşünceleriniz nelerdir?					
30. Çocuğunuzun aldığı eğitimle ilgili ne düşünüyorsunuz?					

EK 16. Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı Değerlendirme Formu Frekans Dağılımları

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
	f	f	f	f	f
1. Programın planlama ve organizasyonunu başarılı buldum.					8
2. Programda kullanılan materyalleri beğendim.					8
3. Sunu ve materyaller dikkat çekiciydi.					8
4. Etkinlikler dikkat çekiciydi.					8
5. Etkinlikler başarılı bir şekilde uygulandı.					8
6. Eğitim beklentilerimi karşıladı.					8
7. Eğitimin verildiği mekan ve donanım eğitim sürecini olumlu etkiledi.					8
8. Etkinliklerde şimdiki ve gelecekteki yaşamıma beni hazırlayacak bilgi ve beceriler vardı.					8
9. Boşanmanın aşamalı bir süreç olduğunu ve olumsuz duygu ve durumların kalıcı olmadığını kavradım.					8
10. Boşanma deneyimi ile ilgili duygularımı fark ettim.					8
11. Eski eşim ile iletişim kurmamın çocuğum için önemini fark ettim.					8
12. Anne çocuk ilişkisinin önemini fark ettim.					8
13. Anne çocuk ilişkisinde pozitif disiplinin etkililiğini fark ettim.					8
14. Güçlü ailelerin özelliklerini fark ettim.					8
15. Stresle başa çıkma becerilerini öğrendim.					8
16. Meslek edinme ve iş başvurusu nasıl yapılacağını öğrendim.		1	3	2	2
17. Geleceğe ilişkin amaç belirlemenin önemini kavradım.					
18. Hedef belirlemenin amaçlara ulaşmada yaratacağı etkiyi fark ettim.			1		7
19. Program sayesinde bazı davranışlarımı değiştirdim				1	7
20. Programda öğrendiklerimi yaşamıma geçirmek isterim.					8
21. Program kendim ve ilişkilerim hakkında yeni şeyler keşfetmeme yardımcı oldu.					8
22. Boşanmış arkadaşlarıma bu tür programlara katılmalarını tavsiye edeceğim.					8
23. Lider eğitim sürecinin yönetiminde başarılı oldu.					8
24. Lider grup etkileşiminin yönetiminde başarılı oldu.					8
25. Liderin eğitim süresince geri bildirimleri olumluydu.					8

EK 17. Yetişkin Boşanmaya Uyum Programı Programı Değerlendirme Formu**Temalar ve Frekans Dağılımları**

Tema	Annelerin Kullandığı İfadeler	Frekans
Süreçe İlişkin Değerlendirme	Çok güzel geçti	8
	Bir arada olmak güzeldi	6
	Destekleyici bir süreçti	3
	Arkadaş edinmek güzeldi	5
	Konular çok uygundu	6
	Öğretici bir süreç oldu	5
Öğrenilen Beceriler ve Kazanımlar	Boşanmanın avantajlarını anladım	4
	Duygularımı fark ettim	6
	Güçlü yanlarımı fark ettim.	4
	Geleceği planlamam gerektiğini anladım	2
	Çocuğuma nasıl yaklaşmam gerektiğini öğrendim	8
Günlük Yaşamda Kullanılan Beceriler	Çocuğumla iletişim tarzım değişti.	8
	Kendime güvenim arttı.	6
	İletişim becerilerini kullanıyorum.	4
	Öfkemle başa çıkabiliyorum.	2
	Eski eşimle ilişkiyi düzenledim	2
	Boşanmış olmaktan utanmıyorum	3
Eğitimci Hakkında Görüşler	Gülyüzlü	7
	Sabırlı	4
	İlgili	6
	Bilgili	5
	Dinleyici	8
	Anlayışlı	8
Çocukların Aldığı Eğitime Yönelik Değerlendirme	Çocuğumla ilişkiyi olumlu etkiledi.	8
	Derslerine olan ilgisi arttı.	4
	Aile içi iletişimimiz arttı.	4
	Sorumluluk almaya başladı.	3
	Kendine güveni arttı	2

EK 18. Etik Kurul Onayı

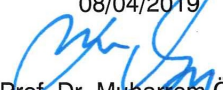
ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ALT ETİK KURULU KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi : 08/04/2019
Toplantı Sayısı : 04
Karar Sayısı : 131

131- Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı doktora öğrencisi **Derya Halisdemir**'in "Boşanmaya Uyum Programının Velayeti Üstlenmiş Anne ve Çocuklarının Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlamlık ve Aile Yaşam Doyumlarına Etkisi" başlıklı tezi ile ilgili 04/02/2019 tarih ve 2/25 sayılı karar doğrultusunda yaptığı düzeltmeler Kurulumuzca incelendi.

Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı doktora öğrencisi **Derya Halisdemir**'in "Boşanmaya Uyum Programının Velayeti Üstlenmiş Anne ve Çocuklarının Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlamlık ve Aile Yaşam Doyumlarına Etkisi" başlıklı tezinin, araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oy birliği ile karar verildi.

ASLININ AYNIDIR
08/04/2019

Prof. Dr. Muharrem ÖZEN
Ankara Üniversitesi
Etik Kurulu Başkanı

EK 19. MEB Araştırma Uygulama İzni

T.C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü

42

Sayı : 81576613/605.01/18941797
Konu: Araştırma Uygulama İzin Talebi

10.10.2018

ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Eğitim Bilimleri Fakültesi Dekanlığı)

- İlgi: a) Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Eğitim Bilimleri Fakültesi Dekanlığının 21/09/2018 tarihli ve 32698431-044-E.4973 sayılı yazısı
b) Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 09/10/2018 tarihli ve 27250534-605.01-E.18773753 sayılı yazısı
c) Millî Eğitim Bakanlığının 22/08/2017 tarihli ve 35558626-10.06.01-E.12607291 (2017/25) sayılı genelgesi

İlgi (a) yazı ile Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Serap NAZLI'nın yürütücüsü olduğu "Okul Temelli Çoklu Müdahale Programının Boşanma Sürecindeki Ailelerin Yaşam Memnuniyet Düzeylerine Etkisi" başlıklı proje kapsamında Ankara İli Yenimahalle İlçesi Şehit Bora Tayfur İlkokulu, Etimesgut İlçesi Şehit Adil Erdoğan Ortaokulu, Erzinca Rehberlik ve Araştırma Merkezi ve Manisa Rehberlik ve Araştırma Merkezinde araştırma yapmaya yönelik izin talebi Genel Müdürlüğümüze incelenmiştir.

Söz konusu araştırma uygulama izin talebi hakkında Özel Eğitim ve Rehberlik ve Hizmetleri Genel Müdürlüğünüzün görüşlerine başvurulmuştur. Ön koşul olarak ilgi (b) yazı ile araştırmada, çocuklara yönelik uygulanması düşünülen program içeriklerinin incelenmesi için araştırmacıdan taahhüt talep edilmiştir. Belirtilen şartın yerine getirilmesi durumunda araştırma izin talebi yeniden değerlendirilmeye alınacaktır.

Gereğini bilgilerinize rica ederim.

Güvenli Elektronik İmza ile
Aynı İle Aynıdır

12 Ekim 2018

Anıl YILMAZ
Bakan a.
Genel Müdür V.

Enil YILMAZ
Bilgiye İletilmesi

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Fakültesi
Dekanlığı
Sayı : 2018/10/10
Tarih : 16.10.2018

Yeni Kurum Bilgi Sistemi (YKBİS) No: 40599 Kurum Adı: ANKARA
Yeni Kurum Bilgi Sistemi (YKBİS) No: 40599 Kurum Adı: ANKARA
Yeni Kurum Bilgi Sistemi (YKBİS) No: 40599 Kurum Adı: ANKARA

Bilgi İşlem Sistemleri (BİS) No: 40599 Kurum Adı: ANKARA
Bilgi İşlem Sistemleri (BİS) No: 40599 Kurum Adı: ANKARA
Bilgi İşlem Sistemleri (BİS) No: 40599 Kurum Adı: ANKARA

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. İmza kontrolünü için lütfen <http://www.guvensizlik.gov.tr> adresinde 0090-0515-3063-8308-0805 kodunu kullanınız.

Ek- 20 Rehberlik Hizmetleri Yürütme Kurulu Kararı

2018-2019 Eğitim- Öğretim Yılı İkinci Dönem Rehberlik Hizmetleri Yürütme Kurulu'nun "Yetişkinler ve Çocuklar için Boşanmaya Uyum Psikoeğitim Programı"nın Uygulanmasına Yönelik Kararı

Toplantı no:2
Toplantı tarihi: 20/02/2019
Toplantı saati: toplantının yapıldığı yer: Okul Kütüphanesi

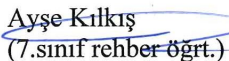
2018-2019 EĞİTİM ÖĞRETİM YILI ŞEHİT ADİL ERDOĞAN ORTAOKULU 2. DÖNEM REHBERLİK HİZMETLERİ YÜRÜTME KURULU TOPLANTI KARARLARI

1. 2. Dönem nakil gelen öğrenciler için oryantasyon çalışması yapılmasına,
2. 7. Sınıf öğrencileri ile akademik başarıyı artırmaya yönelik sınıf rehberliği çalışmaları yapılmasına,
3. Risk grubunda yer alan öğrencilerle yapılan çalışmaların devamına, sınıf öğretmenlerinin öğrencilerin başarı ve devamsızlık durumlarının takip etmelerine ve aile görüşmelerinin yapılmasına,
4. Okul rehber öğretmeni Derya Halisdemir tarafından boşanmış aile çocuklarına ve annelerine “Boşanmaya Uyum Psikoeğitim Programı” uygulanmasına,
5. Akran arabuluculuğu projesinin yaygınlaştırılması amacıyla sınıf rehber öğretmenlerinin çatışan öğrencileri arabulucu öğrencilere yönlendirmesine, sınıflarını bu konuda bilgilendirmesine,
6. Okulumuzda mayıs ayında yapılacak olan Tubitak Bilim Şenliği’nde sunmak üzere Akran arabuluculuğunun değerlendirilmesini amaçlayan bir araştırma projesi hazırlanmasına,
7. Etkili ebeveynlik becerilerini geliştirmeyi hedefleyen alanında uzman kişilerce yazılmış kitaplar belirlenerek veli kütüphanesi oluşturulmasına ve duyuru yapılarak velilerin kütüphaneden yararlanmasının sağlanmasına,
8. 8. Sınıf öğrencileri için okul tanıtım gezileri düzenlenerek her okul türünden en az bir okula gidilmesine,

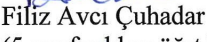
karar verilmiştir.

Derya Halisdemir
(Rehber öğretmen)

Ayşegül Arın
(Rehber öğretmen)

Ayşe Kılıç
(7.sınıf rehber ögrt.)

Tuba Pembegül
(Rehber öğretmen)

Filiz Avcı Çuhadar
(5.sınıf rehber ögrt.)

Emel Dengiz
(8.sınıf rehber ögrt.)

Ayşe Yıldız
(Rehber öğretmen)

İlkey Önce
(6.sınıf rehber ögrt.)

Muhammed Keleşoğlu
Müd. Yard.

BENZERLİK BİLDİRİMİ

“Boşanmaya Uyum Programının Velayeti Üstlenmiş Anne ve Çocuklarının Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlık Ve Aile Yaşam Doyumlarına Etkisi” başlıklı tezimin ana bölümü (ön bölüm, kaynaklar ve ekler hariç) Turnitin İntihali Engelleme Programı aracılığıyla incelenmiş ve ilgili rapor danışmanım tarafından da kontrol edilmiştir. (1) “Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler, Kısaltmalar/Simgeler Sayfası, Tablolar Dizini, Şekiller Dizini, Dipnotlar, Kaynaklar, Ekler, Özgeçmiş” (2) “Tırnak içinde ve blok olarak verilen (doğrudan) alıntılar” (3) “Yedi sözcüğe kadar olan benzerlik/örtüşme içeren metin kısımları” (4) “Öğrencinin lisanüstü tezi ile ilgili yapmış olduğu yayınlar ile yararlandığı mevzuat metinleri” dışında tutulmuştur. Benzerlik kontrolüne ilişkin rapordan elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Rapor Tarihi	: 19.06.2020
Gönderim Numarası	: 1346502198
Sayfa Sayısı	: 169
Sözcük Sayısı	: 47531
Karakter Sayısı	: 336419
Benzerlik Oranı	: %9
Savunma Tarihi	: 16.07.2020

Yukarıda belirtilen sonuçları gösteren Turnitin İntihal Engelleme Programı'na ilişkin orjinal raporu, sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmaksızın bu bildirimim ekinde Estitüye teslim ettiğimi, tezimin %10'dan fazla benzerlik oranı içerdiğinin ve tek bir kaynak eşleşme oranının %2'yi geçtiğinin belirlenmesi durumunda, bundan doğabilecek tüm yasal sorumluluğu kabul ettiğimi bildirir, saygılarımı sunarım.

Öğrencinin Adı Soyadı: Derya HALİSDEMİR

Tarih: 20.06.2020

İmza:

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Derya HALİSDEMİR
E-Posta Adresi : deryapdr@hotmail.com

İş Denevimi

Unvan	Görev Yeri	Yıl
Rehber Öğretmen	Mudurnu YİBO	2006-2008
Rehber Öğretmen	Ayaş Naime-Ali Karataş ÇPL	2008-2010
Rehber Öğretmen	Etimesgut Zekiye Güdüllüoğlu İlköğretim Okulu	2010-2013
Rehber Öğretmen	Etimesgut Şehit Adil Erdoğan Ortaokulu	2013-Halen

Akademik Bilgiler

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	PDR	KTÜ	2002-2006
Yüksek Lisans	PDR	GAZİ	2010-2012
Doktora	PDR	ANKARA	2015-

Yayınlar:

Tonga, Z., Halisdemir, D. (2017). Grupla psikolojik danışma sürecinde çatışma, çatışma kaynakları ve müdahale stratejileri. *Social Sciences Studies Journal*. 9, 1140-1150. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.26449/sss.44>.

Tonga, Z., Halisdemir, D. (2017). Ergen öznel iyi oluşu ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*. 4(12). 1214-1221. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.120>